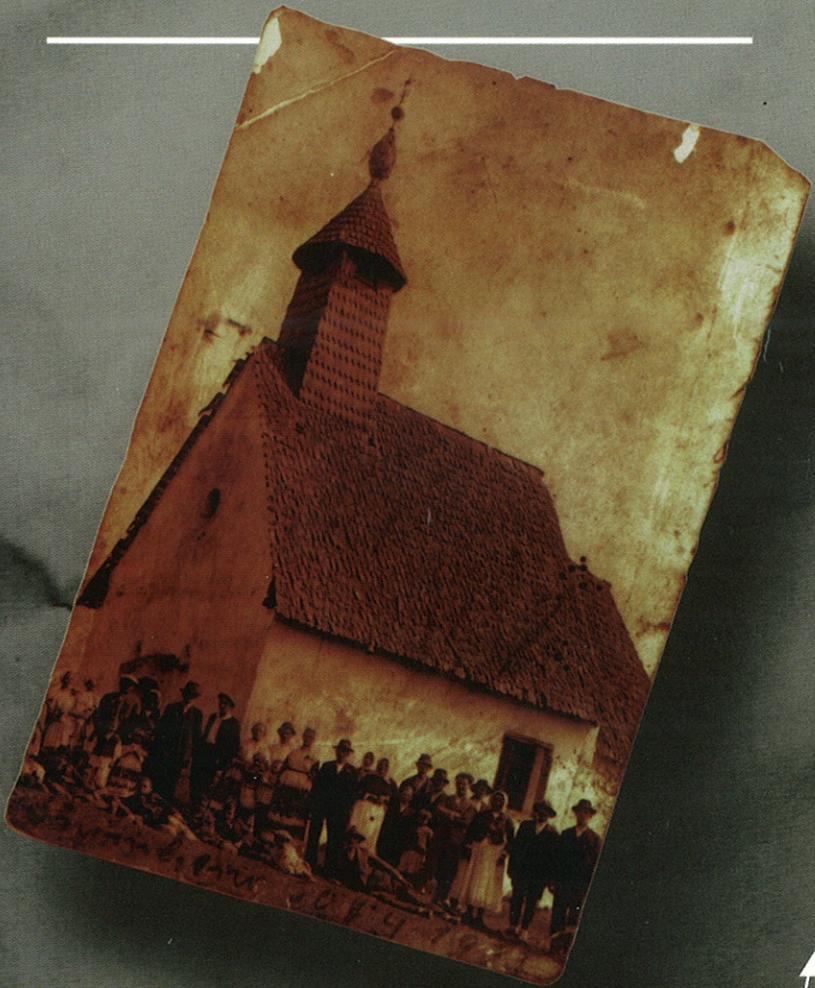

Vladimir Čavrak

Status Animarum

SEGESTICA • SISCA • SZISZAK • SISAK

Nakladnik
Radio Sisak d.d.

Za nakladnika
Božidar Antun Škrljac

Urednik
Bogdan Arnautović

Lektura
Neda Rudež

Likovna oprema
Ivan Doroghy

Računalna priprema teksta
Vlado Želenić

Tisk i uvez
Librokon, Zagreb

mr. sc. Vladimir Čavrak

STATUS ANIMARUM (STANJE DUŠA)

Povijest sela Letovanci

Copyright © 1999
Vladimir Čavrak

ISBN 953-96675-8-5

Radio Sisak d.d.
Sisak, 1999.

PREDGOVOR

Selo Letovanci smjestilo se 15 km južno od Siska i 17 km jugoistočno od Petrinje, u podnožju Zrinske gore. Hrvati starosjedioci, s puno su razloga za svoj vjekovni dom izabrali baš ovu pitomu plodnu udolinu i obližnje prekrasne brežuljke. U nizinskom dijelu uspijevaju sve vrste žitarica i povrća a brežuljkaste uzvisine bogate su različitim vrstama voća i vinogradima. U 1991. godini selo se prostiralo na preko 100 ha zemljišta na kojem su obitavala 82 stalna stanovnika. Imalo je crkvu, društveni dom, vodovod, struju, asfaltnu cestu, nogometno igralište, započeta je telefonizacija... bili su tu svи uvjeti za bogat, civiliziran život.

Usmena predaja o rimskom putu kroz selo sugerira pomisao o postojanju naseobine još u doba rimske Siscije. No, prvi dokumenti o postojanju naselja na području današnjih Letovanaca vode nas u 13. stoljeće. Prije turskih provala preko Une, Hrvati, katolici bili su naseljeni oko tadašnje važne obrambene utvrde Blinja. (Ostaci te utvrde udaljeni su oko 3 km od današnjih Letovanaca.) Tu je bila i njihova župna crkva posvećena sv. Jurju, koja se spominje još 1334. godine. Padom utvrde, krajem 16. stoljeća, završava prvo razdoblje naseljavanja ovih krajeva.

Nakon pobjede Hrvata nad Turcima, kod Siska 1593., hrvatski staleži su odlučili naseliti prazan, osmanlijskim zulumima opustošen teren između Kupe i Une. Uspostavom Žitvatoročkog mira 1606., granica Hrvatske na ovom dijelu proteže se duž potoka Blinjčica, a područje Letovanaca pripada Hrvatskoj. Hrvati se ponovno doseljavaju u ove krajeve i ostaju ovdje za sva vremena. Opet se izgrađuju naselja i ponovo se gradi crkva. Mještani Letovanaca i dalje ostaju vjerni svom sveću zaštitniku, sv. Jurju, pa njemu posvećuju i ovu novu crkvu.

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća, Letovanci se već kao značajnija zemljopisna točka mogu vidjeti na mnogim tadašnjim zemljovidima. Krajem 19. stoljeća Letovanci imaju najveći broj stanovnika u svojoj povijesti – oko 200 – i jedno su

Slika na naslovnoj stranici:

Mještani sela Letovanci ispred kapele sv. Jurja. Na slici je rukom napisan tekst:

*Ovako je izgledala
Cappella sv. Juraj
prije popravka
Gradena je pred 350 g
Letovanci 30/4/1933*

*Edo Marković
Crkveni odbor*

od najvećih i najbogatijih sela na ovom području. Početkom 20. stoljeća ovdje već posluje nekoliko trgovina, gostonica, seoski dom, desetak vodenica i motorni mlin, a bilo je tu i obrtnika: kolara, kovača, cimermana; zatim dva tamburaška društva. U to vrijeme Letovanci su se razvili u bogato i za tadašnje prilike veoma napredno selo.

Križni put Letovanaca, nastavlja se početkom 20. stoljeća, o čemu svjedoči stalni pad broja žitelja koji traje već skoro sto godina. Najveći demografski gubitak dogodio se tijekom Drugog svjetskog rata čiji je vihor pomeo trideset njegovih žitelja, civila i vojnika, djece i starijih seljana. Nakon toga slijedi duga, gotovo, tridesetgodišnja stagnacija sela. Nešto više živosti unose poslije rata rođene generacije. Od 1971. do sredine 80-ih godina 20. stoljeća gradi se društveni dom, nabavljaju se nove tambure, izgrađuje se prvi vodovod, asfaltira se cesta, sve veći broj mladića i djevojaka završava različite pa i najviše škole, zapošljavaju se u poduzećima obližnjeg Siska i Petrinje, osvremenjuje se poljoprivredna proizvodnja, unapređuje standard domaćinstava...

I kada je sve naizgled obećavalo oživljavanje sela i bolji život, odjednom, ničim izazvana, nastavlja se višestoljetna kalvarija. Suvremene postaje križnog puta, nastavljene su 1991. srbočetničkom agresijom na Hrvatsku. Na naše golemo iznenadjenje i zaprepaštenje u njoj su sudjelovali i naši najbliži susjedi. Prognali su mirne žitelje Letovanaca, starosjedioce u ovom kraju, samo zbog toga što su bili Hrvati. Selo je do temelja spaljeno i uništeno.

Nakon oslobođiteljske akcije "Oluje" (kolovoz, 1995.), ponovno je uskrsnuo i osnažio duh Letovančana. Upravljeni hrabrošću svojeg zaštitnika, sv. Jurja, opet su *Letovančani* i susjedni *Mađarčani* krenuli u gradnju novih domova na istom onom lijepom mjestu koje su izabrali naši davni preci.

Ovo je priča o tim ljudima koji poput Feniksa, svaki put iznova, potpomognuti nekom, gotovo mističnom voljom, grade svoj dom na istom onom rajskom otoku koji se svidio njihovim prvim precima koji su davno odlučili da se tu nastane. Uprkos svim silama i svim nedaćama, ti ljudi su opet tu, u Letovancima, i tu će ostati zauvijek.

Ovo je, u velikoj mjeri, osobna priča o mome rođnom mjestu, selu Letovanci, i djelomično o susjednom selu Madžari kao i širem kraju. Već zbog toga, priča je emotivna i subjektivna. Priča je to o konkretnom i stvarnom mjestu, njegovim ljudima i događajima. Često se mijesaju povijest i sadašnjost, mijesaju se raznovrsne emocije, ali uglavnom prevladavaju emocije "korijena", kako bi to prekrasno definirao naš književnik Petar Šegedin, upozoravajući na povjesno-civilizacijski problem i razliku između ljudi s "korijenom i bez njega".

Ljudi s korijenom organski su srasli sa svojim zavičajem, sa svojom domovinom. Oni bezgranično i bez ostatka vole svoju domovinu i svoj zavičaj. Za njih su domovina i zavičaj pojmovi najvišeg reda¹ Stoga su ljudi s korijenom za svoj zavičaj spremni na svakovrsna davanja, spremni su i na davanja najviše vrijednosti, i života ako je potrebno. Nasuprot tome, ljudi bez korijena, ljudi bez porijekla i svoje povijesti, "iskorijenjeni", ne posjeduju tu iskonsku simbiozu s novim zavičajem i domovinom. Oni su uglavnom došljaci, ljudi koji se u nekom kraju ne osjećaju svojima. Oni su ti koji su spremni na destrukciju i rušilaštvo, oni ne posjeduju uzvišene pozitivne emocije ljubavi za svoj novi zavičaj. Naravno, ovo ne vrijedi uvijek, općenito i apsolutno. Za njih je novi zavičaj samo nužnost, samo sredstvo za život. Stoga su oni od njega spremni samo uzimati.² Nije li Domovinski rat u Hrvatskoj 1991.-1995. u svojoj dubini i složenosti iskazao između ostalih i ovu proturječnost i obilježje.³

U analizi sam koristio različitu povijesnu građu, od izvornih isprava (primarne), do sekundarne i tercijarne (intervjui). Pri tom sam primijenio meni dostupne znanstvene i stručne metode obrade i vrednovanja. Neobično sam se radovao pronalasku bilo kojeg izvora, osjećajući tijekom rada osobito zadovoljstvo otkrivanja. To se naročito odnosi na originalne isprave i starine koje su me vodile u pradavna vremena. Silno sam se radovao i brojnim razgovorima sa starijim žiteljima sela koji su mi otkrivali niz, ponekad i veoma osobnih pojedinosti, utažujući moju nezajažljivu žeđ za otkrivanjem šire nepoznatih činjenica iz njihovih ili iz života sela. Trajno sam im zahvalan na susretljivosti i neobičnoj strpljivosti da satima odgovaraju na moja nova i nova pitanja.

- 1 Filip Lukas u svojem kapitalnom djelu, *Geografska osnovica hrvatskoga naroda*, (Zbornik Matica Hrvatske, *O tisućoj godišnjici hrvatskoga Kraljevstva*, Zagreb, 1925.) također upozorava na dvije bitne odrednice narodnog života: *zemlju i čovjeka* te nastavlja: "Svaki komadić hrvatske zemlje podaje dokaze o uzanoj vezi između naroda i njegove stvarne osnovice... Mi smo u jednom velikom dijelu našeg razvoja funkcija prostorne točke, gdje smo rođeni; funkcija prostorne točke gdje živimo; i uopće rezultat funkcije smještaja na tom komadu zemlje."
- 2 Te nadolazeće ljudske valove koji su prečesto zapljuškivali prostor cijele, a posebice središnje Hrvatske omeden Savom, Kupom i Unom, F. Lukas pjesnički naziva "*sedimentarno skladište civilizacija*". Ono je ponekad znalo svijet zadiviti nizom originalnih crta i ljeputom, a ponekad u nastupu ludila opet zaprepastiti svirepošću i beščutnošću raznovrsnih sukoba civilizacija.
- 3 Naravno, ova teza o korijenima u tlu i narodu, veoma je pojednostavljena i ovdje ima isključivo smisao osobnog emotivnog ventila, a nikako cjelovitog obrazloženja uzroka rata, za što bi trebalo mnogo više prostora i drugačija metodologija analize činjenica. Ovdje, nije moguće, niti je cilj ulaziti u potankosti ove teme. Motivom "korijena" i tla koristim se kao stilskim sredstvom, a ne kao ideološkim stavom. Ovo mi se čini važnim napomenuti jer se s idejom korijena i tla u povijesti previše ideološki manipuliralo.

No, ovdje se ipak moram ispričati brojnim sugovornicima, jer nisam mogao u ovaj rad uvrstiti sve spoznaje i saznanja stečena u mnogim razgovorima. Imam za to duboke razloge, koje će oni svakako razumjeti. Dakako, najozbiljniji razlog je potreba poštivanja načela povjesne distance. Začuđujuće je koliko se globalni povijesni tok, a posebno neki njegovi dijelovi, poput Drugog svjetskog rata, odrazio na život obitelji i pojedinaca u jednom tako malom mjestu poput Letovanaca. Uz opću razinu rata kao "oružanog sukoba velikih razmjera...",⁴ koja se može obraditi u crnobijelim bojama, postoji i ona individualna razina koju ne vide rječnici i udžbeničke definicije. Njezina višeslojnost ne može se ocrtavati crnobijelim koloritom, ona posjeduje čitav dugin spektar. Na toj individualnoj, osobnoj i obiteljskoj razini, zatičemo sukob između dva rođena brata, zatičemo oca koji šalje sinove u dvije suprotstavljene vojske, zatičemo supruge, majke i potomke koji nikada nisu saznali za sudbinu svojih najmilijih, zatičemo gorljive susjede i rođake čije parnice teku desetljećima, zatičemo nesretne djevojke i mladiće koji su se morali ženiti po volji roditelja i rođaka, zatičemo uspone i padove, pa i nestanak čitavih obitelji... Zatičemo ljubav i zlobu, zatičemo jal i suradnju, zatičemo sve njanse ljudskih osjećaja i osobina u najširem smislu. Nadam se da će se svaki čitatelj složiti sa mnom da je u tim stvarima nezahvalno biti sucem. Budući da se ne osjećam pozvanim da u tim stvarima sudim, odvažio sam se na rigoroznu primjenu principa povjesne distance, ostavlјajući velik dio, posebice novijeg vremena, na prosudbu nekom budućem piscu.

Ova priča je i izmirenje mog osobnog intelektualnog duga rodnom kraju, čiju sam povijest pokušao obraditi s najplementijim namjerama. Želja mi je da budućim generacijama ostavim pisani trag o naselju starom 800 i više godina. Svjestan svih slabosti priče koju ću ispričati, nakon dugog razmišljanja i odugovlačenja, ipak je predajem javnosti i generacijama na prosudbu, moguću korekciju i dopunu.

Ovom sam prilikom obvezan uputiti najljubazniju zahvalu mnogim pojedincima i institucijama koji su mi nesebično pomogli i omogućili da ispričam ovu priču. Tu su ponajprije moji roditelji, otac Slavko i majka Katica, te najuža obitelj, supruga Nada, kći Mirna i sin Vladimir-Vanja, kao i brat Ivica. Svi su oni, svatko na svoj način, omogućili da nesmetano provedem mnogo vremena u proučavanju raznovrsne povjesne građe, ili da danonoćno ispisujem i po nekoliko puta različita poglavila ove priče. Zahvalan sam i svim mojim dragim suseljanima, koji su mi na različite načine omogućili spoznaju ili iskustvo o Letovancima, kao i o mnogo čemu drugom što je važno u životu. Posebno zahvaljujem onima koji su mi nesebično pomagali, a čija imena ne nabrajam jer ih je mnogo i sigurno bih neopravdano izostavio.

4 Vladimir Anić, (1994.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, str. 867.

Posebice moram zahvaliti svojim dragim priateljima: Davoru Salopeku, Antu Matkoviću, Franji Oreškom, Pavlu Goluboviću, Mati Šipušu i mome dragom kolegi i prijatelju prof. dr. Andelku Runjiću, kao i mnogim drugima koji su me uputili na povjesne izvore, omogućili uvid u vrijedne arhive različitih vjerskih i svjetovnih institucija i dali korisne sugestije i potporu tijekom dugotrajnog istraživanja. Osobitu zahvalnost moram očitovati djelatnicima u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici i Upravi za zaštitu kulturne i prirodne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske u Zagrebu (posebno Sanji Grković i Stanki Domin).

Neizrecivu zahvalnost dugujem i dr. Radulu Kneževiću, koji je predložio objavljinjanje rukopisa i učinio nezamisliv napor da rukopis doista i bude objavljen. Za konačni izgled knjige zasluzni su Ivan Doroghy, Neda Rudež i Vlado Zelenić. Posebnu zahvalnost iskazujem nakladniku Radio Sisku, d.d. kao i brojnim drugim pojedincima i institucijama koje ovdje ne navodim, ali bez čijeg doprinosa ova priča nikada ne bi bila ispričana i objavljena.

*mr. sc. Vladimir Čavrak
(Zagreb, 1991. – Letovanci, 1999.)*

LEGENDA O LETOVANCIMA

Starana naselja prepoznaju se u legendi o njihovu nastanku. Ona se prenosi s koljena na koljeno i prilikom predanja obogaćuje svježim, zanimljivijim i sve zagonetnijim detaljima. Nerijetko ovakva mala, gotovo nepoznata mjestošča, poput Letovanaca, imaju ljepše i osebuinije legende od onih velikih, poznatih i već opisanih. Bar tako misle njihovi žitelji. Otežavajuća okolnost malih i manje poznatih naselja je u tome što njihovu legendu najčešće nema tko opisati i trajno zabilježiti. Stoga one žive koliko i stanovnici tih mesta koji ih pamte. Njihove legende šire se i postaju poznate toliko koliko i njihovi stanovnici. Zato brojne maštovite legende bivaju nezabilježene i zaboravljene, a nove, mlađe generacije ostaju prikraćene zbog gubitka ovih bisera narodne predaje. Nadam se da će legenda o Letovancima, ovom pričom, ipak ostati trajno zabilježena i da će je nove generacije Letovančana još obogatiti i uresiti novim detaljima.

Činjenica postojanja legende o nekom mjestu ili o nekom narodu već sama po sebi svjedoči o starosti, stalnosti i opstojnosti. Legende su samo izvanjski vidljiv, prepoznatljiv izričaj njihove duhovnosti, njihova bića i bogate kolektivne memo- rije. One su povijest, iskazana kroz sam narod i samim narodom.

Kolektivna mašta Letovanaca još i danas s neviđenom strašću i svojevrsnim strahopoštovanjem prema povijesti, uvjerljivo pripovijeda legendu o lijepom, mlađahnom i bogatom banu. On je svake godine u isto vrijeme na svojoj četveroprežnjoj zlatnoj kočiji dolazio na ladanje (ljetovanje) u Letovance. Zavolio je mlađi ban ovdašnje pitome krajolike, bogatstvo žitne zemlje, brojnih izvora i žubor potočića, zelenilo šuma, miris cvjetnih livada i rodne voćnjake. Zavolio je ban naše zelenilo, spokoj, mir i naše dobre ljudi, naše pretke koji su u neka pradavna vremena, tražeći mir i svoj raj na zemlji, zastali ovdje, u Letovancima s namjerom da tu, u toj krasoti, ostanu zauvijek.

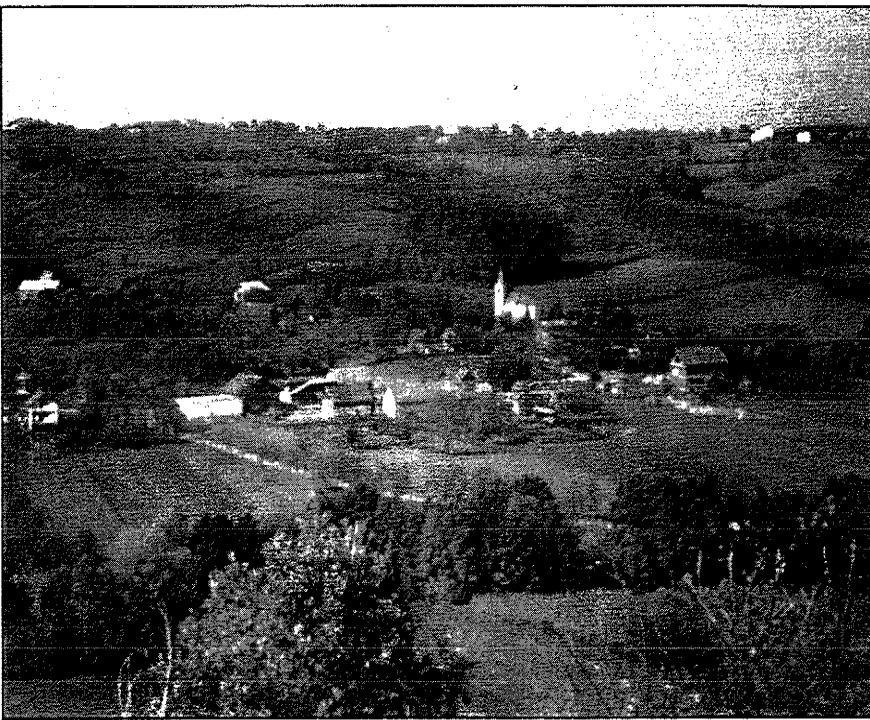
Glavno banovo ljetno odredište i svakogodišnje obitavalište bilo je na obližnjem jezeru. Tu je on provodio svoju mladost, tu se odmarao nakon velikih bojava i velevažnih poglavarskih poslova. Jednog ljeta poveo je u zlatnoj kočiji svoju prekrasnu mlađu izabranicu, mlađu barunicu. Želio joj je pokazati krasotu prirode koju je otkrio. Onako mlađi i zaljubljeni, pošli su na obližnje bistro jezerce preko kojeg se prelazi dugačkim mostom. No, kada su bili na sredini mosta, dogodi se zlo. Konj iz četveroprega se nečega preplasio, poskočio i pao u jezero. Za sobom je povukao i zlatnu kočiju koja je zajedno s mlađim banom i njegovom odabranicom pala u dubinu. Nikoga nije bilo u blizini da im pomogne, pa ih je jezero progutalo. Ostali su vječno zajedno, mlađi i zaljubljeni u najljepšoj prirodnoj oazi.

Od tada jezero ljubomorno čuva voljenog bana i njegovu odabranicu. Da bi ga što bolje sakrilo od nepozvanaca, jezero se od tada počelo isušivati, tako da je danas od njega ostao samo mali izvor i to izvor tople vode. Bio je to znak tople zahvalnosti ljudima iz sela koji su također ljubomorno vjekovima čuvali zaljubljenu mlađića i njegovu djevojku i posjećivali njihov zajednički grob u dubini jezera. Seljaci bi zimi dolazili na jezero i u toploj vodi su mogli zagrijati promrzle ruke i sjećati se svojega bana. Od tog nemilog događaja oni su jezero nazvali **Banovac** a svoje selo su zvali Letovanci, za dugovječno sjećanje na bana koji je dolazio na *letovanje* (*kako bi rekli lokalnim izričajem*). Bio je to vječni spomen na poglavara koji je čutio ljepotu prirode, zemaljski raj, na istom onom mjestu gdje su se i oni nastanili. Onaj tko ne vjeruje u ovu legendu može se još i danas osvjedočiti da izvor Banovac daje toplu vodu i da se iz godine u godinu smanjuje skrivajući vječno svoju tajnu.

Tijekom godina, od jezera koje se od tuge osušilo, sačuvao se samo izvor tople vode, a seljaci su ostali u svojim nastambama. Tugovali su i čuvali vjekovima tajnu svojeg jezera, zavjetujući se da nikada neće napustiti prekrasan kraj i prirodnu

STARА VRBA UZ TOČEK (IZVOR PITKE VODE) U LETOVANCIMA

PANORAMA SELA LETOVANCI, 1985. (SNIMIO: V. ČAVRAK)

ljepotu što je očarala i samog mladog bana koji za svoga života nikada nije propustio da ljetuje u Letovancima.

Za sjećanje na mladog bana i njegovu izabranicu, seoski mladići su svojim draganama u ljubavnom zanosu spjevali i jednu pjesmu koja se i danas u rijetkim prilikama zapjeva, a u kojoj se također spominje ljubav i jezero:

*Oj, ljubavi vjero, nevjero
pred kućom ti bistro jezero...*

Bogatstvo banove zlatne kočije dugo je golicalo razigranu maštu generacija naših dječaka iz sela. Međutim, nitko se nije usudio istraživati po dubini jezera i dirati to neopisivo blago. Seljaci su smatrali da je njihova sveta dužnost ne dirati po utrobi jezera. Oni su dovoljno blaga imali i na svojoj plodnoj zemlji u okolini, a banovo blago navijek pripada njemu. To nepisano pravilo poštivali smo i mi, djeca iz Letovanaca. Vjerovali smo da svatko mora imati svoju svetinju i da treba čuvati i poštovati svoje, a i tuđe svetinje. Tako su nas odgajali naši pređi, tako i mi danas odgajamo naše potomke.

PRIJE SISAČKE BITKE

Priča o postanku sela Letovanci nije nimalo jednostavna. Ona je mnogo složenija, pa čak i tajanstvenija od ispričane legende. Ali to ne znači da detalji kolektivnog narodnog predanja, uobličeni u legendi, nisu bez osnove. Oskudni pisani izvori i živuća predanja slabušan su oslonac za ozbiljnije znanstvene pro-sudbe o tome od kuda smo i kada došli u ove predjele. Ali interes za istraživanje korijena snažno me tjeran da bar pokušam skicirati osnovne odrednice na temelju oskudne primarne i nešto dostupnije sekundarne povijesne građe.

Priču o postanku sela Letovanci svakako bi trebalo započeti od "rimskog" puta. U narodu se on još i danas spominje, a prolazi samom sredinom sela. Od seoskog doma izgrađenog na zemljишtu koje zovemo Banjsko, put vodi usjekom zvanom Sokak, sve do vrha sela u pravcu dokazano postojećeg rimskog vodovoda, koji je izgrađen za potrebe rimske Siscie. Naziv zemljишta u samom centru sela – Banjsko – još je jedna, vjerojatno ne slučajna ali ipak romansirana, analogija s našim mlađim banom iz seoskog predanja.

U svijesti naroda sačuvani "rimski" put na svoj način upućuje na mogućnost postojanja prastare naseobine na mjestu današnjeg sela Letovanci, a sve činjenice o drevnoj Sisciji⁵ i o njenim vezama s okružjem, navode na opravdanost prepostavke o mogućem davnašnjem nastanju pitome i bogate udoline podno izduženih obronaka Zrinskih gore u pravcu Siska. Pitoma, rodnom zemljom i vodom bogata udolina koja vodi uz rječicu Blinjčiću, koja se u starim dokumentima zvala Blinia,⁶ bila je očito veoma privlačna prvim stanovnicima, ratarima, koji su odlučili trajno nastaniti taj kraj. Zanimljivo je da se u dokumentaciji Uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine Republike Hrvatske, spominje i postojanje lokaliteta prehistoricke gradine "Opad" na području današnjeg sela Bijelnik (vjerojatno Mala ili Velika pećina).

⁵ U antičko doba ilir. *Segestica*, pa kelt. *Siscia*, pod rimskom vlašću *Colonia Flavia Siscia*.

⁶ Zemljopisna karta na kojoj je ucrtan potok Blinia, Vincenzo Maria Coronelli, Venecija oko 1695., Zbirka Novak, Zagreb. Na nekim starijim zemljovidima pojavljuju se još i nazivi: *Blinia* (Zemljovid posjeda zagrebačkog biskupa poč. 13. st.), *Blyna* (zemljovid iz 15. st., *Dinia* (Hulsius Levinus, Nürnberg, 1596.), *Wlina flus* (kraj 17. st.).

ZEMLJOVID IZ 1820. NA KOJEM SU UCRTANI LETOVANCI
(NSB, ZAGREB, XI-SK-J-43)

Po svemu sudeći, Hrvati su se nastanjivali na području Letovanaca u dvije povijesne faze omeđene poznatom bitkom s Turcima kod Siska 1593. godine. Kada je riječ o naseljavanju prije sisačke bitke može se govoriti o širem području, dok se o naseljavanju nakon sisačke bitke može sa potpunom sigurnošću govoriti o današnjoj lokaciji sela.

O vremenu prvog naseljavanja Hrvata na šire područje današnjih Letovanaca teško je s pouzdanjem govoriti. Za nastanjivanje u rimsko doba zasad nema dovoljno dobrih dokaza, osim usmene predaje o postojanju rimskog puta.⁷ Za sada bi se moglo sa stanovitim pouzdanjem pretpostaviti da je u širem području

⁷ Put koji seljani nazivaju *rimski put* postoji i može se rekonstruirati njegovo postojanje ali do sada nitko nije obavljao bilo kakva iskapanja ili druga istraživanja koja bi to pouzdano potvrdila. Arheološka istraživanja bi mogla potvrditi ili odbaciti postojanje ovakvog puta, jer su Rimljani gradili za ono vrijeme veoma temeljite i suvremene puteve, koristeći čvrste materijale (kamen razne granulacije u slojevima) koji bi se morali pronaći kod dubljih iskapanja.

Letovanaca nastanjivanje započelo u razdoblju od 7. do 13. stoljeća⁸. Prvi stanovnici su se pored stočarstva mogli baviti i ratarstvom, što im je omogućavala ovdje pronađena najkvalitetnija zemlja, bogata vodom, što je temelj ratarskog načina života. Osim toga, okolni brežuljci koji opasuju bogatu udolinu, omogućavaju organiziranje potrebite obrane, što također nije nevažno u to doba.

Sve, za ono doba, bitne proizvodne i obrambene čimbenike susrećemo u Letovancima. Nasuprot njima, sva okolna sela koja su kasnije, nakon pada Turaka pod Siskom, nastanjivana uglavnom *Vlajima*,⁹ nisu imala ovako kvalitetnu i plodnu

⁸ Prema podacima bizantskog cara i pisca Konstantina VII. Porfirogeneta – Hrvati vode podrijetlo od Bijelih Hrvata, nastanjenih u Bijeloj ili Velikoj Hrvatskoj, koja se nalazi sjeverno od Madžarske i Bavarske (današnje područje Male Poljske oko Krakova). Za vrijeme vladavine biz. cara Heraklija (610.-641.) odvoji se dio Bijelih Hrvata i, predvođen od petoro braće (Kukas, Lobelos, Kosences, Muhlo i Hrvat) i dvije sestre (Buga i Tuga), dove u nekadašnju rimsku Dalmaciju i počne izgraditi svoju državu. Zbog toga se u narodu do danas sačuvala usmena predaja o tome da su i Letovaničani došli iz nekog mesta koje se zvalo *Crvena jabuka* koje se navodno nalazi u Češkoj ili Poljskoj.

⁹ Tako smo u Letovancima zvali Srbe kojima su nastanjena okolna sela prilikom stvaranja obrambenog bedema poznatog pod nazivom Vojna Krajina. Prema nekim istraživanjima ti useljenici došli su iz Male Vlaške u Transilvaniju (Rumunjsku) a ne iz Srbije, kako su često bili skloni tvrditi njihovi politički ideolozi. Sačuvali su autohtonu prezimena i davali su po njima nazive selima a što je analogno istim prezimenima i nazivima sela u njihovoj staroj postojbini. Ivo Banac (*Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Durieux, Zagreb, 1995., str. 31.), govor o Vlasima kao narodu kojeg su Slaveni zatekli na području Balkana a koji je preživio tako što se povukao u visoke planinske klance. Bili su najgušće naseljeni u središnjoj Grčkoj (Velika Vlaška u Tesaliji) te u području Karpati. U 12. st. počeli su stvarati svoje kneževine u Vlaškoj i Moldaviji. Vlasi u službi otomanskih vlasti bili su pravoslavne vjere. Njihovim naseljavanjem u sjeverozapadnu Bosnu i dijelove Hrvatske (Lički, Bihački i Kliški sandžak) te kasnijim prodorom u dijelove Habsburškog carstva, pravoslavlje je uvedeno duboko u hrvatske zemlje, daleko od njegovih starih granica. Asimilacija Vlaha i transformacija u Srbe rezultirala je stvaranjem srpskih oblasti koje su mnogo puta odigrale važnu ulogu u odnosima Hrvata i Srba. Povjesničar Mirko Valentić tvrdi da su Vlasi posebna etnička zajednica i da je moguće govoriti o balkanskim i hrvatskim Vlasima. Dolazeći s Turcima, balkanski Vlasi rado upotrebljavaju svoje ime "Vlah" kao oznaku za svoj socijalni položaj slobodnih stočara i ratnika, kakav su uživali u Turskom Carstvu. Od starosjedilaca Hrvata ovi useljenici se razlikuju po pripadnosti pravoslavnoj crkvi i balkanskom svijetu. (M. Valentić, Temeljne značajke povijesti vojne krajine, Časop. "Povijesni prilozi", br.10/1991, Zagreb). Isti autor u intervjuu Vjesniku od 12.3.1995. kaže: "Vlasi su stočari, planinski polunomadski svijet, koji dolazi u prostore agrarne Hrvatske. To je potpuno nova socijalna kategorija... Turski su ratovi stvorili u Hrvatskoj sve ove oaze nekad – u 16. i 17. st. – vlaških, a danas srpskih sela, srpskih naselja. Transformacija Vlaha u Srbe započela je na razmedu 18. i 19. st., a to će stvoriti novu sliku Balkana." Predrag Matvejević svrstava Vlahe među velike zagonetke Mediterana (*Mediterski brevijar*,

zemlju s vodom. Dakle u davna vremena onaj tko je prvi došao mogao je birati najbolje. Kasnijim doseljenicima preostalo je oskudnije zemljiste bez vode i drugih prirodnih pogodnosti, a osim toga, vlaška sela su sve do današnjih dana prednost u svojoj ekonomskoj osnovi života davala stočarstvu kao tipičnoj osnovi nomadskog života, a ne ratarstvu kao tipičnoj osnovi ljudi koji su trajno vezani za svoj kraj i zemlju. U svakom slučaju, svi argumenti dokazuju da su Letovanci jedno od najstarijih naselja u tom području. A to svakako znači da su Hrvati prvi naseljavali ova područja i da su ovdje bili starosjedioci.

Brojni povijesni izvori upućuju na zaključak da se na širem području Letovanaca u srednjem vijeku nalazilo veliko hrvatsko katoličko naselje koje se zvalo Blinji a njegovi se vlasnici, plemići "de Blina", spominju 1228.¹⁰ godine. Prethodni zaključak potvrđuje i neosporni podatak o postojanju župne crkve u Blinji, posvećene svetom Jurju, koja se nalazi u prvom poznatom popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine. U tom popisu, u dijelu o Arhiđakonatu Gora, doslovno se pod rednim brojem 4. navodi: *Item ecclesia sancti Georgii de Blina*.¹¹ Prema zemljovidu koji je crtao A. Zidić (objavljen u citiranom radu J. Buturca), navedena župa Blinji je propala za vrijeme turskih ratova u 16. stoljeću. O povijesnom identitetu navedene župe i današnjih Letovanaca svjedoči činjenica da je kapela u današnjim Letovancima također posvećena svetom Jurju kao spomen na staru župu.¹²

Postojanje katoličke župe u Blinji potvrđuje i podatak naveden u Šematizmu Zagrebačke nadbiskupije¹³ gdje se na str. 83 navodi da je ona postojala već 1282. godine, te također potvrđuje da je "propala za vrijeme Turaka".

Sljedeći poznati popis župa zagrebačke biskupije iz 1501. godine,¹⁴ također u Blinji spominje crkvu Sveti Juraj i župnika ove župe imenom Urban.

Međutim, da na širem području Letovanaca, postoji još od ranije naseljeno, katoličko i hrvatsko mjesto Blinji, dokazuju još neki pisani dokumenti. Svakako najznačajniji i neprijeporan dokument je povelja hercega Kolomana Petrinji, iz

Zagreb, 1990. str. 36) čime također upućuje na zagonetnu povijest, opstanak i proturječnu ulogu ovog naroda na našim prostorima.

10 Barle J. (1913), *Katolički list*, br. 23. str. 268-269.

11 dr. Josip Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije od god. 1334., Posebni otisak iz *Zbornika zagrebačke biskupije 1094.-1944.*, Zagreb, 1944. str. 6.

12 Stoga držim da se u knjizi, *Mjesto i župa Komarevo*, na str. 3, iznosi pogrešna pretpostavka da se Blinji nekad nalazila na području današnjih Madara.

13 Šematizam Zagrebačke nadbiskupije, Zagrebačka nadbiskupija, Zagreb, 1996.

14 Josip Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine*, JAZU, 59/1984. str. 45

1240. godine.¹⁵ U dijelu u kojem opisuje zemlje koje pripadaju Petrinji doslovno stoji: "... a odavle spuštajući se silazi k drvetu trešnji, pa otle na brdo i po njemu dolazi na cestu, koja dolazi od Blyne i po njoj dolje u Precopu...". Dakle, Blinja se već 1240. godine javlja kao naselje koje je povezano s cestom. U istoj povelji spominje se i *via magna* (velika cesta) koja je ostatak rimske ceste što je povezivala Sisciu sa starom Petrinjom i Pounjem. Cesta je išla od Siska prema Blinji – Moštanici i ispod Vinodola (utvrda koja se nalazila jugoistočno od sela Budičina (na koti 399 ili koti 409 m) prema staroj Petrinji). Taj podatak svakako treba povezati s usmenom predajom o rimskom putu¹⁶ u Letovancima, o kojem je već bilo govora, a što potvrđuje da ta usmena predaja nije bez utemeljenja.

O postojanju naseljenog mjeseta Blinji, i žilavoj borbi njegovih stanovnika za opstojnost, svjedoče i pisani dokumenti o održavanju "rasprave između topuske opatije i žitelja Blinje tijekom 1266. glede Vinodola..."¹⁷ a koja je održana u Petrinji kao slobodnom kraljevskom gradu. Stanovnici tadašnje općine Blinji smatrali su da susjedni posjed Vinodol pripada njima, a ne topuskom samostanu. Budući da je posjed Vinodol darovnicom hrvatsko-ugarskog kralja Andrije iz god. 1211. prcšao u vlasništvo topuske opatije tako bilaše presuđeno i 1266. godine.

15 Cit. prema, I. Golec, *Povijest grada Petrinje*, MH Petrinja, Školska knjiga Zagreb, Zagreb, 1993. str. 38. Kolomanovu povelju iz 1240. godine u kojoj se izrijekom spominje Blinji, potvrdio je i kralj Bela IV. 1242. godine.

16 Zanimljivi su navodi da je crkva sv. Petra u Taborištu "sagrađena od starih razvalina" (Baričević, 1967:515) a da je "pod pokrivenim rimskom opekom" (Cvitanović, 1985:279). U istim izvorima se ne objašnjava o kojim je "starim razvalinama" riječ i od kuda u crkvi "rimskia opeka". Pretpostavljam da se radi o razvalinama stare utvrde Vinodol ili Klinac a da je opeka porijeklom sa stare rimske ceste koja je od Letovanaca vodila upravo u pravcu na kojem je sagradena crkva sv. Petra.

17 Cit. prema I. Golec (1993), str. 41. Vidi CD V., Zagreb, 1907., str. 405.-407.

BAROKNA KAPELA SV. JURJA U LETOVANCIMA (SNIMIO: N. VRANIĆ, FOTOTEKA UPRAVE ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE -UKB, ZAGREB)

TOTUŠEVINA I BLINJA

Totuševina (*Thothwewyna, Thethewsewyna*) je u 15. stoljeću, distrikt koji pripada zagrebačkoj županiji¹⁸, a obuhvaća veoma široko područje od Siska na obje strane Save do Lonje, a potom do Blinje (i utvrde Wywar, Novigrad) koja je bila glavni grad tog posjeda. Ime je posjedu dano po prijašnjim gospodarima od kojih je jedan imao pridjev "Tuteko" ("de Theteus", "Tuteus") a taj je pridjevak dao porodicu i tom posjedu. Osim utvrde Blinja (Wywar) tu su još i: Ustilonja (na ušću Lonje), odavna već razvaljena i Rasohatecz, kaštel, čije se ime sačuvalo u potoku istog imena¹⁹, a mjesto možda u nazivu "Carigrad", nedaleko Rasohatsa potoka²⁰. Neki drugi izvori²¹ s manje detalja također potvrđuju da je Blinja (i castrum Wywar) u 13. stoljeću bila u posjedu blinjskih plemića.

Pouzdanije podatke o Totuševini i Blinji nalazimo u razdoblju nakon poraza ugarsko-hrvatskih četa u Bosni (1415). Tada nastoje ugarski velikaši osloboditi svoje vojvode i vitezove koji bijahu nastrandali (ostali u zarobljeništvu). Klaić o tome piše: "Sam kralj Sigismund zanimao se osobito za sudbinu velikaša Ladislava Tituševića (Tutus, Tötös) od Bathmonostre, kojega je također nestalo za rata s Turcima u kolovozu 1415. Ladislav držao je prostrana imanja u Ugarskoj i Blinji u Slavoniji. U ratu bijaše ga nestalo, tako te se nije znalo da li je poginuo ili dopanuo sužanjstva. Njegova supruga Ursula s nedorasmim sinovima svojim dugo je iščekivala i tražila svoga vojna, braneći golema imanja njegova od nasilja ostalih velikaša".²²

18 Starine, V, JAZU, 1873., str. 120. i Klaić V. (1985), *Povijest Hrvata*, knjiga III, MH, Zagreb, str. 101.

19 U suvremeno doba, u širem području o kojem je riječ, nalazi se potok Radonjak i mjesta Radonja Luka i Rakovac te nešto dalje selo Ransovac, koji naziv mogu baštiniti po kaštelu Rasohatecz.

20 Prof. Gjuro Szabo, u svojim neobjavljenim bilješkama, na kojima zasnimav spomenute tvrdnje, navodi da je "ime "Tuteus" još 1540. bilo poznato i upotrebljeno", dok je kasnije netragom nestalo. (Bilježnice G. Szabe u centralnom arhivu Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Zagreb.)

21 Ivan Krst. Tkalcic: *Monumenta historica episcopatus Zagabiensis. I.* str. 63. prema "Kataloškom listu", br. 23, 1913, str. 269.

22 Klaić V. (1985), *Povijest Hrvata*, knjiga III, MH, Zagreb, str. 101.

Nakon ovog poraza u Bosni, Turci su prvi put krenuli u Hrvatsku²³ i tom prilikom su opustošili Blinju i Zrinj.²⁴ Godinu dana kasnije (26. listopada 1416.), pećujski biskup Ivan Alben piše svojoj sestri Ursuli pismo u kojem javlja radosnu vijest da je čuo "kako je predragi suprug tvoj Ladislav Tutus zajedno s našim bratom dobio dopuštenje izići iz turske zemlje"²⁵. Ladislav se nikada nije vratio a imanje mu je bilo na udaru ostalih velikaša koji su se za njega žestoko otimali (Petar Zrinski, David Lacković). Pomutnju oko imanja iskoristio je Petar Zrinski, kojemu je za vrijeme nemira u Ugarskoj 1440. kralj darovao Blinju.

Međutim, Ladislavov sin, po imenu Vladislav, nije se htio odreći vlasništva nad Blinjom pa se žali i samom kralju u Budimu.²⁶

Godine 1441. nastoji kralj Vladislav do kraja izmiriti hrvatske zemlje pa "...napokon nastrojaše pridobiti i sadanje svoje protivnike, među njima Vladislava Tituševića od Bathmonostre, koji je posjedovao Blinju i druga imanja u Zagrebačkoj županiji. Za predašnjih smutnja bijaše kralj Blinju darovao Petru Zrinskomu i njegovim sinovima; no sada 8. rujna, zapovijeda iz Budima banu Matku Talovcu da rečeni posjed oduzme Zrinskima i povrati prijašnjemu gospodaru".²⁷

Međutim, spor se rješavao i iduće godine (1442.) kada je ban Matko 5. veljače i 20. prosinca, boravio u gradu Gariću (in Garich), gdje je nastojao izmiriti Totuševića sa Zrinskim. Spor se i dalje nastavlja a po svemu sudeći Zrinski je Blinju vratio tek 1443. nakon što ju je temeljito opustošio.²⁸

Sedamdesetih godina 15. stoljeća, nasljednici Totuševića izumiru. Blinja se iza toga spominje 1478. (1. lipnja) ali se kao vlasnik navodi despot Vuk (Zmaj)

23 O tome piše i Ive Mažuran, *Hrvati i osmansko carstvo*, Golden Marketing, Zagreb, 1998. On spominje prve upade Turaka preko Une a koji su vezani za Blinju, 1415. i 1513. godine.

24 "Posjed Blinja u Slavoniji, koji su držali sinovi Ladislava Tituševića, nije samo grozno stradao od pustošenja turskog, nego i od susjeda" Klaić V., isto str. 102.

25 Klaić, V., isto, str. 102.

26 "Tako dođe u Budim Vladislav Titušević, gospodar Blinje, te moljaše od kralja povratak Blinje, koju bijaše kralj darovao knezu Petru Zrinskomu. I zaista zapovjedi kralj 8. rujna 1441. banu Matku Talovcu neka uvede Vladislava Tituševića u posjed Blinje". Klaić V., isto, str. 241.

27 Klaić V., isto, str. 217.

28 "Još 3. kolovoza 1443. prosvjeduje Vladislav Titušević pred zagrebačkim kaptolom proti Petru Zrinskomu, koji mu je oteo Blinju, kako se govori, po darovanju kraljevu. Čini se da je napokon Petar Zrinski ipak morao vratiti spomenutu Blinju svomu protivniku, ali da se zbog toga ljuto osvetio. Dne 20. studenoga 1444. povjerava ban Matko Talovac iz grada Prodavića zagrebačkomu kaptolu neka istraži tužbu Vladislava Tituševića, koji tvrdi da je knez Petar Zrinski sa svojim sinom Jurjem oko prošlog Miholja (29. rujna) navalio na Blinju, opljenio je i Tituševiću nanio štete do 2000 zlatnih forinta. Očito je da je Petar Zrinski morao povratiti Blinju svomu protivniku, ali da se je zato nemilo njemu osvetio." Klaić V., isto, str. 241-242.

DETALJ GLAVNOG OLTARA CRKVE SV. JURAJ U LETOVANCIIMA (SNIMIO: N. VRANIĆ, 1963; FOTOTEKA UKB, ZAGREB)

29 Starine, V, JAZU, Zagreb, 1873. str. 120.

30 "kapetan i despot Vuk, pobijedio je smederevskog vojvodu Skenderpašu na Dunavu a borio se protiv Turaka sve do Kruševca", (1481.), Klaić V., Povijest Hrvata, knjiga IV, str. 162. Istakao se i u borbama protiv Turaka (njih 5500) na Uni 1483. godine.

31 Starine, V, str. 120.

32 Starine, V, str. 121.

33 Klaić, V., isto, str. 159-160

Grgurović Branković, kojemu bijaše kralj Matijaš pred nekoliko godina darovao imanje Totuševinu.²⁹ Taj despot se bio istakao u boju s Turcima, pa mu kralj iz zahvalnosti podade imanja.³⁰

Dne 1. lipnja 1478. izdaje despot Vuk u Budimu pismo kojim obećava da će od svojeg posjedovanja Totuševine plaćati zagrebačkomu biskupu desetinu.³¹

Godine 1482. (14. travnja)³² kralj je Matijaš, boraveći u Stolnom Biogradu, izdao despotu Vuku povelju kojom mu je darovao kaštelle Komogovinu i Gradusu, koji su dosad pripadali hrvatskomu plemiću Ivanu Frajlihoviću; u isto vrijeme ili već prije poklonio je kralj despotu i grad Kostajnicu, koja je dosad bila založena krupskomu vojvodi Ivanu Bevenjudu. Tek što je despot ta mjesta od kralja primio, zapisao je on 3. svibnja 1482. Bijelu Stijenu i Totuševinu svojoj vjernoj druzi Barbari da ih drži i uživa do smrti svoje, ako bi se dogodilo te bi ga ona preživjela".³³

O tomu u neobjavljenom rukopisu Gjure Szabe (1875-1943) čitamo doslovno: "Iza Theteosa dospije ovaj ogromni posjed u ruke Vuka despota. U oporuci Vuka despota, kojom os-

tavlja svojoj ženi Barbari svoje posjede (3.V.1482.; Starine V.122) nabrajaju se potanko sastavni dijelovi Totuševine, nekoć vlasništvo "dominorum de Theteos". Od ovih raspoznajemo: Blinju, Gornjeza (Goričica kod Capraga), Chetertek (Četvrkvac kod Sunje), Zona (Sunja), Goszdhga (Gušće), Serme (Žreme), Berlkerez (Bistrač), Oztok (Otok pod Capragom), Wokoseva zela (Vukoševac pod Sunjom), Letkonya (Letina), Wzstylonya (Ustilonja), Bokovsko (Bukovsko), Preloy (Preloščica), Rozohatecz (danasa potok istog imena, kod kojeg spec. karta bilježi "Carigrad", očito znak da je tu i Kaštel Rasohatez stajao, a ne kako Mesić na drugom mjestu misli da je to današnji Rausovac (ili Rastovac VČ.), Budowsewo (Budašovo) i Chernec (Crnec).³⁴

Kad se Barbara, nakon muževe smrti, preudala za despota Franju Berislavića, ispravom od 27.II.1504. (Starine V. 142) dozvoljava Ivan Korvin da taj posjed pripadne novom mužu udove Vuka despota. Odmah za Blinju spominje i castellum Wywar.

I Kralje Vladislav II. potvrdio to darovanje 5.VI.1508. (Starine V.147.), u toj se ispravi jasno veli, da se tvrda u mjestu Blinji zvala Wywar (Ujvar, Novigrad): "item castrum Wywar cum oppido Blynya, castellum Razwachacz cum oppido similiter Ragwachacz ..." te se spominje imanje Totuševina.

Kad je Barbara Berislavićeva umrla, oženi se Franjo sa Marg. Lekeljskom a ta si po smrti Franje uze za muža Ivana Banffya. Nu međutim si biskup Petar Berislavić prisvojio – protiv volje kraljeve – te posjede i zadržao ih sve do svoje smrti.

U raspravi od 14. VI. 1520. (Starine V. 181.) navode se castra Feyeskew, Wywar³⁵ es Komogovyna, i curia Ragohathacz koje je preoteo bio kap Petar Berislavić, dok isprava i mapa 1521. (Starine V. 186. 187.) pozna castellum Ragowhathacz, dok je u onoj od 8.II. 1523. i uvjek kasnije Wywar castrum. U ispravi od 18.XII. 1524. izričito se veli: "Blynye alio modo Wywar".

Feyeskew (Bijela Stijena) Wywar (Blinja) i Lober bili su u posjedu Iv. Banffya iza Berislavića, nu u ime za, toga dozvolio je Kralj Ludovik II. Petru Kegleviću da te gradove zaposjedne (Starine V. 240.), nu Banffy ne htjedne taj ogromni posjed lake ruke predati (Starine V.241.) već se izgovara kao da; Keglević nije nijednu svotu isplatio. Zato Kralj nalaže čazmanskom kaptolu, da se u Sv. Ani pavlinskom samostanu kod Daruvara imaju stvari urediti i gradovi: B. Stijena, Blinja i Lober u kraljevske ruke vratiti. 3.V.1526. (Starine V.250), daje ponovo kralj Petru Kegleviću upravljanje Blinjom (Blynye-Wywar).³⁶

34 Spominje i Brebronyazk, čini se da je to mjesto kod Graduse gdje narod i danas pozna Briebrovinu.

35 U istoj ispravi spominje se i kaštelan Blinje, "Simoni Kwnowych". (Starine, V, str. 180).

36 Ovaj dio teksta je moja rekonstrukcija neobjavljene rukopisne ostavštine (bilježnice) prof.

Nalazeći se u sklopu obrambene crte od turskih upada u hrvatske krajeve, blinska utvrda tijekom 16. stoljeća ima veliku važnost. Češći osmanlijski upadi preko Une započeli su padom Dubice (1538.) a snažno su povećani padom Kostajnice i Novoga (1556.). Na dan sv. Bartolomeja 24. kolovoza 1556., Turci su opustošili krajeve između Une i Save. Tada su čak došli i pred Zagreb a napali su Blinju i susjednu utvrdu Vinodol. U međuvremenu, težiće obrane prenosi se preko Zrinske i Petrove gore na Kupu, gdje se do sredine 16. stoljeća gradi nova utvrda u Sisku.

Izgradnja kaštela u Sisku značila je mnogo za obranu područja između Une, Save i Kupe. Budući da su na tom području najviše starih imanja posjedovali Zagrebački kaptol i zagrebački biskup, njima je prepustena organizacija obrane. Kaptol pred kraljevskim povjerenstvom 1552. godine nabraja sve svoje stare utvrde u tom području pa se spominje potreba održavanja posebnih straža u **Blinji**, Vinodolu, Hrastovici i Gorama te uokolo samog Siska.³⁷

Keglevičeva Blinja bila je već 50-ih godina 16. st. teško devastirana. Od nekadašnjih 1800 podanika ostalo je 1553. godine još samo deset, a i tih je deset bilo pri obradi njihovih polja bez zaštite izloženo Turcima, jer posjednici utvrde Blinja više nisu mogli utvrdu vojno održati.³⁸ Iznimnu brigu o utvrdi Blinja, tih godina vodio je sabor Kraljevina Hrvatske i Slavonije što samo potvrđuje njezino značenje u obrani od Turaka. Na saboru 1557. (7. ožujka), važna tema je popravak krajiskih gradova. Za popravak utvrde Blinja, bili su zaduženi kmetovi opatije u Topuskom.

Na saboru, održanom u Steničnjaku 17. srpnja 1558. godine, kralj Ferdinand je od hrvatskog plemstva tražio rušenje nekih graničnih utvrda kako ne bi pale u turske ruke. Vrhovni kapetan kraljevske vojske Ivan Lenković sam je namjeravao riješiti pitanje zrinskih utvrda u Pounju, pa je u sklopu toga želio porušiti i kulu u Blinji. Međutim, hrvatsko plemstvo i ban Petar Erdödy, to su odlučno spriječavali, ne želeći ta područja predati Turcima bez borbe. Iste godine (1558.) izvode Turci neuspisio napad na utvrdu Blinja.³⁹ Okolna sela su pri tom izložena pljački, a narod je odvođen u zarobljeništvo.

Gjure Szabe, koja se čuva u centralnom arhivu Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Zagreb. U originalu se radi o dvije vrlo kratke bilješke koje sam spojio u jednu cjelinu slijedeći kronološki slijed, nastojeći pri tome sačuvati i izvorni jezik.

37 M. Kruhek, *Krajiske utvrde hrvatskog kraljevstva*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1995. str. 137.

38 Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, Naprijed, Zagreb, 1997., str. 36.

39 Navodno je utvrda tom prilikom ipak razvaljena. Sabor Hrvatske i Slavonije, 21. svibnja 1559. u Zagrebu, odlučuje da se neki gradovi na krajini ipak razvale, jer bi se Turci mogli u njima utvrditi. Tom prilikom se spominju gradovi: Komogovina, Gradusa, Svinica i

OVAKO SU IZGLEDALI KOKOŠINJCI OD PRUĆA. DVORIŠTE KUĆE U MAĐARIMA
BR. 41. (SNIMIO: M. GAMULIN, 1963; FOTOTEKA UKB, ZAGREB)

Godine 1563. I. Lenković je izradio posebno izvješće o hrvatskim utvrdama na obrambenoj granici od Turaka. U ovom važnom izvješću kaže se da je "*BLINJA, utvrda koja pripada gospodinu Kegleviću. Ćuva je 16 vojnika Njegova Veličanstva*".⁴⁰ Ovaj popis bio je podlogom za izradu posebnog popisa hrvatskih utvrda što ga je sačinilo povjerenstvo kralja Ferdinanda takoder 1563. (7. listopada) i to nakon obavljenog uvida na terenu. U tom izvješću također se spominje utvrda Blinja za koju je utvrđeno sljedeće: "*BLINJA je ovog časa zadnja utvrda u kojoj se nalaze kraljevske straže okrenute prema Pounju. Nalazi se na briježu iznad doline kojom ide put prema Hrastovici. Utvrda je okružena obrambenim jarkom, u kojem ima vode. Zidovi su joj oštećeni. Posebno joj je zapušteno kroviste. Ako se krov popravi, spasit će se cijela utvrda. Za pokriće troškova toga posla bilo bi dovoljno 300 forinti. Treba započeti sa čišćenjem okolnog prostora, gradskog jarka i sjećom šume, a na proljeće započeti potrebnim popravcima.*"⁴¹ Osim toga, Ferdinandovo povjerenstvo je pred-

Bednik (današnji Bijelnik). To je jedini put da se i u Bijelniku spominje utvrda (grad). Sabor Hrvatske i Slavonije, 3. ožujka 1560. opet zaključuje da treba nešto učiniti za obranu Kupe, Blinje i Korane.

40 M. Kruhek, (1995.), *isto*, str. 185.

41 M. Kruhek, (1995.), *isto*, str. 219-220.

vidjelo da u Blinji može stajati vojna posada od 50 pješaka s kaštelanom, vojvodom, zastavnikom i 5 desetara.

U svojem izvješću povjerenstvo govori da su dva kaštelana⁴² u Blinji. Predlaže da ubuduće bude samo jedan. Očito je da je riječ o postojanju i dvije kule koje su vrlo blizu jedna drugoj. To su stara i nova Blinja. Nova je ona kula koju je sagradio vrlo blizu stare, na nešto povišenijem mjestu, ban Petar Keglević. Povjerenstvo spominje i plan Blinje koji, nažalost, nije sačuvan. Plan jedne kružne kule Blinja objavio je M. Kruhek u svojoj monografiji, *Karlovac, utvrde, granice i ljudi*.⁴³

OSTACI STAROG GRADA BLINJE
(SNIMIO V. ČAVRAK, 1996.)

njegovo imanje u Moravskoj kod Mikulova. To preseljenje obavljeno je u proljeće 1572. godine, a otislo je najviše kmetova s njegova imanja Vinodol, nedaleko od Blinje. S njima su otisli i neki njihovi rodaci iz obližnjih sela, a i svećenici, da se u novom kraju očuva katolička vjera.⁴⁵

42 Jedan se zvao Ladislav Krnčić. (Kruhek, 1995;131). Klaić V. (*Povijest Hrvata*, knjiga V, str. 356) spominje da je godine 1560. Ladislav Kerečenj kupio grad i posjed Mikulov (Nikolsburg) u markgrofoviji Moravskoj, u kojemu je kćи njegova Judita stalno prebivala. Pretpostavljam da se radi o istoj osobi.

43 M. Kruhek, *KARLOVAC utvrde, granice i ljudi*, MH Karlovac, Karlovac, 1995. str. 125.

44 Klaić V., *Povijest Hrvata*, knjiga V, str. 352.

45 Iz Vinodola i okolnih sela tada su se odselile obitelji: Andrešić, Ivančić, Križanić, Mikulić, Kuzmić, Budić, Slavić, Suparić, Brodelić, Stavarić, Slunjski, Vranasić i još neke. (R. Horvat, *Na bedemima stare Hrvatske*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941. godine str. 93.). U tom razdoblju mnogo se Hrvata katolika iselilo iz područja oko Blinje i to uglavnom u tri područja: Bečko korito, Moravsko polje i istočno područje Malih Karpata.

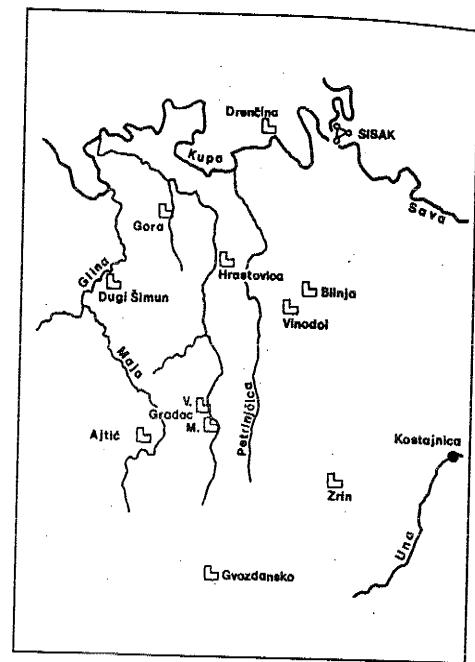
Da je za ozbiljniju obranu ovog područja već pomalo kasno, svjedoči silni turski napad 1573. godine u kojem stradavaju Blinja i susjedni Vinodol. Početkom naredne godine (6. siječnja 1574.) Blinju je napalo čak 500 turskih vojnika, pri čemu je opet stradala. Do 1577. godine već su sve posade u utvrdama na granici desetak vane od turskih napada. Posebno povjerenstvo u svom izvješću iz 1577. godine zalaže se za dovođenje pojačanja pa navodi da je u Blinji 32 vojnika koje treba pojačati dovođenjem još 18 vojnika. Iste godine reorganizirana je hrvatska obrana na tom području, pa je osnovana hrastovačka kapetanija, pod čijim zapovjedništvom je bilo 12 utvrda, među kojima je i utvrda Blinja.

Blinjska utvrda (stara i nova Keglevićeva) spominju se još i u popisu iz 1579. godine, što upućuje na zaključak da je Turci do tada još nisu uspjeli zauzeti. Zapovjednik Krajine dobiva 1579. pravo utvrdi zaposjeti ili razoriti. Iza toga je vjerojatno i razrušena, jer se više ne spominje u kontekstu obrane od Turaka. Oko 1584. godine započelo se sa rušenjem donje utvrde Hrastovice po kraljevskom nalogu a njenim konačnim padom (1592.) pouzdano je da više ni blinjska tvrđa nije u hrvatskim rukama. U to vrijeme je, po svemu sudeći, uništena i župna crkva sveti Juraj kao i obližnje katoličko naselje u Blinji.

Kolike su zulume Turci učinili na prostoru između Une, Kupe i Save tijekom 16. stoljeća, govori jedno izvješće papinskog nuncija Germanika Malaspina, koje je on uputio 1581. u Rim; "Hrvati su kao Židovi raspršeni. Odavde su Turci odveli 7000 naroda, a 40 000 je pobeglo u Austriju i Ugarsku". Drugi pak izvor navodi da su Turci u ropstvo iz ovih krajeva odveli 90 000 Hrvata.⁴⁶

Nakon pada Hrastovice Turci su za dvadeset dana (12. travnja – 1. svibnja. 1592.) sagradili utvrdu na Kupi (na mjestu današnje Petrinje) radi daljnjih napada na

46 M. Marčinko, P. Cvekan, *Hrastovica*, Hrastovica, 1991. str. 75.

UTVRDE HRASTOVAČKE KAPETANIJE,
1577. (M. KRUHEK, 1995., STR. 262.)

KAPELA SV. MARTINA U MAĐARIMA
(SNIMIO: N. VRANIĆ, 1963; FOTOTEKA
UKB, ZAGREB)

piše: "Gradina stare zidine na vrhu brijege nadzem bio razoren. podzem. bio u obliku okrugle tvrdave sa vratima sa J. strane, postoji. Vl Damjan Kubatović, kbr 9 iz Blinje".⁴⁸

Tijekom 1996. i 1997. godine obavio sam amaterska istraživanja i uvjerio se u postojanje ostataka stare hrvatske utvrde Blinje. Vidljivi ostaci zidina pronađeni su na obližnjem brdu oko jedan kilometar južno od današnjeg sela Blinje. Pronađeni ostaci potvrđuju da je grad imao tri kule. Donja i gornja su bile pravokutnog oblika vjerojatnih dimenzija 12 x 15 metara, dok je srednja, smještena na samom vrhu brda, bila okruglog oblika vanjskog promjera 12 m a unutarnjeg promjera 6

⁴⁷ Na temelju već citiranih bilješki G. Szabe. Da se radilo o prostranom imanju od Blinje do Save potvrđuje i podatak da neki mještani Blinje i Letovanaca baštine do današnjih dana zemljišta na obali Save u Vujašini i Dubovcu.

⁴⁸ Gjuro Szabo, citirane bilješke.

Sisak. U napad na Sisak, Hasan – paša Predojević krenuo je s oko 20 000 vojnika 14. lipnja 1593. godine. Kršćanska vojska, pod vodstvom hrvatskog bana Tome Erdödy – Bakača, izvojevala je već popodne 22. lipnja 1593. jednu od najveličanstvenijih hrvatskih vojnih pobjeda. Prodor Turaka konačno je zaustavljen, a vojni trijumf hrvatske vojske oduševio je čitavu Europu.

Utvrda Blinja spominje se ponovno tek u ispravi iz 1696., gdje se nabraja među dobrima Kaptola zagrebačkog ("castrum dirutum Blina"). Iz jedne druge isprave iz 1697. proizlazi da se Keglevići ne žele odreći svojih prava na Blinju. Kralj Leopold u jednoj ispravi od 30. lipnja 1700. priznaje pravni posjed Kegleviću na Blinju, potvrđujući da su njegovi predi branili grad. U toj ispravi još se spominje i imanje Totuševina.⁴⁷

U uvodnoj bilješci o starom gradu Blinja, Gjuro Szabo, 1905. navodi da se nalazi u općini Blinja, kotaru Petrinja i

metara. Debljina piridalnog zida srednje kule bila je oko 3m u osnovi i oko 1,5 m u nadzemnom dijelu.

Ostaci okrugle kule još su uvijek veoma dobro vidljivi, a zid se još uvijek nalazi skoro neoštećen u visini od oko 2 metra. Od donje kule sačuvani su samo vidljivi uglovi zidova. Između donje i gornje kule vidljiv je kanal za vodu širine oko 7 metara, a od kanala do gornje kule postoji dodatni razmak od oko 10 metara. Na okolnom reljefu vidljiv je još uvijek i pristupni put do grada. Iskapanjem bi se vjerojatno u cijelosti mogli rekonstruirati dimenzije i izgled čitavog grada. Valja napomenuti da se u blizini grada na 250 m nadmorske visine nalazi bogati izvor pitke vode (danas napaja vodovod sela Blinje i Stražbenice). Dakle, svi bitni preduvjeti za život u ovom gradu bili su ispunjeni.

POSLIJE SISAČKE BITKE

Nakon pobjede Hrvata nad Turcima pod Siskom (1593.), čitavo područje između rijeka Save, Kupe i Une bilo je opustošeno turskim zulumima. Starosjedilačko hrvatsko stanovništvo izginulo je u ratovima s Turcima ili je odvedeno u ropstvo, a onaj dio koji je uspio izbjegći pred osmanlijskom najezdom, rijetko se vraćao. Nema čvrstih dokaza o tome jesu li prvi stanovnici nakon odlaska Turaka bili starosjedioci, koji bi se vraćali, ili potpuno novi stanovnici. Hrvatski staleži žele sačuvati autohtonost tog kraja i, naravno, očuvati sigurnost nove granice, pa ga u godinama nakon povlačenja Turaka intenzivnije naseljavaju hrvatskim življem.

Može se pretpostaviti da su prvi Hrvati, koji u to doba naseljavaju to pusto područje, posavski, pokupski i turopoljski kmetovi. Selo Letovanci nastanjuju, po nekim mišljenjima, Hrvati, kmetovi iz Letovanića, no i to je veoma teško dokazati. U prilog toj teoriji zasad govori samo analogija naziva sela, jer se uvijek pri kolektivnim migracijama nastojao sačuvati naziv svoje stare postojbine. Također autohtoni govor u Letovancima po svom leksiku, naglasku, i svim drugim jezičkim obilježjima, najbliži je današnjem govoru u Pokuplju i Turopolju, iako geografski ta područja ne predstavljaju bilo kakvu kompaktну i kontinuiranu etničku cjelinu.

U prilog analogiji govore i mnoge zamjene naziva mjesta, čak i od strane osoba od znanstvenog ugleda. Jedna od njih je svakako i akademik Mijo Mirković, koji u jednoj svojoj kapitalnoj knjizi zamjenjuje nazine ova dva sela navodeći da su "u Letovancima na Kupi" trgovci lađari plaćali daće, što nije moguće, jer se Letovanci ne nalaze na Kupi (na Kupi se nalazi Letovanić).

U prilog tezi o istim ili sličnim korijenima ovih dvaju sela govore i podaci o postojanju istih prezimena u Letovancima i Letovaniću, a koja su sačuvana sve do današnjih dana.⁴⁹

Povijesne listine spominju da je ban Ivan Drašković 1599., "vidjevši pustoš Pokupsko krajine", doveo u Letovanić koloniste⁵⁰ koji 1618. postaju podložnici grofova Erdödyja.⁵¹ U drugoj polovini 17. stoljeća poznate su brojne bune sisačkih kmetova u kojima sudjeluju i spomenuti kolonisti, pa nije isključena mogućnost da su neki od njih prebjegli preko Kupe od straha zbog moguće kazne, da su se trajno naselili u Letovancima, sačuvavši naziv svoje bivše postojbine.

Tezi da je novo naseljavanje ovih područja moglo nastupiti tek nakon 1606. godine, govori u prilog i jedan zemljovid dr. Stjepana Srkulja, "Hrvatska za žitvatoročkog mira 1606." na kojem je ucertana tadašnja granica Hrvatske u kojoj se na njezinu obodu nalaze i Letovanci. Granica je išla od pravca Hrastovice,

49 Na primjer, kada je riječ o prezimenu Čavrak koje još danas susrećemo u oba sela. Prema knjizi, M. Atlagića, *Grbovi plemstva u Slavoniji 1700-1918*, Zrinjski Čakovec, 1982. str. 34-35, obitelj Čavrak je hrvatsko plemstvo iz okolice Letovanića. Plemstvo (ugarsko-hrvatsko) podijelio je kralj Rudolf, 28. 3. 1602. u Pragu, Matiji Čavraku i njegovim sinovima Jakobu i Martinu. Plemstvo je proglašeno na Hrvatskom saboru, 9. 7. 1753. godine. Matija pl. Čavrak Letovanički imao je još dva sina koji su se rodili poslije 1602., a njihovi potomci zatražili su 1753. priznanje ovoga plemstva za sebe i svoje potomke. Međutim, plemstvo (ugarsko-hrvatsko) kao i potvrdu starog plemstva, podijelio je Franjo Josip, 11. 1. 1896. godine uz pridjevak "letovanički" Levinu pl. Čavraku, podžupanu virovitičke županije. Plemički grb obitelji Čavrak nalazi se u Arhivu Hrvatske u Zagrebu, Mape Hrvatsko plemstvo, 4. sl. č; 2. AHZ, Sigilla familiae, sl. č. O obitelji Čavrak može se još vidjeti i u sljedećim radovima: I. Bojančić, Der Adel von Kroatien und Slavonien, Nürnberg 1899. str. 27. i V.A. Duišin, *Zbornik plemstva I-II*, Zagreb, 1938/39, str. 142-143. Ako je riječ o plemičkim obiteljima s prezimenima koja nalazimo u Letovancima, mora se spomenuti da je i u obitelji Marković bilo plemića. Najpoznatiji u plemičkoj lozi je izvjesni Grgur Marković, potpredsjednik sudbenog stola križevačke županije, koji je 1790. godine dobio plemičku titulu. On je imao šest sinova. (Vidi "Večernji list", Zagreb, od 10. siječnja 1999.) I akademik Mijo Mirković spominje stari rod i prezime Marković (1447.) u svojem radu *Ekonomika historija Jugoslavije*, str 30.

50 Može se pretpostaviti da su ovi kolonisti naseljeni u Letovance pa je otuda selo nazvano Letovanci.

51 Josip Adamček, *Bune i otpori*, str. 270-273, Globus, Zagreb, 1987.

preko Trešnjice do ruba Blinje, i zatim potokom Blnjčića sve do njegova utoka u rijeku Savu. Područje Letovanaca je već tada u Hrvatskoj, dok su uvrde na obližnjim uzvisinama, Blinja i Vinodol, još uvijek pripadale Turcima.⁵² To znači da su se Letovanci mogli ponovno naseljavati neposredno iza pobjede nad Turcima kod Siska 1593. odnosno ponovnim zauzimanjem Petrinje 1595. godine⁵³. Hrvati su, po svemu sudeći, Letovance, Madžare i staru Blinju naseljavali već od početka 17. stoljeća.

Šire područje oko Letovanaca potpuno je oslobođeno turske prisutnosti oko 1651. godine. Mirom u Karlovicima 1699. godine i cijela Blinja je ponovno priključena Hrvatskoj.⁵⁴ Tim sporazumom uspostavljena je ponovno granica između Turske i Austrije na Uni. Najvjerojatnije je da upravo od tada sklopljenog mira započinje intenzivno naseljavanje i oblikovanje naselja Letovanci na današnjoj mikrolokaciji. Srbe oko Petrinje i Hrastovice počinje naseljavati grof Petar Keglević, dozvolom bana Ivana Draškovića sredinom 17. stoljeća.⁵⁵

Sredinom 17. stoljeća dolaze u ove krajeve i katolici iz Bosne. S njima stižu i franjevci u Čuntić gdje se već 1669. godine osniva župa. Godine 1696. Čuntić je tзв. knežina (knez Comlen).⁵⁶ Franjevci u Čuntiću završavaju gradnju drvene crkve 1699. godine, koju posvećuju 1702., pa ona postaje župnom crkvom. U čuntičku župu uključena je i Blinja, odnosno područje današnjih Letovanaca⁵⁷ (i Madžara). Na području Blinje, odnosno današnjih Letovanaca, 1672. godine

52 Klaić V., *Povijest Hrvata*, knjiga V, MH, Zagreb, 1985.

53 Već iza pada Petrinje, 1595. godine, počinju i prvi dogоворi o naseljavanju Vlaha. U listopadu 1595. prebjegao je vlaški episkop Vasilije te se dogovorao "kako da se kršćanski puk iz Male Vlaške prevede u Slavonsku krajinu" (Klaić V., *isto*, str. 623). Iduće godine (1596.), mole poglavice turskih Vlaha (biskup Radoslav, vojvoda Miloš, knez Dojčin i drugi) nadvojvodu štajerskog Ferdinanda da im se dade nekoliko gradova "od sedamdeset pustih gradova, koji su pusti medu Unu i Kupu" (Klaić V., *isto*, str. 595). Sredinom 1600. useljava se prva veća gomila Vlaha a za njom druga od 325 duša, među njima 125 dobro oružanih ljudi u Gomirje. Oko Blinje se Vlasi naseljavaju kasnije.

54 To logično potvrđuje pojavu interesa za posjed i grad Blinju po citiranim ispravama iz razdoblja 1696.-1700.

55 Po popisu žiteljstva 1768. u Blinji je bilo 36 srpskih domova (Cvitanović, Đ., 1985:303).

56 Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, Zagreb, str. 212.

57 Da temelje nastanka sela Letovanci treba tražiti na prijelazu 16. u 17. stoljeće, potvrđuje i jedan slučajan zapis na rijetko sačuvanoj slici seoske kapele sv. Jurja iz 1933. godine. Na njenoj poleđini je zapisano da je sagradena prije 350 godina (to bi bilo oko 1583. godine, dakle prije bitke s Turcima kod Siska, što nije vjerojatno). To je svakako bilo pretjerivanje, međutim, vjerojatnost njene izgradnje u tom vremenskom rasponu potvrđuje i službena opaska u kartoteci Hrvatskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, gdje je ona kategorizirana kao crkva ranobaroknog tipa, što opet vodi na početak 17. stoljeća (ali ipak ne u 16. st.).

RUSTIČNI BAROKNI KIP MARIJE (MADONE), KAPELA SV. JURJA U LETOVANCIMA (SNIMIO: N. VRANIĆ,

posebnu pozornost treba usmjeriti na pojam ***"katolici starosjedioci"*** što može značiti samo dvoje; ili se radi o katolicima koji su taj kraj naseljavali još prije turskih vremena pa su se nakon pobjede kod Siska vratili ili se radi o katolicima koji su se ovdje naselili prije Vlaha.

Godine 1744. izrađen je popis sela u župi Čuntić. Kao najveće naselje navedena je Gornja i Donja Blinja s kapelom sv. Jurja.⁶¹ S pravom se može prepostaviti da

58 Spomenica župe Komarevo, str. 45. Lojzo Buturac u svojem neobjavljenom kratkom rukopisu iz 1996. navodi da je crkva sv. Jurja gradena 1702. ali ne navodi izvor, pa se podatak ne može provjeriti. U Spomenici župe Komarevo o tome nema spomina.

59 Spomenica župe Komarevo, str. 45.

60 Cvitanović Đ., *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, knjiga I, Zagreb, 1985., str. 204.

61 Pod župu Čuntić potpadala su naselja: Prnjavor s 13 kuća, Dragotinci 15, Kraljevčani 7, Blinja 35, Budičina 29, Pecki 26 i Čuntić 22 kuće. U Spomenici župe Komarevo, na str. 56, navodi se da je Blinja 1748. imala 18 domova i 257 duša. Budući da je između ova dva

završava se izgradnja drvene seoske kapele.⁵⁸ O tome svjedoči natpis na starom zvonu.⁵⁹ Ta je kapela bila okruglog oblika a posvećena je sv. Jurju, na spomen nekadašnjoj župnoj crkvi posvećenoj istom sveću, koja je tu postojala još prije provale Turaka. Crkva sv. Jurja u Letovancima spominje se i u protokolima kanonskih vizitacija 1702. Ako se ta stara drvena crkva nalazila u Blinji, kako potvrđuju izvori, može se zaključiti da Blinju u 17. stoljeću prvi naseljavaju Hrvati katolici. To potvrđuje i navod iz spomenutih kanonskih vizitacija (1702) da ***"katolici starosjedioci i doseljenici imaju drvenu kapelicu sv. Jurja, podružnicu župe Čuntić"***.⁶⁰ Isti izvor navodi i podatak da je ***"nakon useljavanja pravoslavnog stanovništva na posjed grofa Keglevića podignuta drvena pravoslavna crkvica"***. To znači da su već tada na području Blinje, odnosno Letovanca, postojale dvije crkve, jedna katolička i jedna pravoslavna. Pored toga,

je naselje Donja Blinja s kapelom sv. Jurja kasnije preimenovano u Letovance, po stanovnicima katolicima koji su došli iz Letovanića, a da je Gornja Blinja preimenovana u Blinju koju od tada naseljavaju Vlasi. U prilog tome govori i podatak da su Blinju tijekom 18. stoljeća još uvijek naseljavali Hrvati⁶² i Vlasi (Srbi). Moguće je pretpostaviti da je do razdvajanja stare Blinje (koja se sastojala od Donje i Gornje) na Letovance s kapelom sv. Jurja koje su naseljavali Hrvati i Blinju (novu) u koju su naseljeni Vlasi, došlo krajem 18. stoljeća. Da je druga polovina 18. stoljeća bila ključna za ovo razdvajanje možemo suditi i po tome što je veće doseljavanje Vlaha obavljeno najvjerojatnije u nekoliko valova (1711., 1718., 1739. i 1788.). To znači da su Blinju i nakon turskih vremena naselili Hrvati katolici koje su novoseljeni Vlasi u drugoj polovici 18. stoljeća potisnuli prema Letovancima.

Naključak o ovakvom razvitku događaja upućuje i podatak da je u Blinji 1768. bilo 36 srpskih domova, da je 1777. osnovana parohija te da se matice vode od 1770. Stara parohijska crkva se spominje 1797. a nalazi se u Blinji već 1780. godine.⁶³

Deset godina ranije, 1770. u Letovancima se na mjestu stare drvene crkve gradi nova zidana kapela opet posvećena sv. Jurju. To je bila treća kapela sv. Jurja sagrađena na približno istoj lokaciji: prva, prije turskih vremena (spominje se 1334.), druga, građena 1672. i treća 1770. Nova kapela je građena nakon što je stara drvena kapela izgorjela u požaru. Možda je upravo taj požar u kojem je seoska kapela izgorjela bio povodom da se taj dio sela proglaši Letovancima i

izvora razlika dvostruka, očito se u Spomenici registrira broj katoličkih domova u Blinji. Tu se najvjerojatnije radi o onom dijelu Blinje (Donje) koja se kasnije naziva, Letovanci.

62 Vidi u; Vojin S. Dabić, *Banska Krajina 1688-1751*, Beograd-Zagreb, 1984. str. 69-70.

63 Nova zidana crkva u Blinji je izgrađena tek 1815. Ikonostas je radio slikar Anastas Bocarić.

DRVENI KIP SV. ANTUNA, KAPELA SV. JURJA U LETOVANCIMA (SNIMIO: N. VRANIĆ, 1965; FOTOTEKA UKB, ZAGREB

GOSPODARSKA ZGRADA S UGRAĐENIM VELIKIM KAMENJEM KUĆE PINOTIĆA
BR. 17. (SNIMIO: N. VRANIĆ, 1963; FOTOTEKA UKB, ZAGREB)

odvoji od tadašnjeg šireg područja Blinje. Budući da su čuntički franjevci 1748. godine također izgradili novu zidanu crkvu u Čuntiću, poklonili su Letovancima 1771. godine stari rustični oltar iz svoje stare drvene crkve i prenijeli ga u novosagrađenu kapelu sv. Jurja u Letovance. Osim oltara, poklonili su novoj kapeli sv. Jurja i druge sakralne predmete poput nevjesto izrađenih plastika (kipova) Marije i sv. Antuna. Nedugo iza toga kapela sv. Jurja prelazi iz župe Čuntić na upravu novoosnovanoj župi Komarevo (1789.).

U prilog tvrdnji o starosjediocima na ovom području, zanimljivo je analizirati naziv susjednog naselja – Madžari. Iz nekih povijesnih izvora⁶⁴ poznato je da su novoprdošlice, Vlasi, imenom "Mađari" nazivali zatećene Hrvate, starosjedioce. Slično objašnjenje naziva sela *Madžari*, nalazimo i na jednom drugom mjestu gdje se navodi da to "znači da su u njemu živjeli doseljeni Krajišnici katolici, odnosno Hrvati".⁶⁵ Budući da su Hrvati od 1102. godine u raznim savezima s Mađarima

64 Dabić, V., *Banska Krajina 1688 – 1751*, Prosvjeta, Zagreb, 1984. str. 67.

65 Cvitanović, Đ., (1985.), *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, Zagreb, str. 204.

imali jedinstven državno-pravni teritorij, ima logike ovakva upotreba imena "Mađari", za Hrvate starosjedioce ali i za doseljenike katolike.

O starosti i opstojnosti, ovih dvaju naselja, Madžara i Letovanaca, govori i njihov smještaj u dubini teritorija koje su kasnije naselili Vlasi,⁶⁶ okruživši etnički prostor Hrvata u ova dva sela. Može se govoriti o svojevrsnom "hrvatskom otoku" koji se kompaktno, uz prometnicu iz pravca Siska i Komareva sve do prvih obronaka Zrinske gore, uporno održava unatoč sve većem naseljavanju Vlaха. To je još jedan dokaz duboke ukorijenjenosti ljudi u kraj i zemlju na kojoj vjekovima žive.

LETOVANCI NA ZEMLJOVIDIMA

U pisanim dokumentima, posebice zemljovidima, nerijetko se zamjenjuju sela Letovanci i Madžari, sve do današnjih dana. Ponekad se navodi jedno od njih a misli na oba. Letovanci se, po do sada pregledanim zemljovidima, prvi put spominju 1803. godine u zemljovidu Karla Josepha Kipferlinga u Beču (*Charte von Kroatien*)⁶⁷ pod imenom – *LETOVANEZ*.

Pod istim je imenom naselje ucrtano i na zemljovidu koji je izradio Giovani Antonio de Capellaris⁶⁸, u Beču 1806. godine. Zanimljivo je zapaziti da se na dva spomenuta zemljovida, od ovovremenih mesta, pored Letovanaca, spominju samo još Petrina (Petrinja), Komarevo, Staroszella (Staro Selo) i Pietnick (Bijenik). Na ovom zemljovidu ne spominju se *Madžari*, iako je sigurno da su oni kao naseljeno mjesto tada već postojali. Poznat je podatak da je u obližnjim vinogradima već 1748. postojala kapela sv. Martina.⁶⁹ To svakako navodi na zaključak i

66 Zanimljivo je da su se mnogi znameniti Hrvati opirali tadašnjem useljavanju Vlaха na ova područja, upozoravajući na njihovu remetilačku narav. Sumnjali su da donedavni podanici Turaka mogu postati lojalni čimbenik stvaranja Vojne Krajine i obrane hrvatskih granica. Izvješćujući zagrebačkog biskupa o prilikama u području između Kupe i Une, 13.11.1700. Ambroz Kuzmić je napisao i ovo "niti czeszarova szvetloszt, niti plemeniti orszag sz nimi nigdar ne bude ztalan niti miran". (R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*).

67 *Charte von Kroatien*, J. K. Kipferling, Beč, 1803. Bakrorez, vel. 568x477 mm, Zbirka Novak u Zagrebu.

68 *Carta Novissima*, Giovani Antonio de Capellaris, Beč, 1806., Zbirka Novak u Zagrebu.

69 Cvitanović Đ., *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, Zagreb, 1985. str. 204. Također se

potvrđuje da su Letovanci na kraju 18. i početkom 19. stoljeća već narasli na mjesto koje je svojom veličinom i važnošću zahtijevalo da se obilježi na zemljovidu kao posebna geografska točka.

Prijašnju konstataciju potvrđuje i za ono vrijeme najtočniji zemljovid što su ga izradile Napoleonove vlasti za vrijeme zaposjedanja ovih krajeva. Radi se o *Carte des Provinces Illyriennes*,⁷⁰ koju je izradio Gaetan Palma, u Trstu 1812. godine. Letovanci se na ovom zemljovidu bilježe pod imenom – **LETOVANECZ**, a spominju se i druga naselja, npr. Madgari (Madžari), Blinja i Mostaniza (Moštanica). Letovanci su ovdje u području odgovornosti Napoleonove 6. regimente La Croatie Militaire.

Na zemljovidu koji je izradio Mihalj Katzenschläger u Beču 1857.⁷¹ godine, prilično točno je ucrtana čitava trasa ceste koja kroz Letovance i Madžare vodi preko Komareva u Sisak, a po svemu sudeći radi se o cesti koja je postojala još u rimsko doba, a u novije doba jedan je od prohodnjih pravaca iz Siska prema Kostajnici i Bosni.⁷²

PREZIMENA U LETOVANCIMA

Od danas postojećih, najstarija prezimena u Letovancima jesu: **Marković, Pinotić, Čavrak, Hrnčević i Dunger**. U 19. stoljeću zastupljena su još i prezimena: **Vlašić, Klobučar, Kovačić, Milaković i Pešut**, dok se u 20. stoljeću javljaju i (novousejenička) prezimena: **Mikulić, Ortolan, Juzbašić, Mitar i Tuz-**

zna da je kapela kasnije prenesena u selo te da je s vremenom dotrajala. Zbog toga je, za župnika Ignacija Haberlea, 1900. godine sagrađena u selu Madžari nova kapela sv. Martina. Pored župnika, kao najzaslužnijeg za izgradnju nove crkve, spominje se crkveni odbornik Ivan Pavković. (*Spomenica župe sv. Katarine u Komarevu*, str. 29-30).

70 Nalazi se u Zbirci Novak u Zagrebu.

71 Zemljovidi Hrvatske i Slavonije, Beč, 1857., PMH 9611.

72 Naselje Letovanci nalazimo i na brojnim drugim starim zemljovidima. U kartografskoj zbirki Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu vidljivi su i na nekoliko raritenih zemljovida. Primjerice, na zemljovidu iz 1820., pod oznakom XI-SK-J-43 nalazimo mjesto **Letovanecz**. Kao i na zemljovidu pod oznakom XI-SK-J-8, a koji prikazuje područje Druge banske regimete.

luković. Analiza prezimena i njihove prostorne rasprostranjenosti u Hrvatskoj u 20. stoljeću⁷³ ne pruža osobite mogućnosti za zaključivanje o nekom zajedničkom porijeklu prezimena. Iz toga se, bar zasad, ne mogu utvrditi neki sigurniji i dalekosežniji zaključci. Za to bi trebalo zaroniti mnogo dublje u povjesnu dinamiku prezimena. Međutim, i površna analiza prezimena ipak pruža zanimljiv uvid u neke zajedničke osobine.

Autohtonu prezimena možemo, s obzirom na širinu geografske rasprostranjenosti u Hrvatskoj, klasificirati u tri skupine i to: (1) najšire disperzirana na cjelokupnom području Hrvatske (Marković, Klobučar i Vlašić); (2) rasprostranjena samo u središnjoj i sjevernoj Hrvatskoj (Čavrak, Hrnčević) i (3) rasprostranjena samo na području Siska i okolice (Pinotić, Dunger). Novija prezimena po ovom kriteriju možemo razvrstati uglavnom u drugu skupinu (Juzbašić i Mitar), dok prezime Ortolan možemo razvrstati u treću skupinu veoma malo rasprostranjenih. Prezime Tuzluković u Hrvatskoj je veoma rijetko.

Prezime **Marković** jedno je od najrasprostranjenijih, pa je stoga teže utvrditi neku čvršću liniju porijekla. Zanimljivo je zapaziti nešto veću koncentraciju ovih prezimena u mjestima oko Perušića u Lici i oko Sinja u Dalmatinskoj zagori, ali ih nalazimo i u Slavonskom Brodu, Križevcima, Županji pa i Vukovaru.

Za razliku od Markovića, također široko rasprostranjena prezimena **Vlašić** i **Klobučar**, u Letovancima se nisu održala do kraja 20. stoljeća. Prezime Vlašić koncentrirano je na potezu Jastrebarsko, Samobor, Zagreb, Zelina, ali ga možemo naći i u Rijeci, Slunju pa čak i u Veloj Luci na Korčuli. Prezime Klobučar nalazimo u visokoj koncentraciji u Lici oko Perušića (kao i Marković) te u mjestima oko Gline.

Prezime **Čavrak** koncentrirano je uglavnom oko Siska i Karlovca, a nalazimo ga još oko Osijeka, Virovitice, Splita i Zagreba. Najviše je ipak koncentrirano oko Siska u naseljima: Mahovo, Gušće, Letovanić i Letovanci.

Prezime **Hrnčević** koncentrirano je u mjestu Jablanovec (Zagreb) i u Letovanicima. Nalazimo ga još i u okolici Jastrebarskog, Bjelovara, Slavonskog Broda, Petrinje i Đakova.

Prezime **Pinotić** najviše je koncentrirano upravo u Letovancima. Nalazimo ga još samo u okolici Siska.

Prezime **Dunger** izrazito je usko koncentrirano. Najčešće je u okolici Đvora u Kozibrodu, a pored Letovanaca ima ga još samo u Sisku.

73 *Leksik prezimena SRH*, Institut za jezik i Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1976.

STARU KUĆU S. ČAVRAKA, LETOVANCI 1

Prezimena **Kovačić**, **Milaković** i **Pešut** u Letovancima su se tijekom vremena izgubila. O Kovačićima nema podataka, a najблиže obitelji s tim prezimenom su u Komarevu. Prezime Milaković se navodno asimiliralo u Mlinogi, dok se prezime Pešut vjerojatno asimiliralo u Stražbenici. Naime, još sredinom 19. stoljeća prezime Pešut nalazimo kao katolike u Letovancima i obližnjoj Stražbenici.

Prezime **Mikulić** je navodno stiglo iz Stražbenice (ali je prije moglo biti i obrnuto, da su Mikulići u Stražbenicu došli iz Letovanaca, jer npr. u obližnjoj Budičini i Petrinji (i šire) imamo hrvatske katoličke obitelji Mikulići). Tijekom 19. stoljeća ovo se prezime u Letovancima izgubilo. Prezime **Juzbašić⁷⁴** u Letovance je stiglo iz Jošavice (Petrinja) a **Mitar** iz Komareva. Prezime **Ortolan** (talijanskog podrijetla) autohtono je u mjestu Mikleuška (Kutina) iz čije okolice je došlo i u Letovance. Za prezime **Tuzluković** u Leksiku prezimena nema podataka.

Pored prezimena, zanimljivo je upozoriti na postojanje različitih nadimaka (pridjevaka, "špicnameta") koji su se davali uglavnom prema karakterističnim zanimanjima nekih poznatijih osoba u obitelji. Pored zanimanja bilo je i nekih drugih

⁷⁴ Juzbaša tur. (yüz – sto), zapovijednik nad stotinu vojnika.

kriterija, poput naziva zemljišta u vlasništvu obitelji, imenu nekog važnjeg člana obitelji, nekom važnom događaju i slično. Poznati su i do danas su se zadržali nadimci: **Lugarevi**, **Cestarovi**, **Kolarovi**, **Rudini**, **Sućevi**, **Ševljani**, **Tonini**, **Todini**, **Dodice**, **Itakovi**, **Čipini**, **Matićevi**, ...

Iznimno vrijedan izvor podataka o kretanju stanovništva (prezimenima, rođenju, ženidbi i smrti) pruža arhiv župe sv. Katarine u Komarevu. Za Letovance nalazimo najstarije podatke iz 1841. godine, u knjizi pod nazivom *Status animarum* (Stanje duša) za razdoblje od 1841. do 1856. Od tada se u župi vode sustavnii podaci o kretanju stanovništva. Prvi popis stanovništva u župi rađen je za 1841. godinu. Na dan 14.V.1850. u Letovancima je bilo 139 "dušah na broju", od čega 70 muških i 69 ženskih. U istoj ispravi⁷⁵ navodi se da selo Letovanci ima ukupno 12 domova (vjerojatno nekadašnjih zadruga). To znači prosječno 11,9 osoba po kućanstvu. Kao prvi (najstariji) član ili "glava" obitelji, kuće – zadruge) nabrajaju se po kućnim brojevima sljedeće osobe:

No.1 i No.2.	Vlashich Stefan	(preminuo 7.3.1852.)
No.3.	Ivo Hernchevich	
No.4.	Pavel Kovachich	
No.5.	Stefo Pinotich	(rođen 1794.)
No.6.	Mato Chavrak	(rođen 1814.)
	Martin Chavrak	(rođen 1793.)
No.7.	Matko Markovich	(rođen 1782.)
No.8.	Ivo Markovich	(rođen 1809.)
No.9.	Gjuro Millakovich	(rođ. 22.8.1793.)
No.10.	Anton Dunger	(rođen 1794.)
No.11.	Joso Markovich	(rođen 1805.)
No.12.	Matko Peshuta (Pešut)	

Prema ovdje raspoloživim podacima, tada je najstariji stanovnik Letovanaca bio **Matko Markovich**, (rođen 1782.). U vrijeme popisa (1850.) on je imao 68 godina, što potvrđuje da je životna dob već tada bila relativno visoka.

U razdoblju nakon 1850. pa do 1900. imamo porast stanovništva, što je kasnije prikazano u posebnoj tablici. Poslije 1900. imamo stalni pad broja stanovništva i još brži pad prosječnog broja stanovnika po kućanstvima. Istovremeno imamo porast broja kućanstava, što odražava procese raspada nekadašnjih kućnih zadruga kao i druge demografske procese (migracije, deagrарizaciju, demografsku tranziciju, itd.).

⁷⁵ *Status animarum* (stanje duša), popis stanovništva sela Letovanci 1841.-1856., Arhiv župnog ureda župe sv. Katarine u Komarevu.

CRKVENA I UPRAVNA ORGANIZACIJA NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE

Povijesni izvori za razdoblje kraja 18. i za 19. stoljeće jako su oskudni, ali ipak nam stoje na raspolaganju neke činjenice na temelju kojih možemo sudit o tadašnjem razvitku sela Letovanci. Svakako da bi nam mnogo pomogli pisani dokumenti koji se spominju u usmenoј predaji. Prvenstveno je riječ o knjizi rođenih i umrlih te navodno o nekakvom ljetopisu koji je vođen u seoskoj crkvi, a koji su u cjelini nestali u vrijeme Drugog svjetskog rata. Po nekim mišljenjima oni se nalaze u crkvenim arhivima Zagrebačke nadbiskupije, međutim u kontaktima s tim izvorima nije se mogla dobiti potvrda o postojanju takve pisane građe o selu Letovanci.

Nešto više podataka moguće je pronaći za razdoblje nakon osnivanja župe Komarevo. Dao ju je osnovati Josip II., 1789. Župna crkva se u Komarevu⁷⁶ gradila tri godine, u razdoblju od 1844. do 1846. U komarevačkoj župi postoje crkvene knjige od 1790. a Spomenica od 1858.⁷⁷ O Letovancima se u župi vodi knjiga popisa stanovništva od 1841. godine.

Novoosnovanoj župi Komarevo pripajaju se tada i sela Letovanci i Madžari sa svojim kapelama, gdje ostaju do današnjih dana.

Iz razdoblja napoleonovske vlasti na ovom području (1809.-1813.) za područje Letovanaca nisu pronađeni značajniji povijesni izvori, osim već opisanih spominjanja na zemljovidima. U to vrijeme izvršeni su opsežniji radovi na sanaciji ceste od Petrinje prema Kostajnici.

76 Prva drvena kapela sv. Katarine u Komarevu je izgrađena 1698. (Župa i mjesto Komarevo, str. 32). Cvitanović Đurđica, (1985.) navodi da je crkva sv. Katarine u Komarevu izgrađena 1700. od hrastovine. Za izvore podataka uzima "Liber Memorabilium Parochiae Komaricensis procuratus 1838. – Arhiv rimokatoličke župe u Gornjem Komarevu i Protokole kanonskih vizitacija arhidiakonata Gore. – AZN

77 Ovaj podatak potvrdio mi je usmeno 3. kolovoza 1994. o. Paškal Cvekan, te me uputio na još neke izvore (knjige Arhidakonata sišćanskog) na čemu sam mu veoma zahvalan. Prema navodima iz pisma koje mi je 12. veljače 1999. uputio župnik komarevački, Franjo Oreški, Spomenica župe se počela pisati 1858. po župniku Karlu Vranu (latinskim jezikom) a od 1880. za župnika Josipa Gabaja piše se na hrvatskom jeziku.

VODENICA U MAĐARIMA. ISPOD KROVA VISI SIRNICA (SNIMIO: M. GAMULIN, 1963; FOTOTEKA UKB, ZAGREB)

Budući da se u ova područja, počevši još od kraja 16. stoljeća, naseljavaju i pravoslavni Vlasi koji su često u tom razdoblju podizali bune, stalni su napori na njihovu smirivanju zbog blizine granice s Turskom. Pri tome su se koristila različita sredstva, od vojnog pritiska do popuštanja različitim zahtjevima, pa čak i slanja pravoslavnih crkvenih velikodostojnika da smiruju pobunjenike u dogоворu s vlastima.⁷⁸ Očito se Vlasima popušтало i tako da im se dopustila izgradnja pravoslavnih crkava i škola. Tako je drvena pravoslavna crkva u Joševici sagrađena već 1777., a u Blinji nova zidana 1815. Pet godina kasnije (1820.) u Blinji je otvorena i "srbska narodna škola u rangu trivijalke".

Prema administrativno upravnoj organizaciji, utemeljenoj 1886.⁷⁹ Letovanci pripadaju općini Petrinja (vanjskoj). Ta je općina obuhvaćala sljedeća naselja: Blinju, Cepeliš, Crnac, Drenčinu (danasa Nova Drenčina), Gornje Komarevo, Donje

78 Jednu takvu misiju obavio je 1751. vladika Danilo Jakšić, nakon čega je šestoro pobunjenika osuđeno na smrt, a Tešo Kijuk, voda pobune protjeran je iz ovih krajeva. Ovo spominjem zbog toga što se nadimak "Kijuk" zadržao u susjednom selu Blinja sve do kraja 20. stoljeća .

79 Zakon ob ustroju županijah i ob uređenju uprave u županijah i kotarah, 5. veljače 1886.

Komarevo, Letovance, Madžare, Mošćenicu, Moštanicu, Novo Selo, Petkovac, Pračno, Stražbenicu⁸⁰ i Taborište.⁸¹

U razdoblju od 1889. do 1892. izvršene su promjene administaritivno upravnog ustroja na ovom području. Prema naredbi Kraljevske zemaljske Vlade od 14. kolovoza 1890., ukinuta je općina Petrinja (vanjska) i mesta iz te općine pripojena su općini Hrastovica i novoosnovanoj općini Pračno. Općini Hrastovica pripojena su sela, Blinja, Cepeliš, Drenčina, Moštanica, Petkovac, Stražbenica i Taborište⁸². Općini Pračno pripojeni su: Crnac, Donje Komarevo, Gornje Komarevo, Letovanci, Madžari, Mošćenica, Novo Selo i Pračno (Novo Pračno).

U Letovancima je 1890. bilo 187 katolika, bez žitelja drugih vjeroispovijesti, a u Mađarima 291 katolik i 57 pravoslavnih.⁸³

Početkom 1897. osnovana je općina Blinja, što je opet promijenilo upravni ustroj na našem području. Općini Blinja priključena su 1. siječnja 1897. godine, iz općine Hrastovica, sljedeća naselja: Blinja, Moštanica, Petkovac i Stražbenica. Letovanci su se 1. siječnja 1901. godine izdvajili iz općine Pračno⁸⁴ i priključili općini Blinja.

- 80 Ime je selo dobilo po hrvatskoj riječi *straža*, *stražnica* ili *stražbenica*. To je sinonim za turcizam *čardak*. Označava stražarnice koje su se gradile na istaknutim položajima uzduž obrambene crte međusobno udaljene oko pola sata hodila. Očito da je na području sela Stražbenica u predturskim vremenima bila jedna ili više takvih stražarnica povezanih s utvrđenim gradom Blinja u liniji prema Sisku, po kojima je ovo selo kasnije dobilo ime. Činjenica da je za naziv sela uzeta hrvatska riječ "stražbenica" na svoj način dokazuje da su i to područje najprije naseljavali Hrvati i to još u predturska vremena.
- 81 Mjesto gdje je bio tabor. *Tabor* u orijentalnom kulturnom sklopu označava mjesto gdje na otvorenom prostoru privremeno prebiva vojska. Na mjestu današnjeg sela Taborište doista je prebivala turska vojska, i to 12. travnja 1592. prije napada na Hrastovicu. Povjesni izvori govore o 40.000 vojnika. Selo je vjerojatno po tim taborovanjima kasnije dobilo naziv Taborište.
- 82 Umjestu Taborište bilježe se dvije crkve. *Kapela sv. Petra* je sagrađena 1710. Godine 1717. istakao je kanonik vizitator Mihajlo Verbanić da je kapela sv. Petra sagrađena od starih razvalina a pod je bio pokriven rimskom opekom. Neki izvori navode da ju je izgradio zapovjednik hrvatske krajine grof Auersperg, kao zavjetnu kapelu nakon pobjede nad Turcima. Stari glavni oltar je postavljen oko 1720. Kapela je zaslugom zagrebačkog biskupa Juraja Branjuga, popravljana od 1729. do 1740. godine. *Kapela bl. dj. Marije od 7 žalosti*, koja se nalazi u selu, prvi put se spominje 1804. a posvećena je 3. rujna 1897. godine. U *Donjoj Budičini* kapela je sagrađena 1740. a u *Gornjoj Budičini* 1705. (obnovljena 1748.).
- 83 I. Golec, (1993.), str. 162.
- 84 Razlozi tog izdvajanja iz općine Pračno i priključivanja općini Blinja zasad nisu poznati. Može se samo pretpostavljati da je priključenje Blinji izvršeno zbog procjene da se brže i lakše mogu rješavati upravne stvari, jer je Blinja bliža od Pračna, a osim toga već ima i školu s dva učitelja (Milan Božić, Ljubica Derkos).

KUĆA MARKOVIĆA BR. 20. PRIMJER PREDAJNOG NARODNOG GRADITELJSTVA – DRVENA HRVATSKA KORABLJA. SAGRAĐENA OD HRASTOVE GRADE, 1933.
(SNIMIO: M. GAMULIN, 1963; FOTOTEKA UKB, ZAGREB)

Selo **Madžari** i dalje je ostalo u sastavu općine Pračno koja je kasnije (1913.) promijenila naziv u općina Mošćenica. Ovakva podjela je zadržana sve do početka Drugog svjetskog rata (1941.). U tom vremenu od značajnijih aktivnosti treba spomenuti izgradnju, odnosno popravak ceste Madžari – Letovanci (1903.).

U cijelom ovom razdoblju, pa sve do danas, Letovanci su glede crkvene organizacije sastavnim dijelom župe Komarevo. Prema pisanim izvorima u župi Komarevo 1900. godine bilo je 1982 katolika,⁸⁵ a pripadaju joj mjesta: Gornje i Donje Komarevo, Bestrma, Blinjski Kut,⁸⁶ Letovanci, Mađari, Novo Selo i Stražbenica.

85 Šematizam nadbiskupije zagrebačke, 1900. str. 21-23.

86 Rodno mjesto Josipa Severa (1938-89), hrvatskog pjesnika, prevoditelja i sinologa. Objavio zbirke pjesama *Diktator* (1969.) i *Anarhokor* (1977). Veselko Tenžera je 1978. napisao da je on "naprosto svećenik poezije, fanatički odan svojem kultu, nejasnu poput svakog kulta i poput svake duboke odanosti, što zasigurno ulijeva poštovanje u vremenu pjesnika koji teško skrivaju maske činovnika". Putovao je Dalekim Istokom, Kinom i Rusijom. Prevodio je s kineskog i ruskog a i pisao je pjesme na ruskom jeziku. Uz njegovu književnu ostavsttinu još i danas je živa legenda o njegovu burnu životu, boemstvu ili karizmatičnim recitiranjima

LETOVANČANI U NARODNOJ NOŠNJI, 1938. SLJEVA: KATICA I DRAGICA MARKOVIĆ, MATO MARKOVIĆ (DODICA), VLADO I JELENA MARKOVIĆ

Za Letovance se navodi da se nalaze dva sata hoda od župnog stana i da imaju 200 katolika i pet židova, što se uglavnom poklapa i sa tadašnjim državnim izvorima. Mađari su tada imali 313 katolika, a posebno je zanimljivo da po ovom izvoru komarevačkoj župi pripada i selo Stražbenica, u kojem je tada bilo 19 katolika. Ovdje je zanimljivo napomenuti i podatak iz jednog drugog izvora po kojem i u mjestu Blinju krajem 19. stoljeća još uvijek ima katolika.⁸⁷ Za Blinju se kaže da u njoj tada (1890.) pravoslavno pučanstvo čini samo većinu.

Rudolf Horvat navodi u jednom svojem pismu iz 1906. godine⁸⁸ da sela u komarevačkoj župi imaju sljedeći broj katolika: Gornje Komarevo (429), Donje Komarevo (287), Blinjski Kut (245), Mađari (291), Letovanci (177) i Bestrma (66).

u Društву književnika Hrvatske i kavanama koje su bile dragocjene knjižnice Severove usmene književnosti i poezije (B. Cimerman, siječnja 1999.).

⁸⁷ I. Golec, *Povijest grada Petrinje*, 1993. str. 161-162.

⁸⁸ Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića II*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973., str. 744-745.

Zanimljivo je da on ovdje više ne spominje Stražbenicu, ali navodi da Bestrma ima 66 katolika, što je za mnoge moje suvremenike vjerojatno iznenadujući podatak.

KAPELA SVETOG JURJA

Najznačajniji simbol sela je njegova kapela posvećena sv. Jurju. Ona je stara koliko su stari i Letovanci. Prvi naseljenici Hrvati i katolici, koji su došli u ove krajeve, odmah su gradili svoju crkvu. Kao što smo već utvrdili, spominje se još 1282.⁸⁹ godine a potom ponovno u popisu župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine (*Item ecclesia sancti Georgii de Blina*). Ova prva crkva nalazila se negdje na području današnjeg sela Blinja (ili Letovanaca) koje se i u to vrijeme također spominje, ali kao hrvatsko i katoličko naselje. Krajem 16. stoljeća naselje Blinje i kapela sv. Jurja uništeni su i spaljeni, a pučanstvo poubijano, raseljeno ili odvedeno u tursko zarobljeništvo.

Početkom 17. stoljeća ponovno se ovaj kraj naseljava Hrvatima. Sredinom tog stoljeća iz Bosne dolaze franjevcu Čuntić. Vjerojatno pod njihovim utjecajem u Letovancima se tada gradi nova drvena crkva okrugla oblika, koja se opet u spomen na staru, porušenu crkvu, posvećuje sv. Jurju. Gradnja je završena 1672. godine. Ta tvrdnja može se zasnovati na lijevanom natpisu koji je stajao na starom crkvenom zvonu koje je s crkve skinuto 1916. Na zvonu je doslovno pisalo: "Nicolaus Vrbanus Boset Cilly. Hat mich gegossen",⁹⁰ a u sredini je pisalo "Anno 1672". To znači da ga je lijevao Nikola Vrbanac, 1672. godine, odnosno, možemo zaključiti da u to vrijeme pada i izgradnja crkve u tadašnjim Letovancima.

Protokoli kanonskih vizitacija, kao veoma pouzdan izvor, crkvu sv. Juraj u Letovancima spominju 1702. godine a uz nju spominju se i "katolici starosjedioci" koji imaju "drvenu kapelicu sv. Jurja, podružnicu župe Čuntić".⁹¹

⁸⁹ Šematizam Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb, 1996, str. 83.

⁹⁰ Njemački inf. *gießen* (lijevati), *perfekt gegossen* (lijevano).

⁹¹ Protokoli kanonskih vizitacija arhiđakonata Gore – Arhiv Zagrebačke nadbiskupije, (Vis. can 1702.)

BAROKNA KAPELA SV. JURJA U LETOVANCIMA,
1980. (SNIMIO: F. OREŠKI)

ve stare crkve u Letovance se 1771. prenosi stari oltar, brojni kipovi i ostali sakralni predmeti. Godine 1789. crkva prelazi na upravljanje komarevačkoj župi koja je osnovana iste godine. Do tada njome su upravljali čuntički franjevci.

U jednom zapisniku komarevačke župe iz 1804. godine⁹⁴ zabilježeno je "kako zvonar u Letovancima Luka Marković ne prima nikakve plaće". U istom se zapisniku navode dimenzije tadašnje kapele. Bila je velika 6 x 12 metara, s tornjem visokim 4 metra. U tornju je bilo zvono teško 50 kilograma. Od misnih stvari ima bakreni pozlaćeni kalež.

92 Možda je to bio konačan povod da se Hrvati, katolici, odvoje i svoje selo proglose novim imenom, Letovanci, prema svojem ranijem zavičaju u Pokuplju i Turopolju.

93 Crkve u Hrvatskoj – Vodič, I.T.D., Zagreb, 1996. str. 86.

94 Mjesto i župa Komarevo, Komarevo, Sisak, 1996., str. 3.

U to vrijeme spominju se dva naselja imenom Blinja: Donja i Gornja. Budući da o spomenu imena Letovanci iz tog razdoblja nemamo dokaza, može se s pravom pretpostaviti da su se oni tada zvali Donja Blinja. Budući da se u to vrijeme u Blinju naseljavaju i Vlasi (Srbi), vjerojatno više u Gornju Blinju, s mnogo vjerojatnosti se može pretpostaviti postojanje različitih antagonizama i sukoba. Moguće je da su upravo ti sukobi doveli do požara u drvenoj župnoj crkvi sv. Jurja, do kojeg je došlo negde sredinom 18. stoljeća, a u kojem je crkva izgorjela.⁹²

Godine 1770. u Letovancima se gradi nova zidana kapela⁹³ (treća crkva s istim nazivom) koja se opet posvećuje sv. Jurju. Budući da su nekoliko godina ranije franjevci izgradili novu crkvu u Čuntiću, iz njihovo-

Velika obnova kapele obavljena je 1861. na poticaj samog zagrebačkog nadbiskupa i kardinala Jurja Haulika (1788.-1869.) koji je osigurao sredstva za izvođenje radova. Toj obnovi pripomogao je i komarevački župnik Josip Gabaj. Godine 1883. dograđen je zidani zvonik.⁹⁵ Po nekim mišljenjima novi zvonik je narušio dotadašnji skladan izgled kapele.

Komarevački župnik, Franjo Ivančić, potaknuo je mještane da 1893. ponovno obnove kapelu i to o trošku samih mještana. Iduće godine župa dobiva novog župnika Ignaca Haberlea koji je službovao u razdoblju od 1894. do 1902. godine. Župnik Haberle uveo je

"red služenja svetih misa u Letovancima četiri puta godišnje i to:

- na treći dan Božića, kada je u selu i blagoslov kuća,
- na jedan dan u Korizmi, kada je u selu i korizmena ispovijed,
- na blagdan Sv. Jurja, 23. travnja, svečana misa s propovijedi, i
- jedan od Prosnih dana (uoči Spasova), kojom prilikom ide procesija od kapele sv. Martina iz Madžara do kapele sv. Jurja u Letovance, gdje se služi misa.

Zbog toga su Letovančani davali župniku godišnje po kući 1/2 vagana žitka ili jednog težaka. Novi župnik, Josip Mihaljević, koji je došao 1902. i ostao u Komarevu do 1956., zadržao je za Letovance četiri mise godišnje, uz naknadu 1/4 vagana žitka ili 1 krunu ili 1 težaka po kući godišnje. Zapisnik o toj obvezi potpisao je u ime Letovanaca crkveni odbornik, Stjepan Marković.⁹⁶

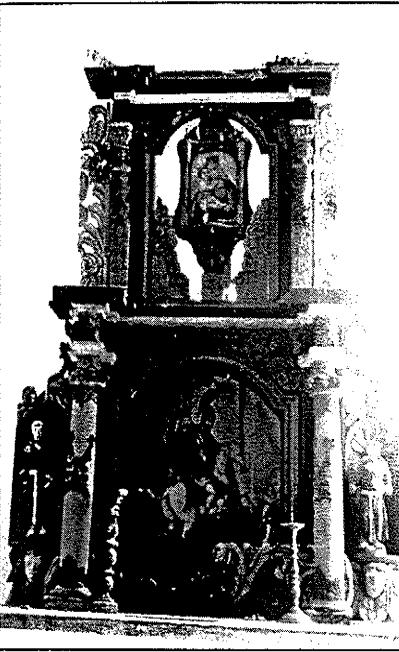
Sporazum o redu služenja svetih misa (iz 1895.) između župnika i seljaka je osporavan, pa su seljaci iz Letovanaca obustavili dogovorena davanja a župnik (Ignac Haberle) je prestao sa božjom službom. Takvo je stanje trajalo do Božića 1901. godine kada je izabran novi crkveni odbor i postignut novi sporazum. Podmirene su obveze i župnik je nastavio službu Božju u kapeli sv. Jurja na dan sv. Ivana ap.

Uskoro je imenovan novi župnik Josip Mihaljević (1. travnja 1902.) koji je "instaliran" 20. srpnja 1902. Tim povodom je sastavljen poseban Zapisnik kojim župnik Mihaljević preuzima obveze obavljanja župničke i dušobrižničke službe. Zapisnik su potpisali i tutori sv. Jurja u Letovancima: Stjepan i Joso Marković, i tutori sv. Martina u Madžarima: Ilia Pavković i Joso Belovarac.

Novi župni crkveni odbor biran je tijekom 1910. godine. Letovance je u odboru predstavljao Eduardo Marković iz Letovanaca kbr. 20.

95 Cvitanović Đ. (1985:282).

96 Mjesto i župa Komarevo, (1996:14-15) a isto navodi i L. Buturac, (1996.) u rukopisu, str. 5.

GLAVNI OLTAR CRKVE SV. JURJA U LETOVANCIMA. RANOBAROKNI TIP IZRÄDEN 1702. (SNIMIO: N. VRANIĆ, 1965; FOTOTEKA UKB, ZAGREB)

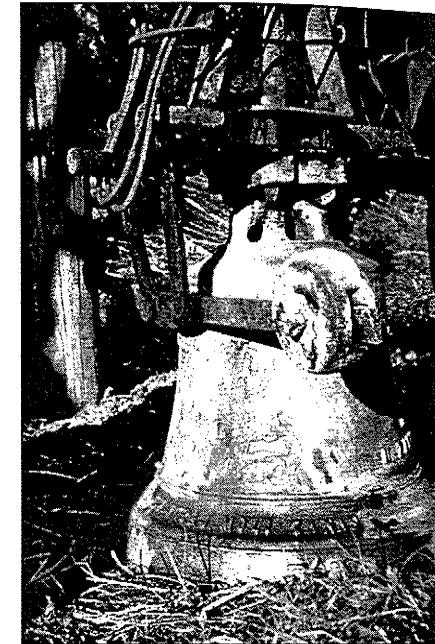
Tijekom Prvog svjetskog rata (1916.) izdانا је posebna naredba o oduzimanju svih crkvenih zvona па је slijedom te naredbe iz crkve sv. Jurja u Letovancima otpremljeno staro zvono.⁹⁷ Novo crkveno zvono nabavljen je tek 1922. godine. Zvono je izradila zagrebačka ljevaonica Antuna Blazine u Zagrebu 1921., s označkom B. 616. Na obodu zvona odliven je reljef koji pokazuje sv. Jurja na konju kako svojim dugim kopljem probada zmaja, s tekstom "SV. JURAJ MOLI ZA NAS". Zvono je bilo teško 45 kilograma a koštalo je 7.240 kruna.⁹⁸

Sljedeća temeljita obnova izvršena je 1933. godine. "Kapela je tada dobila: i novi krov, i novi toranj, i novu sakristiju, i novi svod u crkvi, i novi kor – kako je župnik Mihaljević to zapisao u župnoj Spomenici. Tada je popravljen i harmonij i oličeni oltari."⁹⁹ Iz ove bilješke vidi se da je u crkvi sv. Jurja nekad bio i harmonij. Njemu se gubi trag tijekom

Drugog svjetskog rata. Pored župnika Mihaljevića i crkvenog odbora, naročite zasluge za ovu temeljitu obnovu crkve pripisuju se Eduardu Markoviću, bivšem poslaniku HSS-a i kasnijem banskom vijećniku Savske banovine. Za podmirenje troškova obnove on je ishodio 15.000 dinara iz državne blagajne i 5.000 dinara od Banovine iz Zagreba. U obnovljenoj kapeli ponovno je nakon višegodišnjeg zastoja¹⁰⁰ na blagdan sv. Jurja, 23. travnja 1936., služena sveta misa.

Sljedećih godina župnik Mihaljević nije puno bilježio o aktivnostima u župi, u crkvi sv. Jurja i u Letovancima. Zanimljiva je samo jedna napomena u Spomenici, napisana negdje pedesetih godina, u kojoj se župnik kritički osvrće na slabu vjersku prosvijećenost u Letovancima. Krajem pedesetih godina u Komarevo iz međimurskog sela Pretebinec, župa Nedelišće, dolazi novi župnik, Franjo Oreški, (zaređen 1955.). Prije dolaska u Komarevo bio je jednu godinu kapelan u župi Radoboj. U Komarevu je na službi od 1. listopada 1957. Za svojeg, više od četrdesetogodišnjeg službovanja, u veoma teškom razdoblju za svećenike, nebrojeno puta bio je inicijator obnove i popravka crkve. Uspio je u tim vremenima sačuvati duh župe i njezinih župljana. Sa svojim župljanima dijelio je zlo i dobro, često ih ohrabrivao i nudio duhovnu okrepnu, te otkrivaо svjetlo nade u najtežim situacijama.

Tijekom 60-ih godina kapela je od tadašnjeg Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture kategorizirana kao spomenik kulture treće kategorije. Godine 1963. i 1964. crkvu obilaze A. Horvat i D. Karaman iz tog Zavoda te izrađuju opsežnu fotodokumentaciju koja je do danas sačuvana. Godine 1966. fotodokumentacija je dopunjena.

ZVONO CRKVE SV. JURJA, IZRAĐENO 1921. IZ RUŠEVINA CRKVE 1996. SÜ GA PRONAŠLI I ISKOPALI SLAVKO I VLADO MARKOVIĆ, IVICA ČAVRAK I ĐEMO TUZLUKOVIC (SNIMIO: V. ČAVRAK)

97 Župnik Josip Mihaljević o tome piše 1916. u Spomenici župe Komarevo na str. 45. sljedeće: "Ove godine skinuta su nam zvona u ratne svrhe i to u župnoj crkvi veće zvono (bila su dva), koje je imalo težine 230. kg., čisto bez jarma. Toliko je vagnulo kod predaje u Sisku. Napis mu bio: "M.I.C.H.C.U.S.S., (Mich guss Filgrader et Hofbauer company in Wien, anno 1800. Daklem, bilo staro 116 godina. U sredini imalo raspolo, kao ukras.

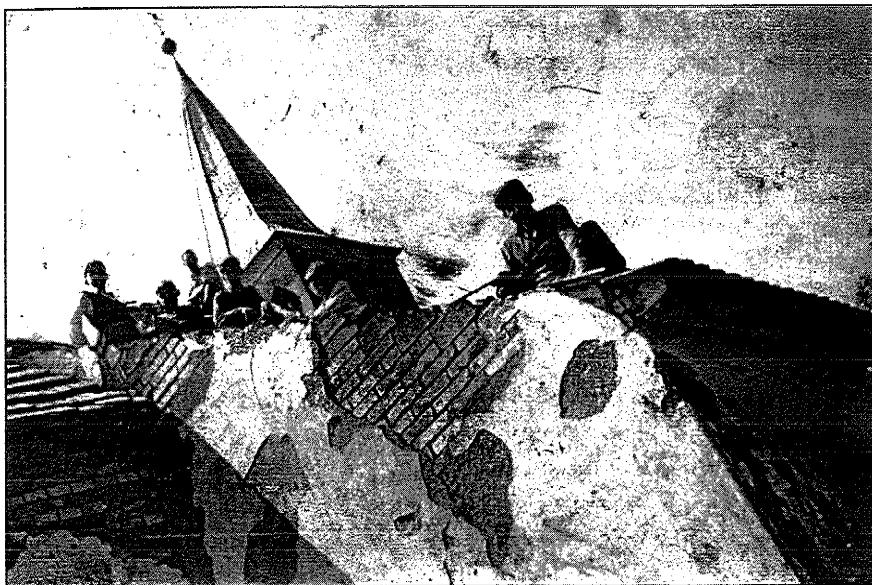
Zvono u Letovancima kod sv. Jurja bilo teško 60,5 kg. Napis imalo" Nicolaus Vrbanus Boset Cilly. Hat mich gegossen." U sredini: Anno 1672 i ttt. Daklem bilo staro 244 godine. U Madarima su bila dva nova zvona. Uzeto je veće, u težini 50,5 kg. Saliveno bilo u Zagrebu, god 1906., kod Lebiš i Blazine.

Zvono u kapeli Presv. Srca Isusova u Novom selu bilo teško 42 kile. Bilo staro oko 3 godine." Župnik Franjo Oreški u svom pismu od 9. siječnja 1999. upozorava me na podatak da je kapela sv. Martina, u selu Madari, sagrađena 1900. a kapela u Novom Selu (danas Novoselska ulica), 1912.

98 Župnik Josip Mihaljević, 1922. u Spomenici Župe Komarevo (str. 48.) piše ovo: "U mjesecu rujnu 1922., stiglo je zvono od Antuna Blazine u Zagrebu, teško 45 kg, a za cienu K 7.240. Posvetio ga biskup Dr. Josip Lang, za kapelicu sv. Jurja u Letovancima."

99 Spomenica župe Komarevo (str. 53.).

100 Spomenica župe Komarevo (str. 54.).

POPRAVAK CRKVE SV. JURJA U LETOVANCIIMA, 3. SVIBNJA 1966.

Navedeni stručnjaci su tada izvršili i stručnu valorizaciju kapele i njezina sakralnog sadržaja te o tome sačinili poseban pismeni materijal (karton). Posebnu pozornost su posvetili oltaru sv. Jurja koji se nalazio u dnu svetišta kapele. Materijal izrade bilo je "polihromirano drvo i ulje na platnu". Po njihovu sudu vrijeme nastanka je rani barok ("ranobaroknog tipa, pala novija") a tehnika izrade: rezbarenje i ulje na platnu. Autor je nepoznat.

U detaljnem opisu stoji sljedeće:

"Retabl plošno koncipiran stoji na menzi. U sredini pala "Sv. Juraj", flankirana glatkim stupom ukrašenim vegetabilnim dekorom. Bočno uz stupove na konzoli, ukrašenoj krilatom andeoskom glavicom, niša s plastičnom školjkom u vrhu i stojećom plastikom franjevca u smeđem habitu. Atika uvučena. Centralno polje flankirano pilastrom s telamonom, bočno rezbarena i na proboj izvedena krila vegetabilnih motiva. Takav dekor i nad nišama i oko pale. Retabl obojen zeleno i plavo, a dekor ljubičasto i bronciran. U polju atike profilirani okvir sa sačuvanim rezbarenim stiliziranim oblacima sa strane postamenta, na kome recentni okvir i slika."

U pogledu valorizacije, stručnjaci navode sljedeće: "Ovaj objekt ranobaroknih stilskih karakteristika s naglašenim rustičnim osjećanjem za formu i proporcije kod

POSTAVLJANJE ZVONA POKRAJ RUŠEVINA CRKVE SV. JURJA 1996. NA SLICI ČUĆE: MARIJAN, MATO I MILAN MARKOVIĆ, TIHOMIR JUZBAŠIĆ, MATO ČAVRAK, MARIJAN PINOTIĆ, VLADIMIR ČAVRAK; STOJE: ANTUN PINOTIĆ-TONA, NADA HRNČEVIĆ, IVICA ČAVRAK, JURE I ANKICA DUNGER, SLAVKO I EDO MARKOVIĆ.
(SNIMIO: IVICA HRNČEVIĆ)

plastika i stiliziranog dekora, rjedi je primjer očuvanog oltara iz tog vremena na području Banje.¹⁰¹

Oltar se već tada nalazio "u teškom stanju, crvotočan, prebojadisan. Dekoracija djel. manjka, djel. polomljena. Plastikama svetaca manjkaju ruke od lakata; plastika s atike manjka".

Posebno je obrađena i "plastika Marije" koja se nalazila na desnom pobočnom oltaru kapele sv. Jurja. Bila je izrađena od drveta, ranobaroknog tipa, visine 590 mm u tehnici "rezbareno-polihromirano". U dokumentaciji zatičemo i sljedeći opis: "Na niskom postamentu stoji Marija sa sjedećim Isusom na lijevoj ruci. Sivog inkarnata, duge začešljane smede kose, smedih obrva i očiju. Imala jednostavnu haljinu, drapiranu oko vrata, bronciranu. Na nogama crne cipele. Dijete ima kratke smeđe kose, obrve i oči."¹⁰²

101 Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Zagreb. Dokumentaciju su potpisali A. Horvat i D. Karaman.

102 Isto

U spomenutoj dokumentaciji zatičemo i opis plastike sv Antuna, visoke 820 mm: „Na niskom svedenom postamentu stoji plastika sv. Antuna u smeđem franjevačkom habitu, s užetom oko struka, bosonoga, s Isusom na desnoj ruci, a u lijevoj drži knjigu smedih korica. Plastike imaju sivi inkarnat, smeđu kosu, obrve i oči. Isus drži u lijevoj ruci veliku, plavu kuglu“. Također valorizirana kao “zanimljiv rad ranobaroknog tipa, s naglašenim rustičnim osjećajem za formu i proporcije”.¹⁰³

Ova stručna elaboracija stanja crkve i golemi napori župnika Franje Oreškog potaknuli su na novu obnovu crkve koja je izvršena 1966. godine. Kasnije je na župnikovu inicijativu izgrađena i lijepa željezna ograda ispred crkve, a 5. veljače 1980. godine porušene su dvije stare lipe ispred crkve i umjesto njih zasadeni su borovi. Potom je obnovljen krov zvonika i postavljena su nova vrata.

Za vrijeme velikosrpske agresije na Hrvatsku, crkva¹⁰⁴ je potpuno uništena.¹⁰⁵ Najvjerojatnije je detaljno minirana. Po oslobođanju sela, u kolovozu 1995. godine, u ruševinama je nađeno zvono, izrađeno 1921. godine, i metalni križ¹⁰⁶ koji se nalazio na vrhu crkvenog zvonika. Mještani su, ispred ruševina crkve, na priručne stupove podigli zvono pa je župnik Franjo Oreški, opet nakon nekoliko godina zastoja, na blagdan Svetog Jurja, 23. travnja 1996. godine, pred mnoštvom mještana Letovanaca¹⁰⁷ i susjednih Madžara¹⁰⁸ kao i njihovih brojnih gostiju, služio svečanu misu. Ostaje za nadati se da će se opet naći snage za obnovu ovog iznimno vrijednog objekta, spomenika kulture III. kategorije.

SVETI JURAJ

S obzirom na burnu i s mnogim tegobama povezanu povijest sela Letovanci, Žitelji su s punim pravom za svog zaštitnika izabrali sv. Jurja. Stoga i o ovom svecu, zaštitniku sela Letovanci, valja kazati nešto više.

Blagdan sv. Jurja mučenika, bilježi se 23. travnja. Crkva i vjernici tog se dana prisjećaju i štuju kršćanskog sveca, mučenika i pomagača nevoljnih. Rođen je u Maloj Aziji, današnjoj Turskoj u Kapadociji. Bio je plemić kršćanski odgojen. Nakon što mu je umro otac, kršćanski mučenik, hodočastio je s majkom u Svetu Zemlju gdje se još više učvrstio u vjeri.¹⁰⁹

U mladosti je prigrlio vojnički stalež. Iстicao se čestitošću i hrabrošću te ubrzo postaje časnik. Premještaju ga u Nikomediju, prijestolnicu rimskog cara Dioklecijana. Tamo se živjelo razvratno, ali Juraj se sačuvao nevin, izbjegavajući zlo društvo i živeći kršćanski čestito.

Kad je car Dioklecijan počeo proganjati kršćane, Juraj ga je otvoreno prekorio zbog te nepravde. Zbog toga je ubrzo napustio vojničku službu pa car naredi da ga utamniće, stave na teške muke i osude na smrt. Na dan 23. travnja 303. godine odsjekoše mu glavu u isto vrijeme kada i sv. Pavlu.

Štovanje sv. Jurja vrlo je staro. Započelo je već u 4. stoljeću u Siriji, a ubrzo se prenijelo i na Zapad. U srednjem vijeku kult sv. Jurja proširio se Istokom i Zapadom, gdje ga smatraju zaštitnikom vitezova – ratnika, križara. Od 12. stoljeća redovno ga se predstavlja u borbi sa zmajem, a od 13. stoljeća postaje zaštitnikom Engleske.¹¹⁰ Od tog vremena živi u narodu omiljena legenda da je sv. Juraj spasio kraljevnu Margaretu od zmaja kojemu je trebala biti žrtvovana. Prema teološkom obrazloženju baroknog pavlinskog pisca Hilariona Gašparotija, ova legenda nije istinita. On tumači da je spašena djevojka zapravo simbol svakog sela, zemlje, ili pojedinca, kojega je sv. Juraj svojom moći i Božjom pomoći oslobođio od smrti i spasio za vječni život.¹¹¹

109 O njemu s osobitom ljubavlju i štovanjem piše župnik Dragutin Bubnjar u “Svetonedjelskom listu”, 3. travnja 1996., str. 2.

110 Igor Gostl, “Vjesnik” od 23. travnja 1995. str. 17.

111 Katolički kalendar 1998., Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.

103 Isto.

104 *Ranjena Crkva u Hrvatskoj*, Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb, 1996. str. 390.

105 Šteta je prema jednoj stručnoj procjeni, posebnog Povjerenstva Gradskog poglavarstva Petrinje za procjenu ratnih šteta, procijenjena na cca 300 000 DEM.

106 U ljetu 1996. godine jedan mještani Blinje, koji je ostao u selu za vrijeme oslobođiteljske akcije "Oluja", vratio je dva sačuvana detalja oltara sv. Jurja iz crkve u Letovancima. On nije znao (želio) ispričati detalje o tome kako su oni dospjeli do njega, niti što je s ostatkom oltara i vrijednih sakralnih elemenata iz unutrašnjosti crkve. Taj čovjek umro je 1997. pa se kasnije nisu mogli saznati detalji.

107 O tome je opširnije pisala Dragica Peh (Marković) u Sisačkom tjedniku od 12. rujna 1996.

108 Prva poslijeratna misa u Mađarima služena je na dan sv. Martina 11. studenoga 1996.

GLAVNI OLTAR CRKVE SV. JURJA U LETOVANCIMA. DETALJ S PRIKAZOM SV. JURJA SNIMIO: (NINO VRANIĆ, 1965; FOTOTEKA UKB, ZAGREB)

hoodari, seoski mlađaci i djevojke, pjevajući obredne Jurjevske popijeve ("Zeleni Juraj", "Đuro zeleni"). Ophodari su domaćine darivali zelenim grančicama čime su izražavali želje za plodnom godinom, (da polja rode, da se blago množi), a domaćini bi u znak zahvalnosti darivali ophodare ("Đuru zelenog", jednog od ophodara koji je bio okičen zelenilom i prvim proljetnim cvijećem). Po narodnom vjerovanju sv. Juraj, osim što je vjerski blagdan, simbolizira buđenje i bujanje, nakon dugog zimskog mrtvila, novih životnih sokova u čovjeku i prirodi koja ga okružuje.

Danas su mnoge crkve posvećene sv. Jurju, a u Zagrebu se nalaze i dva velebna spomenika. Velike zasluge za obnovu i promicanje štovanja sv. Jurja u našim krajevima ima zagrebački nadbiskup Juraj Haulik koji je dao izgraditi i obnoviti mnoge crkve koje su za zaštitnika odabrale i njegova zaštitnika sv. Jurja. On je kupio i prvi spomenik sv. Jurju 1867. koji se i danas nalazi u Zagrebu, a kojeg je izradio bečki kipar Anton Dominik Fernkorn,¹¹² a 1861. dao je obnoviti i crkvu sv. Jurja u Letovancima o svom trošku.

112 Isti kipar je izradio i spomenik banu Jelačiću u Zagrebu 1866. godine.

Poznata su i čudesa sv. Jurja (Miracula Sancti Georgii), sabrana i objavljena god. 1913. Sv. Jurja štuju i slave zbog njegove nepokolebljivosti i čvrstoće u vjeri, jer je hrabro izdržao svoje mučeništvo, ne hajući ni za gubitak časti, imetka, pa ni života. U narodu je prošireno vjerovanje da je blagdan Jurjevo pravi početak proljeća. To se poklapa i s pretkršćanskim proljetnim običajima kojima se u isto vrijeme proslavljalo buđenje proljeća i početak poljskih radova.

Seljaci su ga najprije počeli zazivati kao zaštitnika svojih konja, a potom i ostalih domaćih životinja. Pastiri bi na blagdan sv. Jurja prvi put nakon zime izveli stoku na ispašu i pri tom bi rogatu stoku okitili zelenilom, biljem i proljetnim cvijećem, kako bi poput procvalog cvijeća i ona napredovala, a uklonili se uroci i razne bolesti. Uoči dana sv. Jurja ili na sam dan, sela su obilazili Jurjevski op-

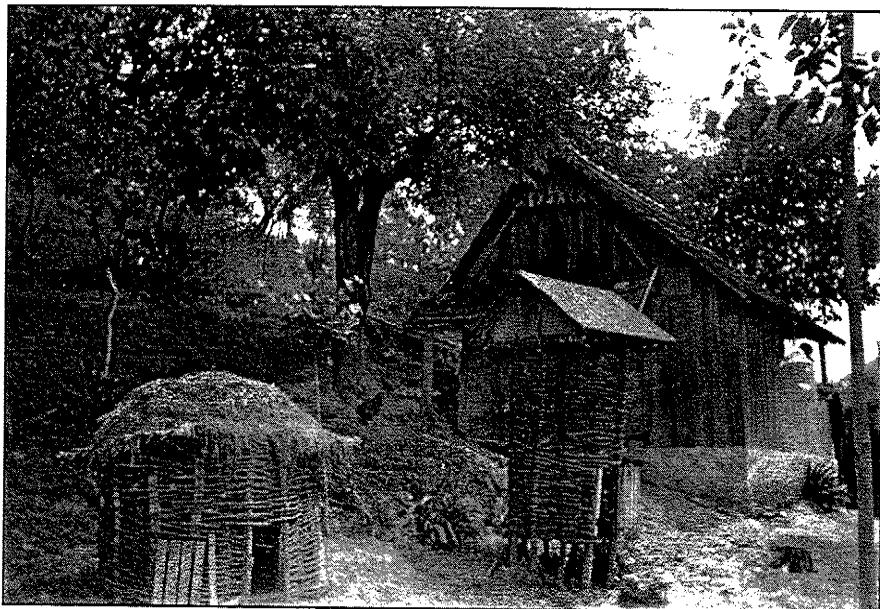
OSTACI RAZORENE CRKVE SV. JURJA U LETOVANCIMA. (SNIMIO: V. ČAVRAK, 1995.)

Blagdan sv. Jurja slavio se u Letovancima oduvijek. Tom prigodom održavala bi se sveta misa u crkvi. Narod bi se okupio i na taj dan pozvao brojne goste, rodbinu i prijatelje iz drugih mjesta, koji bi uveličavali ovaj blagdan. Tada bi se služilo najbolje jelo i piće. Pred crkvom bi svirali tamburaši, a veselje bi dugo trajalo. Sjećam se da smo u djetinjstvu redovito ujutro na dan sv. Jurja čitavu unutrašnjost crkve ukrasili proljetnim zelenilom i cvijećem, posebno jorgovanima koji bi tada već procvali. Uvečer bi se zapalio i jurjevski krijes¹¹³ koji je simbolizirao snagu nailaska proljeća, snagu novog života što se budi snažno poput vatre.

GOSPODARSKI ŽIVOT

Početkom 20. stoljeća Letovanci se ubrajaju u bogatija sela ovog područja. Pored ratarstva i stočarstva, akumulaciju omogućava i pojava obrta. Javljuju se poznati kolari, kovači, mlinari, cimermani, stolari, zidari, kirijaši, pčelari,

113 Paljenje krijeza zadržalo se kao običaj do današnjih dana na blagdan sv. Jurja i Svih Svetih.

STARE GOSPODARSKE ZGRADE (KURUZANA, KOKOŠINJAC)

trgovci i gestioničari. Letovanci postaju jedno od središnjih mesta u okolici, s razvijenom i dinamičnom gospodarskom struktururom.

Gospodarsku osnovu čini prvenstveno ratarska proizvodnja. Naročito dobro uspijevaju pšenica i kukuruz a nerijetko se sijala zob, ječam i druge ratarske kulture. U to vrijeme zemљa se obradivala drvenim, a kasnije metalnim plugovima koje su vukli konji a često i volovi, pa čak i krave¹¹⁴. Takav primitivan način proizvodnje nije osiguravao tržišne viškove pa se žito uglavnom koristilo za ljudsku prehranu i služilo kao osnova stočarske proizvodnje. Od kukuruznog i pšeničnog brašna domaćice su pekle kruh u posebnoj "krušnoj peći" koja se najčešće zidala u dvorištu uz kuće, a bilo ih je i u kućama pa su ujedno služile za grijanje njihove unutrašnjosti.¹¹⁵

¹¹⁴ Uz plugove koristile su se i "ornice" poseban postroj koji je omogućavao upravljanje konjima. Konji su na sebi nosili "ormu" i "am" od kože koji su bili povezani "štranjama" preko "vagera" s "ornicama". Orač je u rukama držao "vojke" (uzde od konopa) kojima je upravljao konjima. Vojke su preko "ulara" bile povezane za poseban dio opreme, koji je konj imao u čeljusti ("žvalje"). Volovi su imali na ramenima "jarem" preko kojeg se njima upravljalo i pomoću kojeg su vukli plugove.

¹¹⁵ Glavni pribor tih peći bio je "lopar" koji je služio za umetanje i vađenje kruha i "grebljica" kojom se regulirala vatra.

U stočarstvu dominira uzgoj goveda, svinja, konja i "živadi" (kokoši, pure, "race" odnosno patke, guske). Proizvodnja je uglavnom naturalna, organizirana u okviru još uvijek čvrsto ukorijenjene tradicije kućnih zadruga¹¹⁶ u kojima svaki član svakodnevno obavlja točno određene poslove na imanju.

Osnovne egzistencijalne potrebe zadovoljavale su se u velikoj mjeri vlastitom proizvodnjom. To se ne odnosi samo na hranu i piće nego čak i na odjeću koja se proizvodila u selu sve do šezdesetih godina 20. stoljeća. U području uz potok Blinju (npr. na Krču) sve do kraja pedesetih godina uzgajao se lan što je omogućavalo vlastitu proizvodnju tkanine ("sukna", "platna") za izradu odjeće ("rubače", "lajbeki", gaće sa "rojtama", "ćurek", "cabajka"), narodnih nošnji¹¹⁷ i drugih tkanenih predmeta ("stolnjaki", "ručniki", "vanjkuši", "ponjave", "koperte", "deke", "tepihi"). Tkanina se proizvodila posebnom tehnologijom i uređajima ("stupa", "trlica", "greben", "preslica", "vreteno") i tkalo na posebnom uredaju koji se zvao "stan" (tkalački stan). Radi izrade jastuka od perja ("vanjkuša") često se u selu organizirala po kućama tzv. "ćejanja".¹¹⁸ Tom prilikom bi se skupilo puno seoskih žena koje su čistile perje i pripremale ga za stavljanje u jastučnice.

¹¹⁶ Zanimljivo je da pojам "kućna zadruga" veoma teško nalazimo u suvremenim leksikonima, a radi se o osobitoj instituciji koja se još od prvočitne zajednice (prvočitnog kolektivizma) zadržala u našim krajevima do kraja 19. pa čak i u početku 20. stoljeća. To je zajednica ljudi "iz jedne kuće" koji su uglavnom povezani krvnim srodstvom i ženidbom. To je u isto vrijeme bila zajednica prava (zajedničko vlasništvo), zajednica proizvodnje, potrošnje, odgoja i zajednica obrane. Industrijski način proizvodnje i novčana privreda narušavaju bit i osnovu kućne zadruge, pa one nestaju. U Letovanicima ostatke "zadružne" organizacije (pa i vlasništva) imamo čak do sredine 20. stoljeća. Pojedine zadruge imale su preko 30 članova. Zadnje vlasništvo "zadruga" bili su zajednički pašnjaci (tzv. "općinska zemlja", gmajne i sl. te šume). Još i danas se spominje kako su mještani Letovanaca na vrijeme podijelili među članovima zadruga šume u tzv. "Zajednici" iznad Stražbenice, koje su do danas, slijedom toga, njihovo privatno vlasništvo. Mještani susjednih Madžara to nisu učinili, pa je šuma njihovih zadruga agrarnim reformama prenesena u državno vlasništvo.

¹¹⁷ Karakteristične narodne nošnje mogu se vidjeti na slikama a njeni dijelovi su se zvali: "rubača", "poculica", "zastor", "podoblečka", "reklijet", "opleće", "švabica" (ženska) i npr. "lajbek" (muška).

¹¹⁸ Veoma je popularan bio i običaj koji se zvao "perušana". Kukuruz bi se ubrao sa stabljika bez odvajanja vanjskog lišća, pa bi se nakon takve berbe uvečer pozvalo mnogo susjedjana koji su došli poslije "smirivanja blaga" (hranjenja i pojena stoke) da pomognu očistiti lišće s kukuruznih klipova ("ćejati kokurzu"). "Perušane" su bile omiljeno okupljalište mladih i starih, muških i ženskih, jer su bile jedinstvena prilika da se nakon završetka radnog dana seljani okupe, porazgovaraju, zapjevaju, našale se ili dogovaraju o novim poslovima, ženidbama, udajama ... Najčešće bi se pretvarale u prave zabave (veselja) koje su trajale do dugo u noć. To je bila prilika da se seljani zabave jer drugih načina okupljanja i zabave

Sve do kraja šezdesetih godina 20. stoljeća selo se moglo ponositi svojim vinogradima i voćnjacima. Geografski smještaj sela i okolna konfiguracija blagih brda koja su na obodu zaštićena većim uzvisinama što se prostiru u smjeru sjever jug, omogućavaju usmjeravanje visinskih zračnih struja na način da se stvara veoma pogodan klimatski ambijent za proizvodnju voća i vinograde. Na južnoj (sunčanoj) strani brda između Letovanaca i Stražbenice prostirali su se veliki, i raznim vrstama grožđa bogati vinogradi. Vrijeme berbe grožđa bilo je osobito. Iz djetinstva pamtim sliku razdraganih suseljana, zadovoljnih prinosom i uspješno obavljenom berbom iz koje se vraćaju pjevajući. Na drvenim kolima (kola s drvenim kotačima) nalazile su se pune baćve ubranog grožđa što je obećavalo velike količine kvalitetnog vina i dobro zimsko raspoloženje. Mnogo kasnije sam se znao prisjetiti tih berbi i zaključio sam da se prestankom berbi (negdje krajem 60-ih) prestalo u selu pjevati. Selo je u kasnijem razdoblju znatno napredovalo u razvitku osobnog i kolektivnog standarda, ali pjesma se sve rjeđe mogla čuti.

Letovanci su se posebno prepoznivali po brojnim mlinovima na vodi (*mehn*, vodenica). Na ovom dijelu rijeke Blinjčice, navodno je bilo čak devet vodenica. Najdulje su se zadržale vodenice Janka Pinotića (građena oko 1921.), kod "Ješevljana" (kod "Use"), Janka Markovića (prije Ivana Markovića), i Mate Pinotića (Vlašićeva) na Krču. Pored vodenica u selu su bila i dva motorna ("vatrena") mлина: jedan na samom ulazu u selo,¹¹⁹ i tzv. "državni mlin" koji se nalazio iza doma, u središtu sela na Banjskom. Od tog mлина kasnije je navodno izgrađen poznati "Popovićev" mlin u Sisku. Ovi mlinovi pružali su uslugu meljave žiteljima brojnih okolnih sela u kojima nije bilo uvjeta za rad takvih postrojenja. Naknada za uslugu naplaćivala se naturalno. Od izmljevenog žita, odnosno brašna, mlinar bi ustegnuo određeni postotak (5-10%) tzv. *ušura*.

U selu se nekada "vršilo" žito pomoću "dreša", posebnog stroja kojeg su posjedovali Marković Antun i Marković Mišo. Bilo je i drugih vršalica (drešova), ali ovi su najdulje bili aktivni. Pružali su usluge i u okolnim selima. Naknada se također uzimala u naturi, ustezanjem postotka od žita.

Između Prvog i Drugog svjetskog rata u Letovancima su postojale čak tri trgovine. Jedna je bila trgovina Đure (Đuke) Markovića a nalazila se na mjestu stare kuće Juzbašić. U njoj se prodavala mješovita roba a obavljao se i otkup žita, jaja, i drugih

u to vrijeme nije bilo. Nije bilo suvremenih el. uređaja (RTV, video i sl.). Ugodnom raspoloženju pridonosi je i činjenica da se berba kukuruza obavlja kao jedan od zadnjih seoskih poslova prije zime a neposredno nakon berbe grožđa. Upravo zato se najčešće uz rakiju pio mladi mošt.

¹¹⁹ Ostaci betonskog postolja motora nalaze se i danas iza kuće Čavrak Slavka. Ostaci drugog "vatrenog" mлина nalaze se iza doma u središtu sela.

MLADE LETOVANČANKE U NARODNOJ NOŠNJI, 1954. SLIJEVA: DRAGICA MARKOVIĆ, MILKA ČAVRAK U. ORTOLAN, ZORICA GUČANAC U. PAVLENIĆ, KATICA GUČANAC U. ČAVRAK

seljačkih proizvoda. Kod te trgovine je svraćao i ondašnji vlasnik tvornice "Gavrilović" iz Petrinje, Đuro Gavrilović. Tu bi obično parkirao svoj automobil prilikom odlaska u lov u obližnja bogata lovišta. S njim su u lov često išla i seoska djeca gdje bi sa "klepetalom" istjerivala divljač. Druga trgovina bila je vlasništvo Antuna Markovića ("kovača"), a nalazila se preko puta seoskog doma. U nju se ulazilo s ceste a prodavala se također mješovita roba. Treću trgovinu posjedovao je Eduard Marković. U njoj su se prodavale različite vrste sitne robe, poput cigareta, novina i sl.

Seoske gostonice bile su locirane uz trgovine ili su bile u zajedničkom prostoru. Đuro (Đuka) Marković imao je poseban prostor za trgovinu, a poseban za gostonicu. Ljeti su gosti sjedili pod orahom koji se nalazio ispred prostorije. To je bilo nezaobilazno okupljalište ne samo seljana nego i ljudi iz okolnog kraja kao i slučajnih prolaznika. Drugom gostonicom se smatrala ona u vlasništvu Antuna Markovića Tone ("kovača"), gdje se piće točilo u istom prostoru gdje se nalazila i trgovina.

Od obrtnika i "majstora" nadaleko su bili poznati letovanjski kovači (Antun Tona Marković, izvjesni Mikulić, a kasnije i Edo Marković), kolari (Marković), kirijaši

(Dunger Štefo Pepa), cimermani (Ivan Čavrak, Urban Ortolan), pčelar (Eduard Marković) i drugi.

Razvijao se i bogat društveni i kulturni život u selu. Tome je pogodovalo postojanje zgrade Nadcestarije na mjestu današnjeg seoskog doma.¹²⁰ U toj zgradi selo je imalo na raspolaganju posebnu prostoriju za ples i druge društvene i javne aktivnosti. Zgrada je bila veća od uobičajene seoske kuće s više prostorija. Ulaz je bio s ceste, a iza nje je bio motorni mlin čiji se ostaci (betonski temelj) mogu i danas vidjeti. U istoj zgradi je za vrijeme NDH službovaо općinski bilježnik.

Letovanci nisu imali svoje škole nego se išlo u Madžare ili Blinju. U Madžarima je bila škola u privatnoj kući (Vujnović), dok je u Blinji bila posebna zgrada. Pohađanje škole u Blinji bilo je za djecu iz Letovanaca nešto teže, jer se u njoj izučavao pravoslavni vjerouauk. Budući da katolička djeca nisu bila obvezna pohađati taj vjerouauk imala su u zamjenu obvezu rada u školskom vrtu. U to vrijeme je škola značila cjelodnevnu obvezu.

Dokazom tadašnjeg bogatog društvenog, napose zabavnog života u selu, bilo je postojanje čak dva tamburaška društva. Jedne tambure bile su seoske a druge su bile "Vlašćeve". Poznati seoski tamburaši iz tog vremena bili su: Franjo Vlašić (pamti se kao najbolji u ovom kraju), Mato Pinotić, Stjepan Marković (Rudin), Stjepan Marković, Mato Marković, Slavko Marković, Ivan Hrnčević, Slavko Pinotić, a bilo je i drugih.

POLITIČKE STRANKE

Letovanci su oduvijek čvrsto korespondirali s političkom situacijom i dogadajima u Hrvatskoj. Kao jedno od razvijenijih sela na prijelazu 19. u 20. stoljeće bili su središte političkog života mikroregije.

Nedugo po osnivanju Hrvatske pučke seljačke stranke (1904.)¹²¹ Stjepan Radić zanima se za mogućnost propagiranja svojih političkih ideja u Letovancima i

120 To je bila kuća koju je Eduard Marković prodao Nadcestariji.

121 **Hrvatska seljačka stranka** – osnovali su je braća Antun i Stjepan Radić 1904. godine pod imenom *Hrvatska pučka seljačka stranka* (HPSS), na čelu joj je do 1928. bio Stjepan Radić.

okolnim selima. O tome svjedoči pismo Rudolfa Horvata, kojim on iz Petrinje 10. studenoga 1906. godine obavještava Stjepana Radića o mogućnosti organiziranja sastanka za komarevsку župu u koju spada i selo Letovanci.¹²² On navodi da bi brigu o sastanku u Letovancima mogli preuzeti Mato Pinotić, Štefo Marković i Lovro Milaković. To svakako potvrđuje da je Rudolf Horvat vjerojatno i kontaktirao s navedenim osobama te dobio njihovu privolu za iniciranje osnutka HPSS-a. Je li ovaj sastanak održan¹²³ i kada je održan, nije poznato zasada, ali je činjenica da su žitelji ovog kraja, na svim izborima koji su održani u "staroj" Jugoslaviji, glasovali za HSS. Na izborima održanim 18. ožujka 1923. godine za zastupnika HRSS-a iz Županije zagrebačke,¹²⁴ izabran je "Eduard Marković¹²⁵ seljak" iz Letovanaca.

U međuratnom razdoblju glavni promicatelj politike HRSS-a bio je Eduard Marković. On je veoma gorljivo sudjelovao u brojnim tadašnjim političkim aktivnostima. Prema navodu Rudolfa Horvata,¹²⁶ on je sudjelovao i na povijesnom skupu narodnih zastupnika HRSS-a, 14. travnja 1923. kada se na Zrinjskom trgu

Godine 1920. mijenja ime u *Hrvatska republikanska seljačka stranka* (HRSS). Na izborima 1925. HRSS učvrstila je svoj položaj najjače političke stranke u Hrvatskoj. Priznaje Vidovdanski ustav, napušta republikanstvo i mijenja naziv u *Hrvatska seljačka stranka* (HSS) i do 1927. surađuje s radikalima, zbog čega je na izborima iste godine izgubila povjerenje dijela glasača. Na njezine zastupnike u beogradskoj Skupštini izvršen je 1928. atentat u kojem je smrtno stradao S. Radić. Vodstvo HSS potom je preuzeo V. Maček. Nakon sporazuma Maček-Cvetković (26. kolovoza 1939.), kojim je stvorena Banovina Hrvatska, članovi HSS ušli su u vladu. U tijeku Drugog svjetskog rata stranka je prestala s radom. Rad stranke u Hrvatskoj je obnovljen 1987. godine.

122 B. Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića II*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973., str. 744-745.

123 Je li sastanak održan u Letovancima, nije poznato, ali se zna da je 8. rujna 1910. održana skupština HPSS u Komarevu, kojoj je prisustvovao S. Radić.

124 Božićnica, Hrvatski republikanski seljački kalendar za prestupnu godinu 1924., Zagreb, 1923. uredio S. Radić, str. 85-86.

125 Edo Marković se spominje i kao povjerenik za prehranu u Narodnom vijeću SHS-a, osnovanom 29. listopada 1918., međutim, tu se ne radi o Edi Markoviću iz Letovanaca. To mi je u razgovoru objašnjavao veliki povjesničar dr. Bogdan Krizman koji tvrdi da su bila dvojica Ede Markovića. Onaj, koji je izabran za povjerenika bio je slobodni zidar, blizak Pribičeviću. B. Krizman u svojoj knjizi, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, na str. 244. spominje vijest objavljenu u "Obzoru" da je osnovan *Jugoslavenski demokratski savez* čijim članom je postao Edo Marković. Navodno je taj živio neko vrijeme u Zagrebu a potom u Beogradu. Dakle, radi se ipak o dvije osobe s istim imenom i prezimenom.

126 Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb, 1992. str. 496.

EDUARD MARKOVIĆ (1882.-1946.)
(SNIMIO: S. ŠOHINGER, SISAK, 1929.)

Pere Živkovića, jer je jedino on mogao postaviti zemaljsku listu.

Mnogi seljani ovaku suradnju, baš kao ni mnogi drugi tada u Hrvatskoj, nisu oduševljeno primili, niti su za ovu vrstu suradnje sa jugoslavenskim i srpskim političarima imali razumijevanja. Petrinjski list "Banovac" ovu suradnju izrugivao je, pa su i suseljani, ne shvaćajući tadašnju političku taktiku HSS-a, postali kritični prema Edi Markoviću, osuđujući ga za "suradnju s kraljem". No, bez obzira na to, on je najistaknutija politička osoba u Letovancima između dva rata, i to kao gorljivi zagovornik politike HSS-a i član njegova najužeg vodstva još od vremena kada je tu stranku vodio Stjepan Radić, koji je i sam navraćao u Letovance.

U razdoblju do 1941. HSS je bila jedina politička stranka u selu Letovanci. O kasnijoj aktivnosti ove stranke nema podataka.

127 Zanimljivo je da R. Horvat, spominje Edu Markovića iz *Madžara* (*Hrvatska na mučilištu*, str. 496), čime se i on pridružuje mnogima koji brkaju ili zamjenjuju naselja Madžara i Letovance.

12 u Zagrebu, pod vodstvom Stjepana Radića, razgovaralo o tzv. "Markovom protokolu" i suradnji s radikalima.

Nakon ubojstva Stjepana Radića (1928.) i uvođenja "šestosiječanske diktature" kralja Aleksandra (1929.) zamire politički život u Hrvatskoj. Obnova političke aktivnosti u Hrvatskoj započinje sastankom brojnih hrvatskih političara, održanom 26. kolovoza 1931. godine u Zagrebu, kojem ponovo prisustvuje i Edo Marković iz Letovanaca.¹²⁷ Prisutni zastupnici su objavili izjavu da "žele surađivati sa svojim kraljem, u kojega gledaju s najvećim povjerenjem". Potom su mnogi sudionici tog sastanka sudjelovali na predstojećim izborima (8. studenog 1931.) i to na listi

DRUGI SVJETSKI RAT I PORAĆE

Letovanci su Drugi svjetski rat dočekali mirno, bez nekakvih posebnih stresova. Za rat se čulo još ranije, ali za tadašnje Letovančane i komunikacijske mogućnosti to se zbivalo negdje daleko u svijetu. Da se zbiva nešto veliko i važno osjetilo se u travnju 1941. godine. Prvi znak bio je povremeni prolazak kroz selo uniformiranih vojnika starojugoslavenske vojske u raspadu. Nedugo potom organiziran je doček njemačke vojske u selu. Nijemci su stigli iz pravca Blinje s desetak tenkova, a zastali su pred trgovinom na ulazu u selo. Dočekale su ih mještanke i djeca u špaliru. Kao uljudni gosti oni su djeci nudili čokolade. Bio je to siguran znak "preokreta". Za samo osnivanje NDH u travnju 1941. godine seljani su saznali na jednom sastanku koji je navodno tom prilikom organiziran u gornjem dijelu sela.¹²⁸ Pored informacije da je sada osnovana nova država i vlast, prvi put se u selu čulo za Antu Pavelića i ustaše. O tome su pisale i novine koje su se tom prilikom čitale.

Ubrzo nakon uspostave NDH, izvršena je i upravno administrativna reorganizacija. Državne službe za općinu Blinje, koje su do tada funkcionirale u Blinji, premještaju se u Letovance u zgradu Nadcestarije (na mjestu današnjeg doma). Već tijekom svibnja 1941. iz Blinje je preseljena kompletna državna arhiva. U to vrijeme državni službenici su bili: bilježnik (najprije Matija Crevar iz Vrginmosta, a kasnije Roksa iz Hrastovice), zatim pisar (Josip Hrnčević, iz Letovanaca) i praktikant, pripravnik (Jovo Peškir iz Moštanice). Pored njih još je bio i općinski načelnik koji nije bio državni službenik. On je bio izborno lice. Za općinskog načelnika dekretom iz Zagreba u travnju 1941. postavljen je Đuro (Đuka) Marković. Državni bilježnik je u zgradi Nadcestarije koristio dvije prostorije. Imao je uredovno vrijeme 7-12 i 16-19 sati. Bavio se poslovima izdavanja raznih dokumenata (putovnice, potvrde, i sl.) te poslovima ubiranja poreza, katastarskim poslovima i izradom regrutnih popisa.

Nakon premještanja državnih službi u Letovance, činilo se da ubuduće neće biti nekih naročitih problema. Međutim u lipnju (ili srpnju) 1941. godine u Malom

128 Sastanak su navodno prema neprovjerenoj usmenoj predaji organizirali uvaženi suseljani, Đuro Vlašić i Ivan Klobučar.

SREDIŠTE SELA LETOVANACA. KUĆA HRNČEVIĆA BR. 18 I KUĆA BAKE "BANIĆKE" U POZADINI (SNIMIO: F. OREŠKI, 1980.)

Jarku je ubijen prodavač peciva iz Siska, koji je tuda redovito svaki tjedan prodavao pecivo. U Letovancima je to izazvalo zaprepaštenje i strah. Nakon toga se organizira Seljačka zaštita.

Budući da je u susjednom mjestu Bijelnik od ranije bila žandarmerijska postaja, uspostavom NDH, na službu dolazi skupina mladića iz Zagreba. Nedugo potom na redovitoj ophodnji kroz okolna sela bivaju napadnuti u Starom Selu. Od njih šestorice, petorica su, nakon zvierskog mučenja, ubijeni. Usmena predaja upućuje na najsvirepije metode mučenja. Navodno su im odrezali ruke, više puta ih ubadali noževima i na kraju udove kuhali u kotlu. Kasnije su pronađena mrtva tijela (navodno zakopana u stajnjaku iza jedne štale u Starom Selu). Sahranjeni su u zajedničkoj grobnici na groblju u Letovancima,¹²⁹ a kasnije, nakon ekshumacije, njihovi rođaci otpremili su ih na njihova matična groblja. Navodno je iza ovih događaja uhićen jedan staroseljan koji je potvrdio informaciju o načinu stradanja i mučenju petorice oružnika.

Iza spomenutih događaja sve do zime 1941. vojne ophodnje su bile upućivane u okolna srpska sela. U ophodnji i povremenim racijama sudjelovala je uglavnom

129 Sela Madžari i Letovanci imaju zajedničko groblje koje se nalazi između sela. Prema usmenoj predaji jedno groblje se nekada nalazilo i uz kapelu sv. Jurja u selu.

njemačka vojska. Nakon njihovih odlazaka u srpska sela neki su Srbi odvođeni u logor u Sisak i Jasenovac. Do ljudi u selu nisu tada dopirale vijesti o razlozima uhićenja i odvođenja tih ljudi, a s obzirom na protekle događaje međuseoska komunikacija je uglavnom izostala. Nešto više kontakata bilo je s mještanima Stražbenice¹³⁰.

Za postojanje partizana u selu čulo se tek u proljeće 1942. godine. Oni su na Veliki petak 1942. došli u selo i zapalili zgradu Nadcestarije u kojoj je bio ured općinskog bilježnika i seoska sala za plesove i zabave. Tom prilikom seljani su se bježeći sakrili u Torine. Neposredno prije toga, na temelju dojave iz susjednog sela, dio suseljana iselio se u Sisak, neki i trajno.

Na početku rata (1941.) stradao je i naš suseljan, Andrija (Nano) Marković, dvadesetdvogodišnjak, koji se nikada nije vratio iz starojugosavenske vojske i o čijoj sudbini do danas nema glasa. Negdje na razmedu 1942/43., navodno je, prema usmenoj predaji, u pravcu Jošavice odveden i ubijen, Mato Vlašić (r. 29.1.1899.). Tako je Drugi svjetski rat u svim svojim dimenzijama definitivno ušao i u Letovance.

Tijekom 1943. nastavljena su ubijanja. Negdje zimi 1943. Nijemci su u selu uhvatili petoricu ljudi: Vlašić Jandru (r. 1906.), Pinotić Slavka (r. 1913.), Marković Ivana (r. 1899.), Čavrak Đuru (r. 1913.) i Hrnčević Josipa (r. 1906.) tražeći od njih da im pokažu gdje su partizani. Oni taj podatak nisu znali ali nevjerujući im, Nijemci su ih vodili prema Petrinji kao živi štit ispred svojih tenkova. Negdje iznad Moštanice, a ispod Dejanovića, kolona je napadnuta od strane partizana. Svih pet Letovančana je tada ubijeno. Jedna verzija događaja je da su ih ubili partizani u samom napadu jer su služili kao živi štit Nijemcima, a druga verzija jest da su ih ubili Nijemci, misleći da su ih izdali jer im nisu htjeli reći gdje su partizani.

S ovim događajima našli su se Letovanci u pravom vrtlogu rata. Prolazile su tuda brojne vojske. Često su dolazili i Nijemci. Jednom je u selo došla njemačka jedinica koja je po selu pljačkala sirotinju. Od oca Čavrak Stjepana uzeli su jednu junicu. Na povratku iz Letovanaca iznenada su ih napali partizani koji su došli iz pravca Stražbenice i Bijelnika. U roku jednog sata Nijemcima je iz Siska stiglo pojačanje nakon čega su razbili napad. Na crkveni toranj tada je postavljen

130 Za vrijeme Drugog svjetskog rata znao se često dogoditi da su mještani Letovanaca i okolnih sela međusobno dojavljivali nailazak "opasnih" vojski i upozoravali na opasnost za neke pojedince ili obitelji. Znali su se jedni kod drugih skrivati u podrumima, štalama i sl., dok ne prođe opasnost. Na taj način je spašeno mnogo života. U vjerodostojnost tih činjenica imao sam se prilike i sam uvjeriti kroz različite iskaze mojih suseljana Hrvata, ali i Srba iz okolnih sela, koji su mi pričali o tome kako su spašavali život skrivanjući se u Letovancima.

NEKOLIKO DANA IZA "OLUJE" (KOLOVOZ, 1995) LETOVANČANI SU SE SKUPILI ISPOD STOLJETNOG HRASTA U SREDIŠTU SELA (SNIMIO: V. ČAVRAK)

njemački mitraljez kojim su se branili od napada iz Stražbenice. Nakon odbijanja napada, Nijemci su do temelja spalili selo Stražbenicu (navodno je poštedena samo kuća nekih Todorovića za koje je intervenirao netko od obitelji Vlašić). U navedenim akcijama nije sudjelovao nitko iz Letovanaca.

Padom Italije 1943. mijenja se globalni odnos snaga između zaraćenih strana. Osjeća se to i u Letovancima. Naime, tada se jedan broj suseljana priklonio partizanskom pokretu. Među njima su bili: Josip Pinotić, Stjepan Marković (Ruđin), Mato Čavrak (ubijen 1943. kod Bihaća) i još jedan od "ješevljana". Kasnije su se i neki drugi uključili u rad Narodnooslobodilačkog odbora u selu.

Završetkom rata 1945. selom su prošle partizanske jedinice. Opet je započeo "preokret". Za mnoge Letovaničane "preokret" je započeo Križnim putem s kojeg se nikada nisu vratili. Iznova je rađen popis stanovništva, organiziran je Mjesni odbor, mijenjali su se osobni dokumenti izdani za vrijeme NDH, itd. Opća i posebno intimna, osobna atmosfera u selu je bila pod sjenom proteklih događaja.

Okolina srpska sela su se osjećala kao pobjednici u ratu. U Letovancima i katoličkom dijelu Madžara osjeća se potištenost i strah. To je trajalo skoro desetak godina nakon rata. To su bile godine krize i gladi, godine bonova i točkica, UNRA-icu pomoći i svakovrsne diskriminacije. Moralo se šutjeti. Šutnja je postala opće nepisano pravilo ponašanja u Letovancima. Nama mlađima, o događajima u Drugom svjetskom ratu uglavnom se ništa nije govorilo. Mi smo npr. tek 1993. godine saznali za imena tridesetak žrtava tog rata. Tada se često govorilo "Šutnja je zlato" i "Strpljen – spašen". Nebrojeno sam puta ove uzrečice čuo od pokojnog djeda Ive, ali ih tada kao dijete nisam razumio. Sve do današnjih dana nisam shvaćao njihov pravi sadržaj, poruku i dubinu.

Općoj klimi straha i neizvjesnosti pridonosila su i poslijeratna suđenja.¹³¹ S pozornošću se pratilo i suđenje kardinalu Stepincu. Letovančanima koji su bili u vojnim postrojbama NDH uglavnom se nije sudilo jer su oni bili u progonstvu negdje u inozemstvu.

Atmosferi straha posebno su pridonijela dva poslijeratna, nikad razjašnjena ubojsvta. Najprije je na Sveta tri kralja (6. siječnja 1946.) ubijen Eduard Marković (1882.-1946.) u svojoj vlastitoj kući u Letovancima, rafalom kroz prozor (navodno da je bio pogoden sa 26 metaka). Iako se on, u skladu s općom politikom HSS-a, 1941. politički pasivizirao, upamćeno je da je nerijetko imao dugotrajne političke razgovore i s predstavnicima NOP-a. Iz vremena nakon završetka rata (1945.) pamte se njegove oštре kritike postupaka i politike nove vlasti.¹³² Počinitelji nikada nisu otkriveni.¹³³ Pola godine kasnije (30. lipnja 1946.) u Komarevu je ubijen, Đuro Vlašić, (1916.-1946.).

Desetak mladića od 1945. se nalazi u bijegu. Do danas se nitko od njih nikada nikome u Letovance nije javio. Njihova rodbina je čak skrivala od javnosti i sjećanje na njih. Oni koji su ostali u selu, s takvim teretom su ipak hrabro izdržavali i borili se za život. Završetkom rata mnoge obitelji su se raspale budući da je puno ljudi ubijeno tijekom rata, a dio je morao trajno napustiti selo. Neka prezimena su se izgubila, poput bogate i velikobrojne obitelji Vlašić i Klobučar.

131 U to vrijeme suđeno je i nekim osobama iz susjednih Madara.

132 Poznato je da su po završetku rata (1944.-45.) jedno kratko vrijeme HSS i KPJ suradivali na uspostavi nove vlasti a na temelju sporazuma "Tito-Šubašić" (1944.). Nakon 1945. komunisti su eskivirali sporazum. Pretpostavljam da je to vrijeme kada i Eduard Marković, jedno kratko vrijeme, može opet politički djelovati, a istiskivanje HSS-a iz vlasti je, vjerojatno, bio povod za njegove brojne kritike. Stariji suseljani sjećaju se da je često kritizirao novu vlast govorеći "da to nije Radiceva Republika".

133 Imao sam priliku čuti tri verzije tog događaja. Jedna, da je to djelo OZNE (politički motiv), druga, da se motiv može tražiti u njegovom neslaganju u svezi jedne udaje, i treća, da motiv treba tražiti u parnici koja se vodila u svezi zemljišta na kojem se danas nalazi trafostanica.

Značajnija politička osoba u selu tih prvih poratnih godina bio je Janko Pinotić koji je bio izabran za predsjednika Općinskog suda u Petrinji. Uviđajući kompleksnost odnosa i stanja u to vrijeme on se ubrzo povukao s te funkcije i ostao politički pasivan sve do kraja života živjeći u svojoj vodenici nedaleko sela i baveći se poslom mlinara. Mi smo ga i zvali "mlinar". Osobno sam ga upamtilo po tome što je šišao (frizirao) nas djecu, pa i odrasle, jer u selu ni u okolini nije bilo frizera ili brijača. Znam da je to radio užasno sporo. Trajalo je često i preko jednog sata. Pamtim ga i po tome što sam se u njegovoj vodenici prvi puta susreo s novinama. Stajale su tu hrpe starih novina i bile na raspolažanju svakome tko bi došao u mlin, bilo radi meljave bilo radi razgovora. Znalo se dolaziti i samo radi čitanja novina. Sjećam se da je tada bilo popularno čitati sarajevski "Svijet".

Politička zbivanja su u dugom razdoblju bila mimo Letovanaca a Letovaničani su od politike zazirali. Očito su bile preteške posljedice dotadašnjih zbivanja a koja su imala i te kako politički prizvuk. Zavjesa šutnje bila je duboko spuštena sve do najnovijeg vremena (1993.) kada je popis poginulih u Drugom svjetskom ratu, prvi put javno objavljen u listu "Petrinjski obzor". Ne sjećam se da se ikada ranije u selu razgovaralo o događajima za vrijeme Drugog rata, pogotovo pred nama, djecom. Letovancima je od tog vremena ostala samo "demografska rupa", jer se u razdoblju od 1941. do 1945. godine nisu rađala djeca, a mnogi su poginuli ili nestali. Ukupna brojka od trideset nestalih i ubijenih, za vrijeme Drugog svjetskog rata, bila je za sve mlađe ljude, rođene poslije rata, golemo iznenadenje. Taj šokantni podatak i fenomen dugotrajne šutnje o njemu, bili su, po svemu sudeći, i moj dodatni potpovjesni motiv upuštanja u ovakvo istraživanje povijesti sela. Imao sam potrebu popuniti tu prazninu u povijesnom pamćenju i sačuvati je kao spomen i opomenu budućim generacijama. Da se nikad više ne dogodi!

NOVI POČETAK

Sredinom 50-ih godina započinje novi val odlaska iz sela i napuštanja poljoprivrede. U to vrijeme dio mladića se zapošjava u Sisku u Željezari i Rafineriji. Međutim selo i dalje trpi svoj usud. Blagodati poslijeratnih socijalističkih kampanja, poput elektrifikacije, selo Letovanci je osjetilo posljednje u općini Petrinja, struja je uvedena tek 1963. godine. Do tada smo slušali prijenose nogometnih

U LETOVANIMA SE ČESTO IGRAO NOGOMET NA BANJSKOM IZA SEOSKOG DOMA. SLJEVA (STOJE): ŠTEFO PINOTIĆ, VLADIMIR I MATO ČAVRAK, ZLATKO (MILAN) HRNČEVIĆ, ČUĆE: SLAVKO HRNČEVIĆ, MARIJAN PINOTIĆ I NIKOLA JUZBAŠIĆ (SNIMLJENO 1972.)

utakmica na tzv. "detektor".¹³⁴ Električna struja je omogućila da uskoro nabavimo prve radio aparate, a potom od 1965. godine i prve televizijske aparate.¹³⁵

U razdoblju od 1954. do 1958. rada se u selu nova brojnija generacija muške djece koji će kasnijih 70-ih i 80-ih godina nositi razvoj sela. U te četiri godine rođeno je osmero¹³⁶ muške djece. To je nakon duljeg vremena prva veća skupina novorođene djece u selu.

Tek stasanjem te generacije u selu se budi društvena i politička aktivnost. To se događa na prijelazu iz 1970. na 1971. Dakle, u vrijeme tzv. hrvatskog proljeća.

134 Jednostavni radio prijemnik koji se sastojao od titravnog kruga, kristala silicija i slušalice. Prvi su ih u selu izradivali Slavko Čavrak i Edo Marković.

135 Prvi televizijski prijemnik nabavio je Edo Marković 1965. Tada se čitavo selo skupljalo u njegovoj kući radi praćenja TV programa. Popularni su bili filmovi, a najpopularnije TV serije bile su: "Dugo toplo ljeto" i "Bonanza".

136 Zlatko Hrnčević (1954.), Nikola Juzbašić (1954.), Ivica Dunger (1955.), Milan Marković (1955.), Slavko Hrnčević (1956.), Mato Marković (1956.), Marijan Marković (1956.) i Vladimir Čavrak (1958.).

Očito da je to bilo vrijeme koje je pogodovalo reanimaciji društvene i političke aktivnosti u selima i općenito krajevima s hrvatskim stanovništvom koje je do tada zaziralo od bilo kakve javne aktivnosti.

Stasanjem generacije mlađih ljudi koji su rođeni desetak godina poslije Drugog rata, selo postupno oživljava i budi svoje već ustajale sokove. Činjenica da su ovi mlađi ljudi rođeni puno godina poslije Drugog rata, nije očito bez važnosti, jer se iz službenih krugova općine Petrinja tek tada počinje osjećati kakvo takvo "otopljenje", pa oživljavaju i društvene aktivnosti u selu.

Počelo je osnutkom omladinske organizacije sela (31. siječnja 1971.) koju je činilo desetak omladinaca od kojih je najstarijem tada bilo svega 16 godina.¹³⁷ Prva akcija koju su omladinci potakli bila je kupovina seoskih tambura¹³⁸ prilozima seljana¹³⁹. Nastavilo se izgradnjom društvenog doma u selu (građen od 1972. do 1978.). Razumijevanjem sisačke Željezare (i zalaganjem Milana Filipovića), dobili smo na korištenje jednu od drvenih baraka koje su se rušile u "Koreji", u naselju Željezare, radi izgradnje novih stambenih zgrada. Baraka je dopremljena u selo, ali po mišljenju većine odlučeno je da se proda u dijelovima, a novac da se utroši, uz dobrovoljne priloge, za izgradnju zidanog doma. Tako je i urađeno, pa je uz prilog općinskog fonda kulture 1978. godine završena izgradnja društvenog doma. Gradnja je dugo trajala i zbog nesloge suseljana. Tek kada su mlađi seljani (tadašnji omladinci) preuzeli organizaciju (1976/77.), izgradnja je krenula mnogo brže. U međuvremenu je omladinska organizacija prerasla u organizaciju Saveza komunista (osnovana u veljači 1975.). Pored tadašnjih omladinaca, organizaciji su uskoro pristupili i suseljani srednje generacije pa je u jednom trenu brojala dvadesetak članova.

Nakon završetka izgradnje doma, započeta je akcija na raspisivanju seoskog samodoprinosu za vodovod. Na referendumu su se mještani masovno izjasnili za izgradnju vodovoda (svega su tri glasa bila protiv). Izgradnju vodovoda koordinirao je zajednički Odbor sastavljen od proporcionalnog broja predstavnika sela

137 Omladinska organizacija je osnovana u dogovoru i uz pomoć tadašnjeg sekretara omladine za općinu Petrinja, Kreše Leničeka, koji je kasnije smijenjen s tog mjesta zbog sudjelovanja u "hrvatskom proljeću".

138 Idućih godina iz oveće skupine mladića koji su vježbali sviranje u dobre tamburaše izrasli su: Slavko i Zlatko Hrnčević, Vladimir Čavrak i Nikola Juzbašić. Nastupali su na brojnim zabavama koje je organizirala seoska omladinska organizacija kao i na svadbama i drugim privatnim i javnim svečanostima.

139 Tambure su kupljene od glasovitog sisačkog proizvodača tambura Gilg. Priloge za njihovu kupnju dao je dio seljana a dio priloga namaknut je podmirenjem duga za priključak struje od strane Marković Antuna ("kovača").

U PROLJEĆE 1976. ISPREĐ SEOSKOG DOMA U IZGRADNJI ZASAĐENO JE U MEĐUNARODNOJ AKCIJI "DRVO MIRA". NA SLICI V. ČAVRAK
(SNIMIO: ŠTEFO PINOTIĆ)

Madžari i Letovanci. Izgradnja se odvijala prema posebnom sporazumu između mjesnih zajednica ovih sela. Oko 50% sredstava prikupljeno je samodoprinosom mještana, a ostatak je bila pomoć šire zajednice, općine Petrinja i SVIZ-a vodoprovirede za sisačko-banjisku regiju. Izgradnja vodovoda trajala je oko dvije godine.

Po završetku izgradnje vodovoda, početkom osamdesetih godina, organizirana je akcija za izgradnju asfaltne ceste Komarevo – Blinja, koja je također uskoro dovršena, pa je selo konačno sustiglo standard ostalih sela petrinjske općine.

Ondašnje političke organizacije u selu se nisu bavile tzv. "visokom politikom" nego prvenstveno pokretanjem i organiziranjem akcija za poboljšanje uvjeta života i standarda u selu. Nakon što su završene glavne akcije na tom planu (izgradnja društvenog doma, vodovoda, asfaltne ceste), sredinom osamdesetih godina njihova aktivnost gotovo zamire.

Krajem 80-ih godina, na inicijativu skupine mlađih iz više okolnih sela u Letovancima je izgrađeno moderno igralište za nogometni klub¹⁴⁰ koji je okupljaо mlađe

140 Predsjednik kluba bio je Vladimir Čavrak iz Letovanaca, tajnik Ljuban Malobabić iz

VODOSPREMA VODOVODA
LETOVANCI-MAĐARI KAPACITETA 120.000
LITARA (SNIMIO: V. ČAVRAK, 1985.)

Petrinja gradilište u Petrinji. Klub je raspolagao s preko 20 nogometnih lopti, pet kompleta dresova, kupio je igračima kopačke, jednu viseću kuglanu koja nikada nije korištena, i sl. Tijekom 1990. izgradeni su temelji za nove svlačionice i poslovni prostor kluba veličine 20 x 7 metara, a planiralo se uz nogometni teren izgraditi kupalište i teniske terene.

Od društvenih i političkih aktivnosti početkom devedesetih godina vrijedno je spomenuti osnivanje političke stranke, HDZ. Organizacija je okupljala članove iz Mađara i Letovanaca.

Bijelnika, posao glavnog trenera obavljao je Ešref Trkla Ešo iz Petrinje, a najaktivniji članovi uprave kojima se ima zahvaliti ovako brz napredak kluba, bili su Milan Dragić – trgovac iz Blinje i Mato Vujnović iz Mađara.

¹⁴¹ Iz jednog omladinskog naselja dopremljena su dva kontejnera koji su nekoliko godina služili kao svlačionice.

u tri selekcije (pioniri, juniori, seniori) iz svih okolnih sela i postigao zapažene rezultate. Svake godine, tri uzastopno, osvajao je prvo mjestu i penja se jedan rang u tadašnjem sustavu takmičenja. Članovi kluba uredili su svlačionice i uveli toplu vodu, najprije u svlačionicama u seoskom domu, a potom i u dvije svlačionice¹⁴¹ na igralištu. Do igrališta je izgrađeno oko 300 m vodovodne mreže i priključena je električna struja, a sam teren je ograđen ogradom od željeznih cjevi.

Igralište je bilo na bivšoj "malovićevoj" zemlji kod Krča. Pola zemljišta je kupljeno od Malovića, a pola od Mikulića iz Budićine. Malović je bio isplaćen u gotovini iz zarade ostvarene na omladinskim zabavama, a Mikulić je u zamjenu dobio od općine

Selo je 1991. godine imalo po službenom popisu 82 stanovnika (u stvarnosti 86) i tada je bilo najmanje selo u općini Petrinja, kojoj je administrativno pripadalo. Od 1993. po novoj teritorijalnoj podjeli pripada općini Sisak.¹⁴²

Najveći broj stanovnika selo je imalo krajem 19. stoljeća. To potvrđuje i kretanje broja stanovnika prema službenoj statistici Republike Hrvatske od 1857. do 1991. godine prikazano u sljedećoj tablici. U tablici se pokazuju podaci za Letovance i Madžare.

KRETANJE BROJA STANOVNika SELA LETOVANCI I MADŽARI 1857.-1991.

Godina	Letovanci	Madžari	Godina	Letovanci	Madžari
1857	148	245	1931	159	430
1869	142	270	1948	130	396
1880	137	286	1953	133	396
1890	177	348	1961	127	385
1900	190	379	1971	94	379
1910	185	455	1981	95	358
1921	186	394	1991	82	332

Tijekom čitavog 20.-og stoljeća broj stanovnika Letovanaca opada od skoro dvije stotine (190) na ispod stotinu (82) i prijeti da selo gotovo u potpunosti izumre. Dakle u razdoblju od sto godina stanovništvo se više nego prepolovilo. Na to su djelovali brojni čimbenici: pored uobičajenih ekonomskih pojava deagrarizacije i

¹⁴² Pučanstvo sela Letovanci koje se tada nalazilo u progonstvu, uglavnom u Sisku, izrazilo je 30.11.1992. svoje mišljenje o potrebi priključenja ovog mjesta općini Sisak, odnosno izjasnilo se protiv priključenja općini Hrastovica, što je tada bio službeni prijedlog. U pismu, koje je tim povodom, upućeno Povjereniku Vlade Republike Hrvatske za općinu Petrinja, Josipu Vučiću, izjašnjavajući se za priključenje općini Sisak, konstatirano je da su "Selo Letovanci i njegovi stanovnici povjesno oduvijek bili vezani na Sisak kao najbliži gospodarski, trgovачki, kulturni i administrativni centar." Ovakvo mišljenje je uskoro bilo prihvaćeno, o čemu je pisao i "Sisački tjednik", 17. prosinca 1992. u članku "Madžari i Letovanci u Sisačkoj županiji".

depopulacije značajan je bio utjecaj zbivanja tijekom Drugog svjetskog rata kao i nepovoljan tretman sela od strane različitih sustava vlasti koji nisu stimulirali ekonomski, socijalni i kulturni razvoj sela. Utjecaj ovih čimbenika umanjen je tek sredinom sedamdesetih godina. Tada se postupno stvaraju uvjeti za nastavak svestranijeg života na ovom području.

Prema popisu stanovništva 1991. u Letovancima je od 82 stanovnika bilo 80 Hrvata, jedan Jugoslaven i jedan Musliman. U Madžarima je prema istom popisu bilo 189 Hrvata, 91 Srbin, 34 Jugoslavena i 18 ostalih ili onih koji se nisu nacionalno izjasnili.

Prema popisima stanovništva 1981. i 1991. godine¹⁴³ stanovništvo Letovanaca imalo je sljedeća demografska obilježja (vidi sljedeću tablicu).

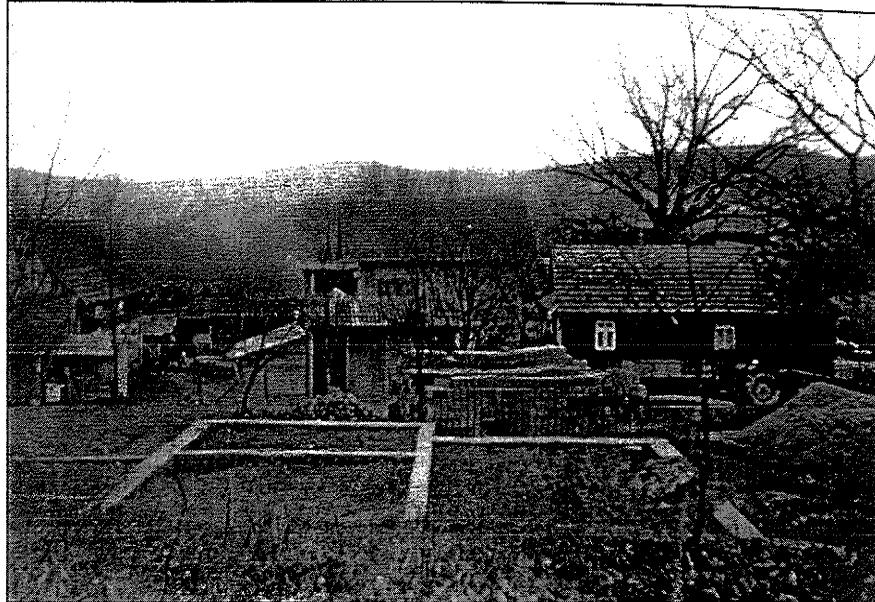
OBILJEŽJE	1981	1991	Index
BROJ STANOVNIKA	95	82	86,3
Od toga:			
muški	49	41	83,7
ženski	46	41	89,1
Od rođenja u selu:		59	
muški		37	
ženski		22	
Broj radnika i učenika			
radnici		22	
učenici OŠ		10	
učenici sr. škola		4	
studenti		1	
Po aktivnosti:			
aktivno		31	
s osobnim primanjima		9	
uzdržavani		42	

ća, odnosno 23 domaćinstva od kojih je 19 poljoprivrednih.

Selo Letovanci imalo je 1991. godine u vlasništvu 106 hektara zemljišta što je 4,6 hektara po domaćinstvu, odnosno 1,3 hektara po stanovniku. Od toga 76 hektara je bilo obradivog (3,3 hektara po domaćinstvu).

¹⁴³ Popis stanovništva 1991. i Tablogrami državnog zavoda za statistiku za 1981. str. 285 i 439

Uz podatke u prethodnoj tablici može se dodati samo još podatak da je preko 95% stanovništva bilo rimokatoličke vjere. U desetogodišnjem razdoblju 1981.-1991., broj stanovnika se smanjio za 13,7%, dakle više od 1% godišnje. Nešto je brži pad broja muških stanovnika, ali je zanimljivo da se 1991. godine izjednačio broj muških i ženskih. Uspostavljena je gotovo idealna ravnoteža muških i ženskih stanovnika. Prema popisu iz 1991. u Letovancima je bilo 29 stanova – ku-

DIO LETOVANACA (SNIMIO: F. OREŠKI, 1980.)

U selu je bila razvijena i stočarska proizvodnja. To prikazuju popisi iz 1981. i 1991. godine.

Razvijena poljoprivredna proizvodnja ne bi bila moguća bez odgovarajućeg strojnog parka. Prema istim izvorima u 1981. godini bilo je već sedam dvoosovinskih traktora i jedan jednoosovinski (194 kW snage).

Stupanj razvijenosti sela u 1991. godini oslikavaju i neki drugi podaci. Pored nekoliko osobnih automobila, gotovo sva domaćinstva imala su uvedenu električnu struju i vodu, radioaparate, i televizijske aparate, hladnjake i zamrzivače, kupaonice...

Zadnjih nekoliko godina sve je više i povratnika u selo. Oni koji su prije odlazili trbuhom za kruhom počeli su se vraćati, pa je iza 1980. godine izgrađeno i nekoliko vikend kuća. Ovaj proces je naročito živnuo nakon izgradnje vodovoda i asfaltne ceste Komarevo – Blinja. Već je bila planirana izgradnja telefonske mreže, za što su obavljene prve pripreme.

VRSTA STOKE	1981	1991
Konji	4	0
Goveda	44	41
Ovce	-	22
Svinje	150	130
Perad	587	409
Košnice pčela	19	0

LETOVANCI I DOMOVINSKI RAT

Sredinom 1991. godine i Letovanci su, poput mnogih hrvatskih sela, krenuli na novi križni put. Bilo je i ranije ratova, krvavih i strašnih, ali nikada do sad stanovnici sela nisu bili prisiljeni napustiti svoje domove. I to pod opasnom smrtnom prijetnjom svojih najbližih susjeda. Istih onih čje bake i majke su se skrivale po podrumima Letovanaca kada bi u njihova sela za onog prethodnog rata nailazila njemačka ili ustaška vojska.

Isti ti mladići koji su "osvajali" sela Letovance i Madžare, još donedavna su zajedno s nama igrali nogomet na igralištu u Letovancima, svirali tambure i družili se. Nismo mogli ni sanjati da se u njima kriju takvi demoni, takvi zvјerski nagoni. Oni koji su do jučer dolazili u naše kuće, oni koje smo ljubazno dočekivali, častili hranom i pićem, iskazivali im prijateljstvo i dobrodošlicu u svakoj prilici i pri svakom susretu. Oni su, tjerani nekom pritajenom tamnom silom mraka došli u naša sela, palili i rušali kuće svojih prijatelja, susjeda i ljudi koji ih nisu ničim izazivali, a pogotovo navodili na takve čine zla i nesreće.

To ljeto, ljeto 1991. godine, slutilo se veliko zlo. U obližnjoj Budičini ubijena je jedna djevojka a jedan je čovjek nestao iz svog vinograda i nađen u jarku uz cestu u srpskom selu na putu prije Kostajnice. Paravojna srpska vojska i vojska koju smo do tada nazivali "JNA" napali su bez ikakva razloga i povoda, mirna hrvatska sela Kraljevčane i Dragotince podno Zrinjske gore. Napali su goloruke seljake, ljudе koji im nisu ništa činili. Njihova jedina "krivica" bila je u tome što je u njihovu selu otvorena mala policijska postaja mlade hrvatske države, koja nije imala niti jednu, intervenciju u okolnim selima.

Velikosrpski ideolozi već duže vrijeme nisu skrivali svoje ratničke boje, a nisu stišavali ni svoje ratne bubenjeve. Čak štoviše, zagrmili su na sve strane. Upregnuli su u svoj nečasni jaram sve što je bilo na raspolaganju. A sve s ciljem da otjeraju Hrvate iz njihovih domova i kuća koje su oni sagradili još prije dolaska njihovih predaka u ove krajeve. Cilj je bio rastjerati, otjerati, iseliti ili poubijati i masakrirati a stvoriti ono čega ovdje nikada nije bilo niti može biti – nekakvu njihovu Veliku Srbiju. Od Petrinjčice napraviti Moravu a od Banije Šumadiju. Projekt, koliko

TRAGOVI SRBOČETNIČKE RUKE. MINIRANA I RAZRUŠENA KUĆA MILANA MARKOVIĆA, BR. 15.

glup toliko i neostvariv i nemoguć. Jednako kao i želja da Petrinjčica teče od Petrinje ka Šamarici, a ne obrnuto.

U nedjelju (14. srpnja 1991.) došao sam iz Petrinje s obitelji u Letovance na gradilište, kao i mnogih nedjelja prije. Ali ovaj put nije bilo isto. Uzraku se osjećao nekakav čudan pritisak, čudna atmosfera nedefiniranog straha i neizvjesnosti. Tek kasnije sam shvatio da je to miris rata. Osjećaj koji odista postoji. Ljudi s kojima sam razgovarao bili su zabrinuti. Pitali su za nove informacije. Nisam baš mnogo mogao pomoći da se odagna taj čudan osjećaj nevidljivog straha. Od svibnja 1991. godine nisam više bio članom niti jedne političke grupacije ili stranke, pa stoga nisam imao bilo kakve bolje informacije. No zdrav razum i osjećaji, ukazivali su na približavanje nečeg velikog i strašnog. Svi smo to jednakо osjećali. Čuli smo za događaje u obližnjim hrvatskim selima, čuli smo za izlazak JNA tenkova u hrvatska sela. Ali smo se ipak nadali da bi nas zlo možda moglo mimoći. Tada još nismo znali da je u ovom slučaju bilo kakva nuda nestvarna.

Vidjevši taj neobičan strah ljudi u selu i njihove ispitivačke poglede koji su očekivali da im nešto kažem, kao što sam to činio u mnogim drugim situacijama, ali koje se ni približno ne mogu mjeriti s ovom, osjećao sam da bi nešto trebalo učiniti. Ali nisam znao što i kako.

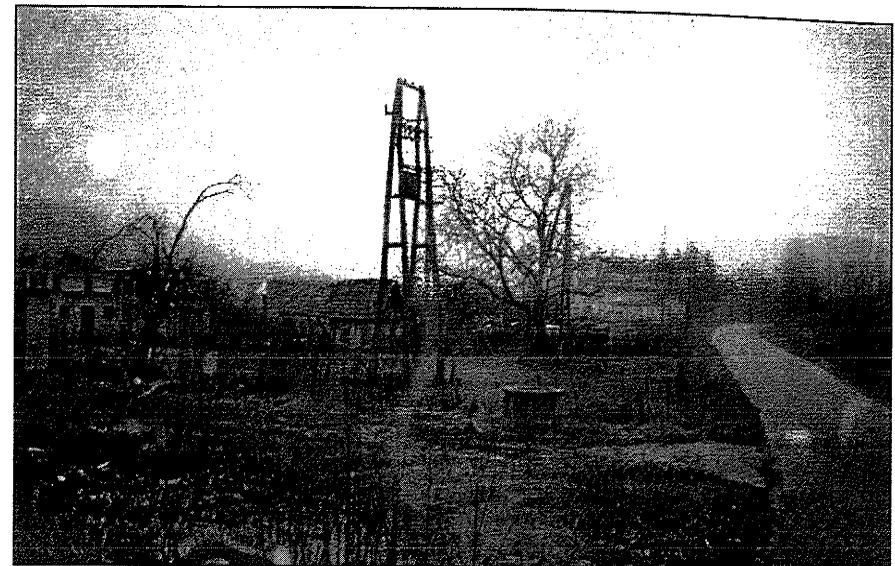
Budući da sam znao da je u selu zajedno s Madžarima osnovana podružnica HDZ-a, odlučio sam pitati njena potpredsjednika, zna li se u seoskom HDZ-u nešto više o tome šta se događa. On mi je odgovorio niječno, da nemaju bilo kakvih informacija i da se ne pripremaju za bilo kakve izvanredne okolnosti. Budući da je već tada srpska propaganda gađamila o golemoj količini oružja u rukama HDZ-aktivista, pitao sam i o tome. Odgovorio je da oružja nema, a da je na jednom sastanku, vjerojatno u Petrinji, bilo govora o potrebi pokretanja akcije za nabavu oružja, ali da je za Letovančane rečeno da su to većinom "pijanci" pa da njima ni ne treba davati, niti omogućavati nabavku oružja.

Nakon ovih informacija, i spoznaje da se nekakvo veliko zlo približava sve brže, samoinicijativno sam odlučio organizirati u selu neformalan sastanak s ljudima. Došli su svi odrasli ljudi i razgovarali smo o tome šta nas sve može snaći, a da smo potpuno nepripremljeni. Nakon razgovora smo zaključili da se oko nas događaju ozbiljne stvari te da bi bilo dobro ako je ikako moguće organizirati bilo što da se sačuvamo od nailazačeg zla.

A da se stvarno nešto događa, potvrđilo se već sutradan. Ujutro, nešto iza osam sati, selo je napadnuto, bez ikakva povoda i razloga, s pet minobacačkih projektila. O tome me obavijetio Milan Marković koji je tog jutra rano otisao po poslu u Sisak. Na povratku u selo susreo je suseljane kako uplašeni bježe iz sela. Nazvao me telefonom iz Siska u ured u poduzeću i obavijestio da je selo napadnuto minobacačima. Sutradan sam otisao u selo da se na licu mjesta uvjerim u to što se dogodilo i da pokušam umiriti suseljane. Pronašli smo tragove pet eksplozija, pet kratera od minobacačkih granata 82 mm u blizini sela na 50 ~ 300 metara.

KOBNI 15. SRPNJA 1991.

Tog dana, s pet minobacačkih granata iz pravca Jošavice, počela je srbočetnička agresija na selo Letovance. Opravdanja ili razloga nikavog! U selu nije bilo nikave policije ni vojske, što se ponekad od strane srbočetnika rabilo kao izgovor za njihov navodni "strah" od kojeg su se počeli "braniti". U selu Letovanci, tog trenutka bilo je osamdesetak jadnih seljaka, ljudi koji su godinama obradivali svoju zemlju. Od tog broja jedva da je dvadesetak muškaraca, kako se u selu kaže, "u snazi". Brojka koja sigurno nikoga ne može ugroziti! Pa čak da je raspolagala

RASKRIŽJE U SREDIŠTU SELA LETOVANCI. RUŠEVINE KUĆA PINOTIĆ, BR. 13, MARKOVIĆI BR. 11. I BR. 12. (SNIMIO NEPOZNATI PRIPADNIK UNPROFOR-A ZIMI 1992/93.)

s nekakvim oružjem – a nije – takva grupa zemljoradnika, koja cijeli život zna samo za oranje, kopanje, sijanje i berbu, i koja nikada nije ratovala niti zna šta je oružje, nije mogla bilo koga ugrožavati, a pogotovo ne srpsku većinu u okolnim srpskim selima koja je i u miru tradicionalno gajila kult oružja i ratobornosti.

Tog 15. srpnja 1991. nakon minobacačkog napada, strah je učinio svoje. Dio stanovnika se odmah spontano evakuirao u pravcu Siska. Ali, sljedećih nekoliko dana nije bilo obnavljanja napada pa su se nedugo zatim vratili, ponovno se nadajući da je to možda samo privremeno. I sam, pomalo naivan, predložio sam da se pokuša kontaktirati s ljudima iz okolnih srpskih sela. Jednostavno nije bilo moguće vjerovati da bi oni nama takvo što učinili. Otišao sam s rođakom Matom u obližnje selo Stražbenicu. Tu smo dočekani s očiglednim iznenadenjem, možda čak i zaprepaštenjem. Nekoliko odraslih ljudi i većinom žena, koje smo susreli, nisu uopće skrivali iznenadenje da smo došli u njihovo selo.

Jedna žena nije mogla sakriti iznenadenje što nas vidi u Stražbenici pa je rekla: "Djeco, pa vi došli k nama?", a mi još uvijek blesavo naivni odgovaramo, "Zašto ne bi došli, oduvijek dolazimo". Uskoro se oko nas skupilo nekoliko starijih ljudi pa smo im ispričali detalje tragedije koja je zadesila naše selo. Oni svi u glas odgovoriše: "Mi smo mislili kada se pucalo da ste to vi nas napadali". Još dodaju

da već nekoliko dana svi stariji ljudi i žene spavaju u Kotar šumi jer se boje da će ih napasti "tuđmanovci".

Tog dana nismo vidjeli ni jednog stranog čovjeka u njihovu selu, ali nam je postalo jasno da tu nešto nije u redu i da s njima netko sa strane već dobrano manipulira. Jer otkuda njihov strah kada ih nitko ne ugrožava. Očito da je započela mnogo šira i dublja igra, a da su i oni već postali šahovske figure kojima netko upravlja. Da odagnamo njihov neopravdani strah i da dokazemo da smo mi ugroženi a ne oni, predložili smo da sutradan nekoliko njihovih ljudi dođe u Letovance i osobno se uvjere da smo mi napadnuti i da nama prijeti realna opasnost od srpskih sela, a ne njima od Letovanaca ili Madžara.

Sutradan su zaista trojica njihovih suseljana došli u Letovance i na licu mjesta se uvjerili da su Letovanci napadnuti. Pokazali smo im jedan krater od minobacačke granate i pitali ih znaju li oni, može li se što učiniti i gdje, da se to više ne događa. Mogu li oni, kao susjadi nama jamčiti kakvu sigurnost, jer ni mi njih ne napadamo niti činimo bilo što protiv njih. Oni su odgovorili da oni sa svoje strane također ništa ne čine protiv nas, ali da oni ne mogu garantirati za druga sela. Potom su nas pitali, je li točno da smo naoružani sa "četrdeset pušaka", da oni imaju o tome "provjerene informacije". Budući da u Letovancima zaista nije bilo oružja, niti ga je tko nabavljao, bilo je očito da su oni već bili nepovratno podvrgnuti smišljenoj propagandi koju su širili velikosrpski ideolozi i njihovi pomagači. Bilo je očigledno da tu više bilo kakvi razgovori neće biti od naročite koristi, jer je obostrano nepovjerenje već prilično veliko.

"CRNI PETAK" 19. SRPNJA 1991.

I dućeg dana, nakon neuspjelih "pregovora" nisam dolazio u Letovance, a i nije se ništa događalo. Već smo se ponadali da bi se možda mogao vratiti mir. Namjeravao sam vikend provesti u selu i na miru razmotriti sve događaje pret-hodnih dana. Uputio sam se petak 19. srpnja u selo. Ovog puta sam zbog opreznosti išao sam, bez obitelji.

U selo sam došao oko 16.00 sati. Roditelji su radili na polju pa sam otišao k prvim susjedima. Susjeda Štefica se odmah požalila da su njezin suprug Niko i moj brat

SRBOČETNIČKA RUKA JE SRUŠILA SVE KUĆE U LETOVANCIIMA

Ivica još negdje oko 11.00 sati otišli k Daki u Bijelnik da poprave nešto na autu i da usput jave električaru Čoriću da u selu nema struje od srijede, da to dođe popraviti, kao što je uostalom uvijek činio.

U prvi mah mi se to sve činilo normalnim, ali sam odmah posumnjao da za taj njihov posao treba pet sati izbivanja, pogotovo što je Niko trebao autom ići raditi u popodnevnu smjenu. Ne želeteći crnim slutnjama uplašiti Šteficu, pozvao sam njezina sina Tihomira da mojim autom odemo u Bijelnik provjeriti što se događa.

Nakon minobacačkog napada na Letovance, razgovarao sam s ljudima u Policijskoj postaji u Petrinji, pa su mi rekli da imaju spoznaju o tome da se u selu Jošavica nalazi nekakva paravojna postrojba, koja je vjerojatno izvršila taj napad. Znajući taj podatak, nisam želio u Bijelnik ići asfaltnim putem preko Blinje. Otišli smo poprijekim makadamskim putem, jer je Dakina kuća bila u kraku Bijelnika koji je išao prema Letovancima.

Čim smo došli do Dakine kuće vidjeli smo da nema Nikina auta. Dok smo se okretali na cesti Dako je izašao na cestu, a došla su još dva mlađića iz susjedstva. Na pitanje je li Niko s Ivicom bio kod njega, odgovorio je niječno. Ja sam ponovio pitanje, a on je čudno vrteći glavom rekao da Niku nije već mjesecima vido. Tog trena noge su mi se odsjekle. Jedina mi je misao bila da moram što prije odatle otići. Pogledao sam Tihomira. On je čuvši naš kratak razgovor problijedio.

Pogledao sam u dva mlađića koji su se približavali autu, Daki sam rekao da žurimo i bez dalnjih objašnjenja smo se udaljili.

Došavši u selo, zatekli smo oveću grupu uglavnom žena i nekoliko starijih ljudi oko susjede Štefice koja je zaplakala kada je vidjela da se vraćamo sami i da smo saznali da se Niko i Ivica uopće nisu pojavili na mjestu kamo su još ujutro krenuli. Opći tajac u grupi ljudi koji su se zatekli. Muk i tišina kakvu nikada do tada u životu nisam osjetio. Nitko nije znao što reći ili misliti. Da malo smirim situaciju predložio sam da s Tihomirom odem u Blinju da ispitamo je li ih tamo tko video. Navodno su oni otišli u Bijelnik preko Blinje.

Vozili smo oprezno i polako. Došli smo čak do raskrižja i tu najprije okrenuli auto. Znao sam za taj stari policijski štos, da se pripremiš za što brže kretanje u pravom smjeru, ako što krene naopako. U trgovini ih nitko nije bio. Na izlazu iz trgovine prišao nam je Pajo Dragić, zvan Zmaj i upitao: "Šta, čujem da su Nikolu i Ivetu odveli?". Bio je to grom iz vedra neba! Ali, nisam smio pokazati uznemirenost ili strah pa sam odmah, naoko budalasto, odgovorio protupitanjem, "Tko ih je odveo i otkud ti takva informacija?". On je odgovorio da su ih "neki" odveli iz Bijelnika od Svetе Čorića, električara, ali da ne zna kuda.

Odmahnuo sam u znak pozdrava i sjeo u auto, međutim odmah iza trgovine naišlo je nekoliko ljudi i jedna žena iz Stražbenice, koji su prodavali nekakvu svinjetinu. Zaustavili su nas i pitali bi li mi možda kupili, na što sam odgovorio da nas sada to ne zanima, jer mi je odveden brat i susjed u nepoznatom pravcu. Na to su se oni počeli zgražati, da tko bi njih odveo, pa to su dobra dva dečka koji nikad nikome ništa nisu loše činili. Ja sam odgovorio da je to po svemu sudeći točno, ali da ja ne smijem ići dalje u provjeru jer se bojam da se isto i meni ne dogodi. Na to su se oni ponudili da odu u Bijelnik i točno ispitaju što se dogodilo, a da ih ja pričekam. Ja sam odgovorio da ih molim ako oni mogu što učiniti da učine, a da će ih ja pričekati.

Prolazeći kraj kuće Đedovića, preko puta doma u Blinji, Branka, moja školska kolegica iz osnovne škole i njezina svekrva, pozvala su nas da sjednemo kod njih dok čekamo. Pogledao sam na sat, bilo je 17.00 sati. Žene su nas ponudile pivom. Iako mi nije bilo do pića pio sam pivo na silu samo da prikrijem uznemirenost i strah.

Tu smo sjedili desetak minuta, a činilo mi se da prolaze sati. Čitava vječnost. Mislima su mi munjevito strujale sve moguće kombinacije i situacije. Obojica smo sada već bili vidno uznemireni. Tihomir nije više mogao govoriti, a oči su mu već bile pune suza. Nakon petnaest minuta nisam više želio čekati. Prepostavio sam da ako su ovi ljudi došli u Bijelnik i slučajno rekli da smo mi u Blinji, da se i nama

RUŠEVINE NOVE KUĆE S. ČAVRAKA (1995.)

može desiti slična sudbina. Zbog toga sam se zahvalio ljubaznim ženama i ostavio poruku, ako što saznaju, da nam dođu javiti u Letovance.

Nekoliko minuta iza nas došli su ljudi iz Stražbenice u Letovance i potvrdili naše najcrnje slutnje. Niku i Ivicu odveli su pripadnici tzv. "milicije SAO Krajine" u Jošavici. Ništa više nam nisu mogli reći, ali su obećali da će oni, jer dobro poznaju "ta dva dečka" učiniti sve sa svoje strane da im se ništa ne dogodi i da ih se vrati, jer oni su spremni za njih garantirati.

Stražbeničani su otišli, uz obećanje da će sa svoje strane učiniti šta mogu, a mi smo u selu ostali sami sa definitivnom spoznajom da su nam kidnapirana dva suseljana. Ostali smo sami, napušteni i nemoćni, a istovremeno s konačnom spoznajom da je zlo došlo na naš prag i da ga sada više ne možemo izbjegći. Samo smo mogli naslućivati gdje se naši suseljani nalaze i kakva ih je kobna sudbina snašla. U sebi smo se samo nadali da već nisu u Kninu, ili da već nisu likvidirani. Pozitivne varijante više nismo mogli prepostavljati.

U sumrak se spontano gotovo cijelo selo okupilo u jednom dvorištu. Zaprepaštene, strah, unevzvjeteni pogledi i muk. To Letovanci, do tada, još nikada nisu

doživjeli! Je li to samo početak? Šta slijedi? Nakon minobacačkih granata i otmice dvojice mještana, šta još moramo očekivati? Nekoliko mlađih ljudi, vidno uzbudenih, tražilo je da se odmah nešto poduzme. Predlagalo se i traženje oružja, osveta, i sl. Razmišljajući o svemu procjenio sam i predložio da se još ništa ne poduzima jer možda stražbeničani uspiju sa svojim intervencijama i možda nam vrate suseljane. Iako mi je možda bilo najteže jer mi je brat negdje zatočen a možda i pogubljen, predlagao sam strpljenje i mir dok se ne procijeni daljnji razvoj događaja.

Iste večeri, zajedno sa Milanom Markovićem, uputio sam se u Zapovjedništvo ZNG-a u Komarevo. Tom smo prilikom Beru Pavičića i njegove suradnike, Mitar Juru, Matu Šipuša, Matu Barića,¹⁴⁴ i druge, obavijestili o događaju te razgovarali o mogućim potezima. Nisu nam mogli ponuditi oružje jer ga ni oni nisu imali, ali su ponudili da nekoliko pripadnika ZNG-a ode s nama u selo radi zaštite. To nam se činilo nedovoljnim i trenutno neprihvatljivim sve dok postoe i minimalne šanse da nam se vrate suseljani na temelju intervencije ljudi iz okolnih sela.¹⁴⁵

Te večeri Letovanci nisu spavali. U kućama nije upaljeno ni jedno svjetlo. U mraku se cijelo selo skupilo u jedno dvorište. Takav strah u očekivanju najgoreg nisam nikada u životu susreo. Nije to više bila literatura. Nisu to više novinski izvještaji. Ne događa se to više nekome drugom, nego nama. Jedino što smo te večeri mogli učiniti, bilo je da se na nekoliko mjesta u selu i na prilaznim putevima organizira, ne straža nego dežurstvo,¹⁴⁶ jer nismo imali oružja. Bila je to više akcija psihološka nego stvarna. Ionako nismo mogli spavati, a niti bismo spavali, stoga je bilo lakše izdržati i dočekati dan s nekom obvezom. Ne znam šta bi se dogodilo da je tada stvarno netko naoružan krenuo na selo. Tako smo dočekali i jutro. Bojali smo se novog dana. Bojali smo se crnih vijesti o suseljanima kao i realne mogućnosti da nas netko napadne.

Idućeg dana ponovno sam, zajedno s Matom Markovićem i Dragom Mitrom bio u Komarevu u Zapovjedništvu ZNG-a gdje su nam dali nekoliko komada ručno

144 Mato Barić (1956.-1991.), hrvatski vitez Domovinskog rata i moj prijatelj iz djetinjstva. Često je dolazio u Letovance kod rođaka Slavka Markovića pa bi se tom prilikom družio s vršnjacima najčešće igrajući nogomet na Banjskom. Junački je dao svoj život u obrani rodnog Komareva i svoje domovine Hrvatske.

145 Da nema oružja, potvrđio nam je iste večeri i pokojni Marijan Celjak kojeg smo također obavijestili o događaju. Ovdje se moram sjetiti veoma toplog prijema i riječi razumijevanja i podrške, i meni osobno a i seljanima, koje nam je tada uputio u Sisku Marijan Celjak. U tim trenutcima neobično mnogo mi je značila i podrška pokojnog Mate Barića iz Komareva, koji je ponudio, ako nam što znači, da u selo ponesemo njegov osobni automat.

146 Te večeri smo cijelu noć dežurali (stražarili) na prilazima selu. Na toj prvoj straži su bili: Dunger Ivica i Jure, Čavrak Mato i Milan, Pinotić Jure i Marijan, Marković Mato i Đuka, Mitar Drago, Marković Milan i Marijan, Vladimir Čavrak...

napravljenih eksplozivnih naprava da se možemo u slučaju potrebe zaštititi.¹⁴⁷ Oružja i dalje nije bilo.

Potom sam, već veoma iscrpljen i bez nekih naročito dobrih očekivanja, otisao u Sisak a suseljani su unezvjereno očekivali daljnji razvoj situacije. Nitko se nije nadao dobru. Vratio sam se u nedjelju ujutro (21. srpnja 1991.) i u Madžarama susreo Ivicu Dungera koji me je obavijestio da su Niko i Ivica upravo došli iz zatočeništva, da su jutros pušteni. Istovremeno sam osjećao ushićenje i strah. Bojao sam se da nisu možda pušteni kao mamac da uhvate mene. Naime, još prije sam dobivao anonimna pisma u kojima mi se prijetilo kao tobožnjem "skrivenom HDZ-ovcu". Zbog opreza nisam otisao kući roditeljima, nego sam se zadržao u gornjem dijelu sela osmatrajući situaciju.

Naši povratnici već su okupljenim suseljanim ispričali detalje svojeg putovanja koje, kako su rekli, nikada neće zaboraviti, jer ovaj povratak je njihov novi rođendan. Detaljno su opisivali kako su ušli u dvorište Svetе Čorića u Bijelniku da ga zamole da dođe u selo poraviti struju. Nakon što su se s njim pozdravili, iz pravca Malog Jarka dojurio je automobil marke Lada s oznakama milicije SAO Krajine. Pretpostavljaju da je netko, vjerojatno iz Blinje, dojavio njihov dolazak. Iz automobila je izašlo nekoliko mladića koji su bez ikakva obrazloženja prišli Niki i Ivici, počeli ih šamarati i udarati. Potom su ih grubo svezali konopcem i ugurali u automobil i otišli u pravcu Jošavice. Voda te grupe bio je neki "Rapinov sin", koji je kasnije navodno poginuo u borbama oko sela Hrastovica.

Čitav događaj mirno je promatralo nekoliko osoba iz susjednih kuća u Bijelniku, ali nitko nije našao za potrebno da se suprotstavi, ili da nakon događaja bar javi u Letovance što se zbilo.

Na putu do Jošavice svezane su im marame preko očiju da ne znaju kuda ih se vozi. Uskoro su dovezeni u Spomen dom na Šamarici i bačeni u podzemne prostorije kuglane. Tu su zatekli još nekoliko zatvorenika s vidljivim tragovima fizičkog zlostavljanja. Danonoćno su bili ispitivani i na razne načine malteretirani. Čuvari su im prijetili, zamahujući noževima prema njima, da će ih uskoro zaklati, prislanjali im pištolje na sljepoočnice, gurali cijev pištolja u usta i ponižavali ih na razne druge načine.

147 U vrijeme tih kontakata sa Zapovjedništvom ZNG-a u Komarevu dogovorio sam da će im ustupiti na raspolaganje dva vozila iz poduzeća u kojem sam tada bio zaposlen ("Transport-Gavrilović"). Narednih dana Zapovjedništvu sam ustupio na trajno korištenje kamion stočar TAM 130 (SI 794-21) koji je bio, između ostalog, namijenjen eventualnim potrebama evakuacije ljudi i imovine iz Madžara i Letovanaca. Vozilo je osobno preuzeo Mato Barić vozačem Ivom čijeg prezimena se ne sjećam (neka mi na tome oprosti). Idućih dana sam uz pomoć Ž. Korečića u Komarevo uputio i vozilo kombi (SI 632-30).

STOLJETNI HRAST JE NADŽIVIO SRBOČETNIČKU AGRESIJU, ALI KUĆE NISU!

Ispitivali su ih o tome koliko oružja ima u Letovancima i o dolasku MUP-a u selo. S obzirom da u selu nije bilo ni oružja ni MUP-a, a njih dvojica nisu bili članovima ni jedne političke grupacije, od njih nisu mogli saznati ništa što bi im u bilo koje svrhe moglo koristiti. Dio pitanja odnosio se i na autora ove knjige. Zašto dolazim u selo, koliko sam oružja donio te da će oni mene naći, uhvatiti i srediti.

Nakon višekratnog ispitivanja i dvodnevног mrvarenja, pozvao ih je subotu navečer neki kapetan i rekao da su oni greškom uhvaćeni te da im nisu potrebni jer ništa ne znaju, odnosno da će ih ujutro vratiti kući. Kažu da im je to bila najduža noć u životu, a sutrašnji dan novi rođendan.¹⁴⁸

Nakon njihova povratka i informacije da su se šamarički četnici puno zanimali za mene, otiašao sam iz sela i do kolovoza 1995. nisam se imao prilike u njega vratiti. Tih dana sam najviše vremena provodio kod tetke u Sisku, a krajem mjeseca srpnja otiašao sam s cijelom porodicom na Rab, budući mi nitko nije mogao jamčiti sigurnost boravka u Sisku i Petrinji. O pitanju moje osobne sigurnosti razgovarao sam i s tadašnjim načelnikom Policijske postaje u Petrinji, ali on je tada, naravno imao važnijeg posla pa mi je i sam preporučio da se privremenom sklonim iz

148 Sličnu ili još težu sudbinu preživjeli su i dvojica mještana Madžara, Slavko Bjelovarac i Željko Apalović, koji su početkom kolovoza 1991. proveli sedam dana u srbočetničkom zarobljeništvu na Šamarici i u Glini.

Petrinje. Isto mi je dobromanjeno u Sisku predložio i Slavko Marković iz Letovanaca, ponudivši da zajedno s cijelom obitelji odem s njim na Rab u vikendicu njegova prijatelja Sinjerija iz Siska.¹⁴⁹ To mi se činilo najpametnijim u onim trenucima pa smo na dva tjedna otišli na Rab.

U međuvremenu, Letovanci su opet izvrgnuti minobacačkim napadima (26. srpnja 1991.). Ovaj put napad je bio još žešći a granate su padale na samo selo. Nekoliko drvenih objekata se zapalilo. Uplašeni stanovnici su se evakuirali. Poneki su uspjeli evakuirati i nešto stoke ali većina je otišla bez ičega. Svu imovinu i svoje živote morali su ostaviti na milost i nemilost srbočetničkom neprijatelju kojem ništa nije bilo sveto. Do prvih dana kolovoza 1991. godine skoro svi su napustili selo. Ostalo je pet osoba koje nisu htjele napustiti svoje domove. Naknadno se saznalo da je dvoje masakrirano,¹⁵⁰ da je jedna stara žena umrla¹⁵¹ te da su samo dvoje¹⁵² još živi.

Tih dana napadnuto je i selo Madžari. Četničku akciju "osvajanja jakog ustaškog uporišta" snimila je i Televizija Beograd. Koliko je bilo jako to uporište bez oružja i ljudi koji su tada već uglavnom bili evakuirani, govori već i sam podatak da je taj upad u Madžare u cjelini mogao biti snimljen televizijskom kamerom, a da za kamermana nije bilo nikakve opasnosti. Snimku je emitirala i HTV u tadašnjoj veoma gledanoj emisiji "TV izbor". Imali smo tada priliku vidjeti brojne naše

149 Osjećam obvezu da mu na tom ljudskom postupku izrazim vječnu zahvalu.

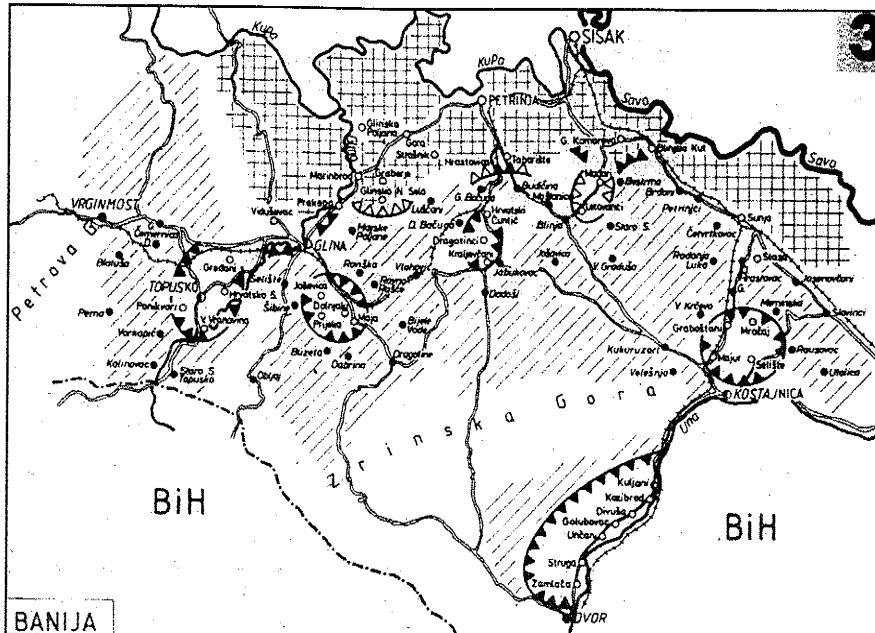
150 Supružnici Mato i Mara Pinotić ubijeni su tijekom Domovinskog rata nakon što su im četnici opljačkali svinje. Ekshumacija tijela izvršena je nakon oslobođenja (1997.) nakon čega su dostojno sahranjeni na groblju u Letovancima.

151 Mara Marković, do sada još nije točno utvrđeno je li umrla ili je ubijena. Osnovane su pretpostavke da je ubijena. Mjesto njezine sahrane još do sada nije utvrđeno.

152 Ivan i Milka Marković. Oni su bili jedini dvoje stanovnika sela koji su tijekom čitavog rata živjeli u Letovancima. Tijekom oslobođiteljske akcije "Oluja" i oni su ubijeni.

HOĆE LI SE IKADA VRATITI U LETOVANCE? DRVENI KIPOVI FRANJEVAČKIH SVETACA IZ KAPELE SV. JURJA (SNIMIO: N. VRANIĆ, 1965; ARHIV UKB, ZAGREB)

SITUACIONA KARTA STANJA RATNIH OPERACIJA. SELA MAĐARI I LETOVANCI SU U OKRUŽENJU (LIST "JEDINSTVO", SISAK, 29. KOLOVOZA 1991.)

susjede iz okolnih sela kako oduševljeno hodaju cestom kroz selo, pale nekoliko kuća iz kojih je kuljaоo gusti dim, skidaju hrvatsku zastavu s doma u središtu sela Madžari, stavljaju svoju "jugoslovensku" zastavu. Nisu to, dakle, činili nama nepoznati ljudi, nego naprotiv, televizijski ekran je pokazivao zločinačku šetnju naših najbližih susjeda. Ta činjenica je ostavljala najsnažniji dojam. Osjećaj neke neodređene mučnine dugo nas je opterećivao jer je bilo teško naviknuti se na činjenicu da su naši najbliži susjadi i dojučerašnji prijatelji bili u stanju mirno doći u naša sela, pucati po nenaoružanim starcima i bakama, paliti naše kuće i gospodarske zgrade, pljačkati našu, teškom mukom i poštenim radom stečenu imovinu.

I tako su ljudi iz Letovanaca i Madžara, koji su cijeli svoј život samo radili i stvarali, ljudi koji su izgradili svoje obiteljske kuće i gospodarstva, ljudi koji nikome nisu stajali na putu, u samo nekoliko dana morali odreći se svojeg života. Postali su proganici, ljudi bez doma i budućnosti, a da tome sami nisu ni najmanje pridonijeli.

Selo je ostalo tamo gdje je i osnovano nekada davno, vjerojatno nakon veličanstvene pobjede nad Turcima kod Siska. Dugo vremena nije bilo informacija što se

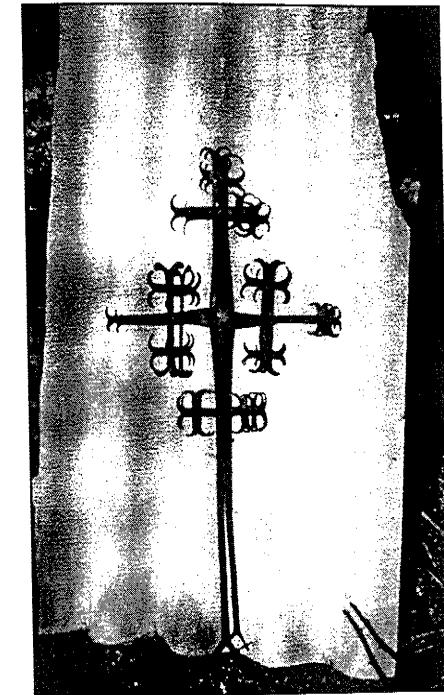
dogodilo sa selom. Tek nakon dvije godine progona saznamo da je čitavo selo uništeno. Da ni jedna kuća nije ostala čitava, a da je seoska kapela sv. Jurja potpuno razorenata.

Seoski mladići i muškarci, jedan po jedan odlazili su na ratišta. Ukupno je u postrojbama Hrvatske vojske sudjelovalo 23 stanovnika Letovanaca. Rat se sve više i brže širio. Neki od naših mladića su i ranjeni. Na sreću, Bogu zahvalni, ni jedan nije poginuo u ratnim operacijama. Rat i progontvo, postajali su naša svakodnevница, gotovo normalan, svakodnevni način života. Nevjerojatno je kako se čovjek brzo privikava, čak i na tako strašne uvjete života, kao što je ratno stanje.

Za vrijeme prognaništva i rata život je ipak, makar i lagano, išao dalje. Neki su naši stanovnici umrli, a da im nismo pružili počast kakvu su zaslužili, i kakvu bi im pružili u našim Letovanicima. Mala djeca su porasla i postala velika. Neki mladići i djevojke su se oženili i udali. Bila je to neka jalova radost i pomalo prazno veselje. U progontvu ni tuga ni veselje ne izgledaju jednakom kao kad si u svojem domu i svojem toploem zavičaju. Svi ljudski osjećaji imaju drugačiji, turoban, gotovo nestvaran sadržaj. Sve je to izgledalo kao nestvarno. Ništa nije bilo kao prije. I postavlja se pitanje hoće li ikada i biti? Vjerojatno neće, jer nitko od nas više nije isti! Svi smo mi danas drugi ljudi, s dodat neproživljenim iskustvom koje je lišeno svake literarne dimenzije. Iskustvom stvarnim i konkretnim kao što smo i sami stvarni i konkretni.

Povratak stanovnika uslijedio je tek nakon osloboditeljske akcije hrvatske vojske pod nazivom "Oluja", u kojoj je sudjelovalo i mnogo žitelja Letovanaca i obližnjih Madžara.

Kada su mještani prvi put nakon Domovinskog rata, nakon pune četiri godine izgnanstva, i života u drugim krajevima, došli u svoje Letovance, skoro da ih nisu prepoznali. Selo nije imalo gotovo ni jednog čitavog krova. Državne komisije su

SVETI KRIŽ S TORNJA CRKVE SV. JURJA U LETOVANICIMA. PRONAĐEN U RUŠEVINAMA CRKVE 1995.

ustanovile oštećenja 5. i 6. kategorije. Dakle, srušeno do temelja. Obraslo u korov i drač. Seoskim putem se gotovo nije moglo ni proći jer je obrastao trnjem. U dvorišta se nije moglo zbog izraslog trnja i korova. Crkva sv. Jurja srušena je do temelja. U visokoj travi i trnu nazirale su se samo ruševine.

Tih dana, nakon "Oluje", imali smo priliku zapaziti još jedan neponovljiv događaj i osjećaj. Tada smo doslovno "osjećali i slušali" totalnu tišinu. Skoro dva mjeseca nije se čuo ni pjev ptica ili kukaca. Samo muk i duboka tišina.

Po povratku koji je započeo već u jesen 1995. godine stanovnici postupno organiziraju život u selu. Održana je i prva poslijeratna "*meša*" o sv. Jurju. Došli su u povodu toga brojni gosti, rodbina i prijatelji. Grade se nove stambene i gospodarske zgrade. Do kraja 1998. obnovljeno je 19 kuća (preko 70%). U jesen 1997. obnavlja se električna mreža, a potom i vodovodna mreža. Pojedine obitelji vraćaju se novooizgrađenim kućama i život polako ali sigurno opet ulazi u Letovance. Već u 1996. našao sam prvi put Letovance na Internetu. Na Badnjak 1998. priključena je telefonska mreža. Eto, Letovanci su, unatoč svemu, ipak preživjeli. Krenuli su opet u svoj lagani hod u novo tisućljeće. Želim im da na tom putu susreću samo mir i dobro!

DODACI

DAN SVIH SVETIH

Na Dan Svih svetih
Sav hrvatski narod
Na grobljima
Posjećuje svoje pretke
Al' već tri godine
Prognanima nedostupne.

Među prognanicima
Nalaze se Letovančani
Bivši seljani moji
I Madarčani naši susjedi.

Vjekovima na istom groblju
U Mađarima
Naše pokojne
Posjećivali smo skupa,
Al' srpska nepravda i zloba
U tom svetom pohodu
Sprečava nas sada.

Uz pomoć dragog Boga
Doći će vrijeme
Kitit ćemo grobove opet
Uz molitvu i svijeće.

Dragica Peh, Sisak, 1. studeni 1993.

Sad dok smo spriječeni
Vi male ptičice
Tu iz šume, Torina
Donesite zelene grančice,
Iz naših sinokoša
Šarene cvjetiće
I ukrasite njihove grobove,
A iz izvora zvanog Hrnčevac
Uzmite u kljuniće
Vodene bistre kapljice
I poškropite ih
Umjesto svete vodice.

Tebe molim, mjesecče,
Da nisu u tmini
Obasaj im tihe domove
A vi mali anđeli
Čuvajte ih i nad njima lebdite
Mi ćemo se za njihove duše
Moliti Svevišnjem
I pred svetim kipom
Blažene Djedvice Marije.

Dani su topli
Suncem obasjani
Noći vedre
Sjajnom mjesecinom.

U podnožju potok žubori
Sa kristalno čistom vodicom,
Livade cvjetne, mirisne,
Voćnjaci okičeni cvijećem.

Na Svetog Jurja, 23. travnja
Svećenik predvodi Misu Svetu
Svi se okupimo i molimo
Za bolju budućnost
I sreću Letovančanima.

Eto, to je raj na zemlji
S' netaknutom prirodom,
To su Letovanci, moje rodno selo
Na zemljovidu
Jedva uočljivi
Al' meni, veliki i mili.

LETOVANI NA JURJEVO

Dragica Peh, Sisak, 20. travnja 1998.

KUĆICA U LETOVANCIMA

Ima jedna kućica.
Draga srcu mom,
ta kućica u Letovancima,
mili je moj dom,
u njemu se rado poigram i učim.

Meni je ta kućica najviše draga, dole imam čak i baštu koja mi je isto draga, u njoj ima voća i povrća, najviše volim baštu zato što u njoj ima jagoda, sad mi je žao što je ona puna vode, ali će se voda brzo osušiti, zato ču ja opet čuvati baštu, to je moj ranč, tako ga ja zovem, ponekad ga zovem i gradilište, ja najviše volim svoje gradilište.

Letovanci, 1989. godine.
Mirna Čavrak, 6,5 godina

LETOVANCI – SELO MOG ŽIVOTA

Negdje 15 km od Šiska, nalazi se malo selo sa velikom povijestij. Selo je postojalo još u vrijeme Turaka. Pokraj njega je bila jedna od linija obrane (Blinjska tvrđava). Letovanci su se sa vremenom probijali u bolji život. Od nekoliko pretrpanih kuća do velikog sela sa nekoliko farmi i mlinova. Začetak sela je počeo kada su neki ljudi krenuli u potragu za boljim životom i došli u ovu oazu prepunu vode, obradive zemlje sa puno minerala te sunčanim brežuljcima gdje rastu sve vrste loze. Selo je praćeno lugom i smrši jer je puno njegovih stanovnika pobijeno i nestalo.

Vladimir-Vanja Čavrak, 10 godina

LETOVANCI

Volim ove ravnice i brda
 Volim ove ljude
 Koji u meni sreću bude
 Volim, volim svoj dom
 Volim svaki šum i lom
 Volim svaki dio trave
 Volim ove male mrave
 Volim sve ove kuće
 Al' me jedne misli muče
 Da li će ovo selo preživjeti
 Jer malo će ih ovdje živjeti
 Puno starih, mladih malo
 Da l' je ikom do ovog sela stalo
 Da l' ih itko voli
 Da l' itko za njih plače

 Seljani, dođite u selo ovo
 Jer treba mu lice novo
 Treba im netko tko će ih voljeti
 Dođite, manje će ih boljeti

 Živješe ovdje stari naši
 Čuvaše krave na Sinokoši
 Čuvaše ovce na Lukama
 Živješe ovdje i u mukam
 Volješe oni staru Blinju

Martina Marković, 15 godina

Sijaše oni Dolinu
 Sijaše kukuruz na Ješevju
 Volješe zemlju ovu
 Sijaše žito na Ledinama
 Ogradi, Tršću i Jagmama
 Sijaše ječam na Reb'ru
 koji je sličio srebru
 Sijaše oni Uzbericu
 staru letovanjsku pšenicu
 Kad oznojiše oni svoje čelo
 išaše oni na vrelo
 Imahu oni čistu vodu
 i čuvahu svoju slobodu
 U Ćeretku bijahu voćnjaci stari
 Al' uvenuše jer nitko za njih ne mari
 Staro Topolje
 bilo je polje
 U Rastiku su rasli
 stari hrasti
 Bio je poznat Severnjak
 Jer je tamo puhaao sjevernjak
 Kukurička je bila
 naša stara mila
 Živješe ovdje naši oci
 Jer bijahu im sve Letovanci

POPIS ŽRTAVA¹⁵³ DRUGOG SVJETSKOG RATA

1. Marković Andrija (Nano)	15.11.1919.	1941	nije se vratio iz stajnjugoslav. vojske
2. Vlašić Mato	29.01.1899.	1942/43	ubijen
3. Vlašić Andrija	10.11.1906.	1943	ubijen kod Dejanovića (15.01.1943.)
4. Pinotić Slavko	20.06.1913.	1943	ubijen kod Dejanovića (15.01.1943.)
5. Marković Ivan	24.06.1899.	1943	ubijen kod Dejanovića (15.01.1943.)
6. Čavrak Đuro	07.09.1913.	1943	ubijen kod Dejanovića (15.01.1943.)
7. Hrnčević Josip	16.03.1906.	1943	ubijen kod Dejanovića (15.01.1943.)
8. Marković Ivan (Itak)	24.06.1906.	1943/44	odselio u Budičinu a potom nestao
9. Marković Stjepan	17.04.1919.	1944/45	ubijen u Mošćenici
10. Pinotić Joso			ubijen u Bosni
11. Marković Mato	02.06.1921.		ubijen u Glini
12. Čavrak Mato		1943	ubijen kod Bihaća
13. Vlašić Jandro		1945	ubijen u Jošavici
14. Marković Katica		1945	odselila 1942. u Sisak (07.05.1945.)
15. Klobučar Ivan	22.01.1912.	1945	nestao
16. Klobučar Marica		1945	nestala (dijete)
17. Pinotić Mato (Matić)	26.10.1901.	1945	nestao
18. Hrnčević Mato	30.05.1925.	1945	nestao
19. Vlašić Franjo	06.04.1914.	1945	nestao
20. Vlašić Janko	01.04.1929.	1945	nestao (blizanac s Matom)
21. Vlašić Mato	01.04.1929.	1945	nestao (blizanac s Jankom)
22. Vlašić Ruda	02.01.1930.	1945	nestao
23. Dunger Mato		1945	nestao
24. Dunger Joso		1945	nestao
25. Marković Edo	08.10.1882.	1946	ubijen u svojoj kući (6.1.1946.)
26. Vlašić Đuro	07.04.1916.	1946	ubijen u Komarevu (30.06.1946.)
27. Vlašić Jaga	08.10.1920.	1946	ubijena u Dolini (17.07.1946.)
28. Pinotić Mato	10.05.1922.	1946	nestao
29. Josip Marković	29.05.1914.		poginuo u Bosni (brat Stjepanov)
30. Ivan Pinotić	16.05.1892.		skončao u Lepoglavi

153 Popis je izrađen na temelju podataka u evidenciji župe Komarevo i izjava starijih suseljana. Podaci iz ova dva izvora su se razlikovala. Ovaj popis obuhvaća sve osobe koje su naveli spomenuti izvori. Obuhvaćeni su svi koji su stradali u razdoblju od 1941. do 1946., bez obzira da li su bili, i u kojim, vojnim postrojbama, ili su bili civilni. Definicija žrtve, ovdje se podrazumijeva u najširem smislu, a obuhvat je najširi mogući, s obzirom na dostupne informacije.

POPIS STALNIH STANOVNIKA SELA LETOVANCI
 (stanje, kolovoz, 1991.)

LETOVANCI 1

- 1. Čavrak Slavko
- 2. Čavrak Katica
- 3. Čavrak Ivica

LETOVANCI 1a

- 4. Juzbašić Nikola
- 5. Juzbašić Štefica
- 6. Juzbašić Tihomir
- 7. Juzbašić Mirela

LETOVANCI 1b

- 8. Pinotić Jure
- 9. Pinotić Slavica
- 10. Pinotić Marijan
- 11. Pinotić Zrinka
- 12. Pinotić Dražen
- 13. Pinotić Tamara

LETOVANCI 3

- 14. Pinotić Mara

LETOVANCI 3a

- 15. Pinotić Mato
- 16. Pinotić Milka
- 17. Pinotić Marijan
- 18. Pinotić Đurđa

LETOVANCI 2

- 19. Pinotić Štefo
- 20. Pinotić Vesna
- 21. Pinotić Marina

LETOVANCI 4

- 22. Pinotić Jelica

LETOVANCI 6

- 23. Marković Mara

LETOVANCI 8

- 24. Čavrak Kata

LETOVANCI 10

- 25. Marković Jaga

LETOVANCI 10a

- 26. Marković Jagica

LETOVANCI 11

- 27. Marković Slavko

LETOVANCI 12

- 28. Tuzluković Đemal

LETOVANCI 13

- 29. Tuzluković Barica

LETOVANCI 14

- 30. Marković Edo

LETOVANCI 15

- 31. Marković Jagica

LETOVANCI 16

- 32. Pinotić Mato

LETOVANCI 17

- 33. Pinotić Barica

LETOVANCI 18

- 34. Pinotić Marijan

LETOVANCI 19

- 35. Pinotić Štefo

LETOVANCI 20

- 36. Pinotić Marijana

LETOVANCI 21

- 37. Marković Milan

LETOVANCI 22

- 38. Marković Marijanka

LETOVANCI 23

- 39. Marković Mirjana

LETOVANCI 24

- 40. Marković Martina

LETOVANCI 25

- 41. Marković Tomislav

LETOVANCI 26

- 42. Pinotić Mato

LETOVANCI 27

- 43. Pinotić Mara

LETOVANCI 28

- 44. Pinotić Josip

LETOVANCI 29

- 45. Pinotić Marica

LETOVANCI 30

- 46. Pinotić Antun

47. Pinotić Marica

LETOVANCI 18

- 48. Hrnčević Ivan

49. Hrnčević Nada

LETOVANCI 18a

- 50. Hrnčević Slavko

51. Hrnčević Slavica

52. Hrnčević Slaven

53. Hrnčević Marija

LETOVANCI 18b

- 54. Marković Marijan

55. Marković Ljubica

56. Marković Goran

LETOVANCI 19

57. Marković Štefo

58. Mitar Janko

59. Mitar Mara

60. Mitar Drago

61. Mitar Ivica

LETOVANCI 20

62. Marković Jana

63. Marković Mato

64. Marković Đuka

65. Marković Vesna

66. Marković Dalibor

67. Marković Katarina

LETOVANCI 21

- 68. Marković Ivan

69. Marković Milka

LETOVANCI 22

- 70. Čavrak Bara

LETOVANCI 23

- 71. Čavrak Mara

72. Čavrak Mato

73. Čavrak Katica

74. Čavrak Milan

75. Čavrak Sanja

LETOVANCI 32

- 76. Dunger Janica

77. Dunger Jure

78. Dunger Ankica

79. Dunger Marijana

80. Dunger Milan

81. Dunger Ivica

82. Dunger Ivana

LETOVANCI 31

- 83. Dunger Ivan

84. Dunger Mira

85. Dunger Stevo

LETOVANCI 33

- 86. Ortolan Jaga

POPIS POVREMENIH STANOVNIKA ("vikendaši")

(stanje, kolovoz, 1991.)

1. Obrad Elezović

6. Šipuš Milan

2. Peh Dragica (Marković)

7. Šipuš Ankica

3. Pinotić Jure

8. Vuletić Pero

4. Pinotić Mara

9. Čavrak Vladimir

5. Pinotić Slaven

10. Čavrak Babić Nada

11. Čavrak Mirna

12. Čavrak Vladimir-Vanja

LETOVANJSKI RJEČNIK

aузмеš ponovno miješanje karata
bajta mala drvena kuća
blazina prekrivač za krevet na kojem se spavalо
bradvilj velika sjekira za drva
brašnare kobasicе nadjevene mесом i kukuruznim brašnom
cikorija posebna mirodija
crkva crkva
cintor prostor oko crkve
cukor šećer
cukorin saharin
četrtek četvrtak
devenice crne kobasicе, krvavice
dојди dođi
domom kući, ići kući
drobec trbuh
đuber stajsko đubrivo
federvaglin gazdinska kola
fruštuk doručak
gašnja kućkur, konopčić za vezivanje hlaća ili gaća
goropaden nemiran
graturiranje čestitanje (N. godine)
grutanje otpadanje žбуке
glavomet glavonogomet, dječja igra s loptom
iskati tražiti
išel išao
kam kamo
keser stolarski alat
klamfa željezna spojnica drvene grdae na kući
klepcи metalni alat za klepanje kose
klešća kliješta
klipara kukuruzna rakija
klipan momak, šmokljan
klisanje seoska dječja igra
kneglni okruglice sa šljivama, knedli
kobasičar seoska dječja igra loptom
lafra maska

luč vatra ili usitnjeno drvo za potpaljivanje vatre
masličanje seoska dječja igra
meša misa
melin mlin
načefukati nabatinati
napoj hrana za svinje
nesklavuren nespretan
nudać užrečica (uzmi ili daj)
oblīć hoblić, blanja
obluk prozor
one onaj
ogenj vatra
oprava suknja
paper papir
patriol petrolej
pem, peš idem, ideš
petek petak
pisanci uskršnja jaja, šareni bomboni
planjkača sjekira za izradu i postavljanje planjki kod gradnje kuća
pleter ograda od sitnog pruća
pletentka staklena boca uobložena pleterom, demijož
poculica odijeva se ispod narodne nošnje
podoblećka odjevni predmet ispod haljine
pondeljek ponedjeljak
popevanje pjevanje
poplun debeli pokrivač
postelja krevet
posteljina krevetnina
prenafetanje prenemaganje
presno sirovo
preslica za predenje
preveli svježi (sir)
pražetina pržena jaja
pripovedanje pripovijedanje
rubaća košulja
runjak pletena košara, sepet
sećanje sjećanje
sibraste (kokoši) šarene kokoši (sivobijele)

sim ovamo, amo
siročka mala sjekira za drva ili za obradу drvene grdae
stepka posuda za maslac (maslo, putar)
stroža posteljina s perjem
stožina kolac za stog sijena
stucka cug, biljka čiji plod se koristi za izvlačenje rakije iz bureta
svinca seoska dječja igra
ščrbav krežub, bezub
širočka mala sjekira, bradva
špotanje psovanje
štageļj štagalj
štucmala manufaktturna puška
tam tamo
te taj
temfanje tiskanje
torek utorak

totu tu
trajbanje miješanje (miksanje) ili neobavezno hodanje (po selu)
trater lijevak
treska iver, usitnjeno drvo za loženje vatre
turenj crkveni toranj
ufanje hrabrost
ujtro ujutro
ušesa uši
vanjkuš jastuk
vanjkuši jelo, tjestenina punjena sirom
vleči vući
vugorki krastavci
zutra sutra
žganci jelo od kukuruznog ili pšeničnog (rjeđe) brašna

NAZIVI MJESTA-ZEMLJIŠTA (toponimi)

Apalovićka	Luka
Banjsko	Malovićevo
Banovec	Markovićka
Baretek	Matukovićka
Borovik	Most
Breg	Ograda
Dolina	Okol
Dungerka	Rastik
Ćavraguša	Reber
Ćeretek	Senokoša
Ćipurinka	Severnjak
Frkušček	Sokak
Gaj	Sopuš
Gospoćak	Šarčevička
Jagme	Toček
Jame	Topolje
Ješevlje	Torine
Kamenik	Tršće
Klenička	Tuk
Kosovec	Unke
Kukurićka	Uzberca
Krč	Vrelo
Ledine	Zajednica

NAJČEŠĆA TRADICIONALNA JELA¹⁵⁴

VANJKUŠI SA SIROM

TIJESTO: (1 jaje, 1 kg brašna, malo soli) Dodaje se voda po potrebi da tijesto bude srednje tvrdo. Kad se tijesto zamijesi, razvalja se na tanko i razvuče.

FILA: (sir domaći, 1 jaje) Jaje se stavi u sir i izmiješa. Nadjev se stavi na kvadrate izrezanog tijesta, tijesto se preklopi i pritisne prstima da nadjev ne izide. Stavi se u slanu kipuću vodu i kuha 35 min. Zatim se procijedi i začini uljem ili masnoćom. Može se jesti slano ili slatko.

GRAH S VRHNJEM

Pola kilograma graha skuha se u vodi i procijedi. U tepsi se stavi 4 dcl vrhnja i na to kuhanji grah. Peče se na temp. od oko 200 °C. Kad se vrhnje upeče, u tavicu se ulije ½ dcl masti ili ulja i stavi se žličica papra i pola žličice crvene paprike pa se time prelije grah.

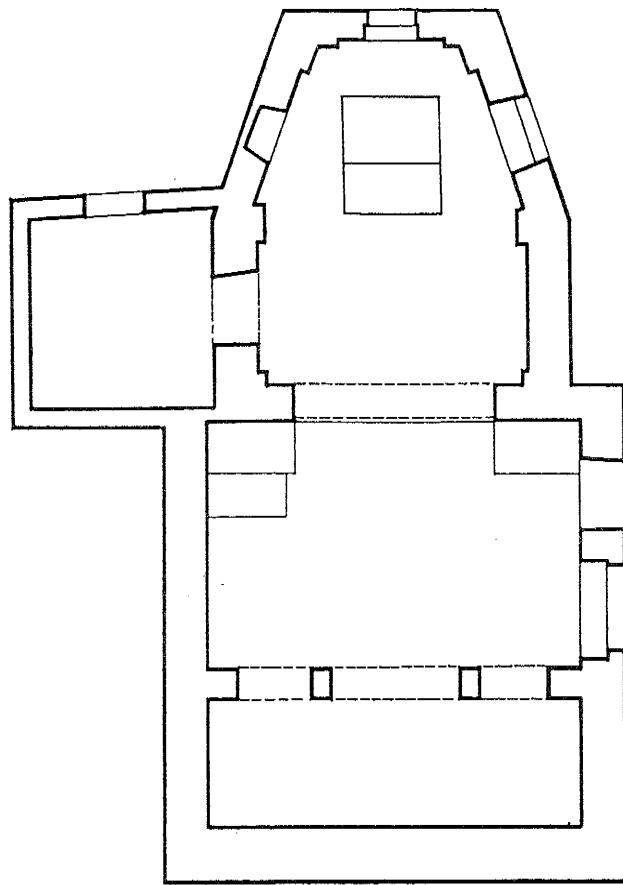
KRP'CE

SASTOJCI: (2 jaja, ½ l mlijeka, malo soli, brašna po potrebi da tijesto bude tvrdo). Tijesto se razvalja i reže se 2x2 cm. Izrezani komadići tijesta se kuhaju u slanoj kipućoj vodi 10-15 minuta. Procijedi se i začini uljem ili mašću. Poslužuje se uz sir (domaći), jaja i kobasice.

MAKARUNI

SASTOJCI: (1 kg brašna, 3 dcl mlijeka, 1 jaje, pola kocke svježeg kvasca, malo soli). Zamijesi se tijesto i odstoji 2-3 sata. Zatim se to tijesto podijeli na tri jednakaka dijela. Svaki dio, prst debelo razvalja se na krivu stranu tepsi i nožem se naprave vodoravne i okomite linije od 2 cm. Peče se na 200 °C oko 25 min.

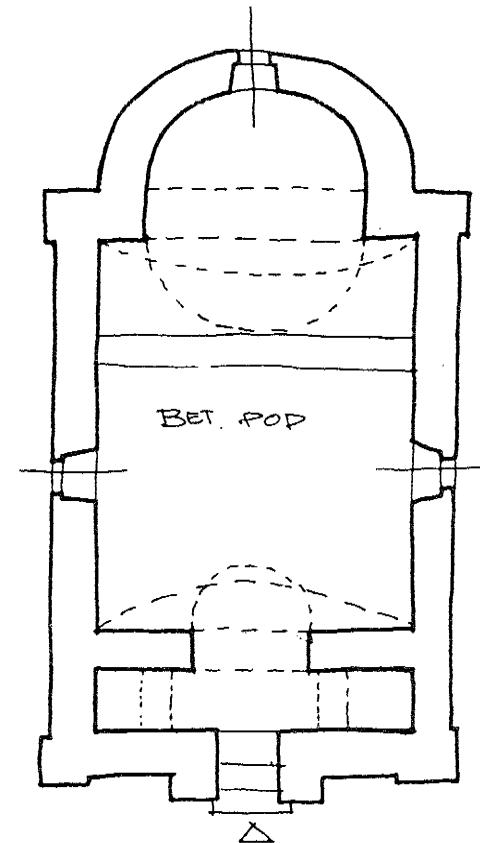
¹⁵⁴ Ovo je izbor nekoliko karakterističnih jela koja su se redovito spravljala u selu. Jelovnik je inače bio prilično ustavljen, prema danima u tjednu i godišnjem dobu. Za ovaj rad, recepte je ispričala Jagica Marković (Seka) iz Letovanaca, na čemu joj najljubaznije zahvaljujem.

KAPELA SV. JURJA - LETOVANCI

"...Zidana je od kamena lomljencia sa pravilno klesanim ugaonim kvadrima, nadogradnja zida je od opeke. Jednobrodna građevina pravokutnog tlocrta sa užim poligonalnim svetištem, zvonikom jugozapadno iznad pročelja. Zapadno pročelje potpuno je zatvoreno nakon izgradnje zvonika, a glavni ulaz probijen je na južnoj strani. Sjeverno pročelje isto je zatvoreno bez otvora, dok je južno pročelje raščlanjeno polukružnim prozorskim otvorima. Zvonik završava piramidalnom kapom pokrivenom limom. Dvostrešno krovilo pokriveno je biber crijevom. Unutarnji prostor lađe ima zaobljeni drveni strop izveden u brodskom podu, svetište novi blagozaobljeni svod. Pod je od opeke u svetištu, u lađi cementna glazura..."

Evidencijski list za spomenike kulture, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, ispunila prof. Stanka Domin, 1981.

KAPELA SV. MARTINA - MADARI

"...kapela je zidana od opeke, pročelja su žbukana glatkom žbukom, krovilo je dvostrešno zaobljeno iznad svetišta pokriveno biber crijevom. Unutarnji prostor svetišta je plitkim segmentnim žbukanim podgledom. Jednobrodna građevina pravokutnog tlocrta s užim zaobljenim svetištem i zvonikom iznad glavnog pročelja. Glavno pročelje ima plitko istaknuti centralni rizalit unutar kojeg se nalazi ulazni portal u kapelu, otvor ulaza visoki uski polukružni luk. Iznad rizalita izdiže se zvonik, koji završava piramidalnom kapom pokrovenom limom... Krovilo je dvostrešno, zaobljeno iznad svetišta pokroveno limom. Završni vijenac je stepenasto profiliran. Unutarnji prostor podijeljen je triumfalnim lukom na prostor lađe i prostor svetišta, triumfalni luk je polukružan. Svod lađe je plitki segment izveden u drvenoj opati, žbukan..."

Evidencijski list za spomenike kulture, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, ispunila prof. Stanka Domin, 1978.

LITERATURA

A) KNJIGE

- Adamček, J. (1987), *Bune i otpori*, Globus, Zagreb.
- Atlagić, M. (1982), *Grbovi plemstva u Slavoniji 1700-1918*, Zrinjski Čakovec.
- Banac, I. (1995), *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Durieux, Zagreb.
- Baričević, D. (1967), Pregled spomenika skulpture i drvorezbarstva 17. i 18. stoljeća s područja Kotara Sisak, *Ljetopis JAZU*, knjiga 72, Zagreb, 1967.
- Barle, J. (1913), Gorski arcidjakonat prije turskih provala, *Katolički list*, br. 23, Zagreb, 1913.
- Bičanić, R. (1938), *Ekonomска podloga hrvatskog pitanja*, Izdavač Vladko Maček, Zagreb.
- Bobetko, J. (1996), *Sve moje bitke*, Vlastita naklada, Zagreb.
- Buturac, J. (1944), Popis župa zagrebačke biskupije od god. 1334., Posebni otisak iz *Zbornika zagrebačke biskupije 1094.-1944.*, Zagreb.
- Buturac, J. (1984), Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine JAZU*, 59/1984.
- Buturac, L. (1996), *Povijest kapele Sv. Jurja u Letovancima*, Sisak.
- Crkve u Hrvatskoj* – Vodič, I.T.D., Zagreb, 1996.
- Dabić, V.S. (1984), *Banska Krajina 1688-1751*, Beograd-Zagreb.
- Golec, I. (1993), *Povijest grada Petrinje*, MH Petrinja, Školska knjiga, Zagreb.
- Horvat, R. (1992), *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb.
- Horvat, R. (1941), *Na bedemima stare Hrvatske*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- Kaser, K., (1997), *Slobodan seljak i vojnik*, Naprijed, Zagreb, 1997.
- Katolički kalendar 1998., *Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb.
- Klaić, V., *Povijest Hrvata*, Nakladni zavod Matica Hrvatske, Zagreb, 1985.
- Korenčić, M. (1979), *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Djela JAZU, knjiga 54, Zagreb, 1979.
- Krizman, B. (1973), *Korespondencija Stjepana Radića II*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb.
- Krizman, B. (1989), *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb.
- Kruhek, M. (1995), *Krajiške utvrde hrvatskog kraljevstva*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb.
- Kruhek, M. (1995), *Karlovac, utvrde, granice i ljudi*, MH Karlovac, Karlovac.
- Lopašić, R. *Spomenici hrvatske Krajine III*
- Lukas, F. (1925), Geografska osnovica hrvatskoga naroda, *Zbornik Matica Hrvatske*, Zagreb.
- Marčinko, M. Cvekan, P. (1991), *Hrastovica*, Hrastovica.

- Matvejević, P. (1990), *Mediterski brevijar*, Zagreb.
- Mažuran, I., (1998), *Hrvati i osmansko carstvo*, Golden Marketing, Zagreb, 1998.
- Mesić, M., (1873), Gradja mojih razprava u "Radu", *Starine, knjiga V* JAZU, Zagreb, 1873.
- Mjesto i župa Komarevo*, Dom kulture Kristalna kocka vodrine, Komarevo, Sisak, 1996.
- Mirković, M. (1968), *Ekonomска historija*, Informator, Zagreb.
- Pešut, D. (1993), Pučani sisačkog Pokuplja i Posavine u ratu protiv Turaka, *Riječi*, VI/93, Sisak, 1993.
- Radić, S., (1924), *Božićnica*, Hrvatski Republikanski seljački kalendar za prestupnu godinu 1924, Zagreb, 1923.
- Krpan, V., Rizmaul, I., Salopek, D. (1995), *Petrinjski žrtvoslov*, Matica Hrvatska Petrinja, Petrinja.
- Ranjena crkva u Hrvatskoj*, Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb, 1996.
- Valentić, M. (1991), Temeljne značajke povijesti vojne krajine, Čas. *Povijesni prilozi*, 10/91. *Spomenica župe Komarevo, Komarevo*.
- Status animarum, popis stanovništva sela Letovanci iz 1850. – župna arhiva u Komarevu.
- Szabo, G. (1905), Neobjavljene bilješke o gradu Blinji – Arhiva uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Ministarstvo kulture RH, Zagreb.
- Šematizam nadbiskupije zagrebačke*, 1900, Zagreb.
- Šematizam Zagrebačke nadbiskupije*, 1996. Zagrebačka nadbiskupija, Zagreb.
- B) ENCIKLOPEDIJE, LEKSIKONI, KARTOGRAFSKE ZBIRKE, NOVINE
Kartografska zbirka Nacionalne i sveučilišne biblioteke, Zagreb.
Kartografska zbirka Novak, Zagreb.
Hrvatski opći leksikon, "Leksikografski zavod Miroslav Krleža", Zagreb, 1996.
"Sisački tjednik", Sisak.
"Svetonedeljski list", Sveta Nedjelja.
"Vjesnik", Zagreb.
"Večernji list", Zagreb.
Foto arhiva autora
Foto arhiva župe komarevačke
Popis stanovništva 1991., Državni zavod za statistiku, Zagreb.
Tablogrami državnog zavoda za statistiku za 1981., Zagreb.
Dokumentacija i foto arhiva uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Ministarstva kulture RH, Zagreb.

Sadržaj

PREDGOVOR	5
LEGENDA O LETOVANCIIMA	10
PRIJE SISAČKE BITKE	13
TOTUŠEVINA I BLINJA	18
POSLJE SISAČKE BITKE	27
LETOVANCI NA ZEMLJOVIDIMA	33
PREZIMENA U LETOVANCIIMA	34
CRKVNA I UPRAVNA ORGANIZACIJA NA PRIJELAZU	
IZ 19. U 20. STOLJEĆE	38
KAPELA SVETOG JURJA	43
SVETI JURAJ	51
GOSPODARSKI ŽIVOT	53
POLITIČKE STRANKE	58
DRUGI SVJETSKI RAT I PORAĆE	61
NOVI POČETAK	66
1981. – 1991.	71
LETOVANCI I DOMOVINSKI RAT	74
KOBNI 15. SRPNJA 1991.	76
"CRNI PETAK" 19. SRPNJA 1991.	78
DODACI	89
DAN SVIH SVETIH	90
LETOVANCI NA JURJEVO	91
KUĆICA U LETOVANCIIMA	92
LETOVANCI – SELO MOG ŽIVOTA	93
LETOVANCI	94
POPIS ŽRTAVA DRUGOG SVJETSKOG RATA	95
POPIS STALNIH STANOVNIKA SELA LETOVANCI (stanje, kolovoz, 1991.)	96
POPIS POVREMENIH STANOVNIKA ("vikendaši") (stanje, kolovoz, 1991.)	97
LETOVANJSKI RJEČNIK	98
NAZIVI MJESTA-ZEMLJIŠTA (toponimi)	100
NAJCJEŠĆA TRADICIONALNA JELA	101
KAPELA SV. JURJA – LETOVANCI	102
KAPELA SV. MARTINA – MAĐARI	103
LITERATURA	105

Objavljanje ove knjige pomogli su
SISAČKO-MOSLAVAČKA ŽUPANIJA
i
POGLAVARSTVO GRADA SISKA